

Матилда Ковачева Фахрије Морина

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

**ЗА ПАРАЛЕЛКИТЕ СО АЛБАНСКИ И
ТУРСКИ НАСТАВЕН ЈАЗИК**

ЗА III ГОДИНА

ЗА РЕФОРМИРАНОТО ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

МАТИЛДА КОВАЧЕВА ФАХРИЈЕ МОРИНА

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

за III година

за паралелките со албански
и турски наставен јазик

за реформираното гимназиско образование

IV издание

ПРОСВЕТНО ДЕЛО
СКОПЈЕ, 2018

Уредник:

Саветка ДИМИТРОВА

Рецензенти:

- м-р Анета ДУЧЕВСКА – асистент на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје
(рецензии за делото *Македонски јазик*)
- д-р Мигто СПАСЕВСКИ – професор на Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје
(рецензии за делото *Македонска литература*)
- Сефер ИДРИЗИ – професор по македонски јазик и литература во Гимназијата „Зеф Љуш Марку“ – Скопје
- Лилјана ТАСЕСКА – професор по македонски јазик и литература во ДСУ „Цветан Димов“ – Скопје

Со Решение на министерот за образование и наука бр. 07-5835/1 од 23. 9. 2003 година се одобрува употребата на овој учебник.

Драги ученици,

Во минатата година, пред да започнеме со тематската целина Морфологија и морфосинтакса, ви ги дадовме дефинициите за некои поими од науката за јазикот. Во делот Македонски јазик во оваа учебна година ќе се запознаете со тематската целина Синтакса.

Во делот Македонска литература ќе имате можност да се запознаете со многу значајни автори од македонската литература. Ќе прочитате дела кои имаат антологиско значење. Преку нив ќе запознате различни периоди отсликани на уметнички начин: периодот меѓу двете светски војни низ битовите драми и лириката на Кочо Рацин и Коле Неделковски, периодот на изградбата на земјата по војната, како и дел од современата литература низ драмите на Коле Чашуле и Томе Арсовски.

Со усвојувањето на овој материјал ќе бидете подготвени за нови литературни дела и сознанија.

Да се потсетиме како се поврзани деловите од науката за јазикот: фонетика и фонологија, морфологија и морфосинтакса, лексикологија и синтакса и со што се занимаваат тие:

ФОНЕТИКАТА И ФОНОЛОГИЈАТА се делови од науката за јазикот кои се занимаваат со проучување на гласовите од различни аспекти. Во тесна врска со овие две науки се **правоговорот** (правилно зборување и изговарање на зборовите – **ортоепија**) и **правописот** (правилно пишување – **ортографија**).

МОРФОЛОГИЈАТА е дел од науката за јазикот што ги проучува формите на зборовите, правилата за тоа како се изградуваат, нивното граматичко значење и сл.

МОРФОСИНТАКСАТА се занимава со употребата на зборовите во реченицата.

ЛЕКСИКОЛОГИЈАТА е дел од науката за јазикот што се занимава со изучување на конкретното значење на еден збор.

СИНТАКСАТА е дел од граматиката што се занимава со проучување на целините што се добиваат со поврзување на зборовите. Тие целини се: **именските групи** (синтагми) и **речениците** (прости и сложени).

PROSVETNO DELO

СОДРЖИНА

Наместо вовед	3
I. МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК (Матилда КОВАЧЕВА)	7
СИНТАКСА (поим)	9
МОДАЛНА КАРАКТЕРИСТИКА НА РЕЧЕНИЦАТА	10
ГРАМАТИЧКА СТРУКТУРА НА РЕЧЕНИЦАТА	11
Прирок	12
Активни и пасивни реченици	16
Подмет	17
Безлични реченици	18
Согласување меѓу подметот и прирокот	20
Неопходни реченични членови (предмети и прилошки определби)	24
Второстепени реченични членови (атрибут и апозиција)	31
СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА (ВИДОВИ)	36
Независносложени реченици (составни, спротивни, разделни, исклучни и заклучни)	39
Зависносложени реченици (временски, причински, последични, целни, условни, допусни, на – чински, односни, исказни)	42
Поврзаноста на исказните реченици со директниот и индиректниот говор	49
Тест бр. 1	54

II. МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА (Фахрије МОРИНА) 65

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ67

ДРАМСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ 69

Васил Иљоски 70

Антон Панов 73

Ристо Крле 78

Кочо Рацин 82

Коле Неделковски 87

Автори кои пишувале на други јазици 92

Анѓелко Крстиќ 93

Христо Смирненски 94

Стојан Христов 97

Ацо Караманов 99

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА ...101

МАКЕДОНСКА ПОВОЕНА ПРОЗА 104

ПРВИТЕ РОМАНИ ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА 105

СЕЛО ЗАД СЕДУМТЕ ЈАСЕНИ 107

КРПЕН ЖИВОТ 110

МАКЕДОНСКА ПОВОЕНА ПОЕЗИЈА 118

Славко Јаневски 119

Блаже Конески 122

Ацо Шопов 128

МАКЕДОНСКА ПОВОЕНА ДРАМА 133

Коле Чашуле – ЦРНИЛА 134

Томе Арсовски – ПАРАДОКСОТ НА ДИОГЕН 141

МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА 148

Васил Куновски – БЕЛИОТ ГОСТИН 150

Ванчо Николески – МИЦЕ 157

Славко Јаневски – СТРАШНА НОЌ 161

МАКЕДОНСКАТА ПОВОЕНА НАУКА ЗА ЛИТЕРАТУРАТА165

Майилда КОВАЧЕВА

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

PROSVETNO DELO

СИНТАКСА

(поим)

Синтаксата е наука за речениците. Синтакса (грч. syntaxis) во вистинска смисла значи „составување, средување, редување“ на зборовите.

Најмала единица во синтаксата е **синтагмата (именска група)**.

Пр.: **црвено палто во излогот.**

Поголема единица од синтагмата е **реченицата (простата реченица)**.

Пр.: *Во мојата близина забележав* **црвено палто во излогот.**

Најголема синтаксичка единица е **сложената реченица**.

Пр.: *Кога ги разгледував продавниците, во мојата близина забележав* **црвено палто во излогот.**

Да се потсетиме на овие синтаксички единици:

Именска група (синтагма) се формира од именка + кој било член во реченицата (освен прирокот).

Проста реченица – составена е од подмет и прирок. Пр.: *Ана пее.*

Подметот го бараме со прашањето КОЈ? – Кој пее? – Ана. (подмет)
Прирокот соопштува за дејства, настани, состојби. Што прави Ана? – Пее. (прирок)

*За оваа тематска целина е консултиран учебникот „МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ“, Просветно дело, Скопје, 1997 година, од С. Бојковска, Л. Минова-Гуркова, Д. Пандев, Ж. Цветковски.

Сложена реченица – составена е од две или повеќе реченици. Пр.: Ана **пее** многу убаво и **знае** наизуст многу песни, поради што многу **се гордее**. (Забележувајте дека во даденава реченица има три природи што значи има три реченици кои сочинуваат една сложена реченица.)

МОДАЛНА КАРАКТЕРИСТИКА НА РЕЧЕНИЦАТА

Под поимот **модалност** се подразбира ставот на говорителот спрема она што го соопштува. Во зависност од начинот на кој ќе соопштите, т.е. во зависност од интонацијата, реченицата што ќе ја добиеме може да биде: **расказна, заповедна, желбена или прашална**, а секоја од нив може да биде или во **потврдна** или во **одречна форма**. Да го разгледаме ова преку примери за секој вид реченица одделно.

Расказните реченици се обележуваат со точка (.). Тие соопштуваат за настани што се случиле во минатото, што се случуваат во сегашноста или што ќе се случат во иднина.

Примери:

Почувствував болка во очите. (потврдна форма)

Не почувствував болка во очите. (одречна форма)

Заповедните реченици се обележуваат со извичник (!). Тие се употребуваат со цел да се поттикне соговорникот да го изврши или да не го изврши дејството кое се бара.

Примери:

Седи таму! – Дојди вamu!

Не ги викај! – Не им се јавувај!

– Македонски јазик –

Желбените реченици се обележуваат со точка (.) или со извичник (!). Со овие реченици говорителот ги изразува своите желби преку кои се открива неговата душевна состојба: страв, радост, тага, гнев, збунетост и сл.

Примери:

Ех, кога би ми паднала седумка на лошо.

Ух, усџа ми се позлавила!

Прашалните реченици се обележуваат со прашалник (?). Нив ги употребуваме кога нешто не ни е јасно и кога сакаме соговорникот да ни го разјасни, мислејќи дека тој го знае одговорот.

Примери:

Со мене сакаш да излезеш?

Што мислиш за мене?

Вечерва ќе учиме или ќе излегуваме?

Ова се прашања на кои очекуваме одговор, бидејќи нам не ни е познат. Постојат и еден друг вид прашања кои ги поставуваме за да го изразиме својот став. Тоа се т.н. **реторички прашања**. Пр.: – *Зар можам сè да знам?*

Но, постојат и такви прашања што ги поставува професорот, на кои очекува одговор, а одговорот го знае подобро од оној што треба да го даде, т.е. од ученикот.

ГРАМАТИЧКА СТРУКТУРА НА РЕЧЕНИЦАТА

Основен член на реченицата е прирокот. Без прирок, односно без глагол во личноглаголска форма нема реченица. Заедно со прирокот се јавува и подметот (субјектот): *Тања ја вратишла книгата. – Родишелие дојдоа на родишелска средба.*

Поради поврзаноста што постои меѓу **подметот и прирокот** велíme дека тие **се главни реченични членови**.

Другите членови можат да бидат:

- додатоци на прирокот (прилошки определби)
- директен предмет
- индиректен предмет
- предлошки предмет

За сите шест неопходни реченични членови на реченицата ќе учиме поопширно во следните лекции.

- атрибут
 - апозиција
- со нивното отсуство не настанува промена во основната структура на реченицата. Затоа ги нарекуваме **второстепени реченични членови**.

ПРИРОК

Рековме дека прирокот е основен член на реченицата, што значи за да има реченица задолжително е да има прирок.

Прирокот може да биде: 1. **глаголски** и 2. **глаголско-именски**.

1. Глаголскиот прирок може да биде: прост и сложен.

Простиот глаголски прирок содржи само еден глагол, а може да биде претставен:

а) со *просѝа* (само еден глагол) или

б) со *сложена глаголска форма* (во сложени глаголски форми спаѓаат формите на времињата за кои учевте во минатата година: минато неопределено свршено и несвршено време, идно време, можен начин, глаголски конструкции со сум и со има/нема и др.). За сложените глаголски форми беше карактеристично тоа што тие беа составени од помошниот глагол **сум** или од некоја од честичките **ќе** и **би** + **простата глаголска форма**.

На пример: **сум + дошла, беше + дошол, ќе + учев, би + пеела, имам + сонувано = сум дошла, беше дошол, ќе учев, би пеела, имам сонувано и сл.**

а) Пример за **прост глаголски прирок со проста глаголска форма**: *Тие **работѝаѝ** секојдневно*. (прирокот е во сегашно време, во 3л. множина)

– *Македонски јазик* –

б) Пример за **прост глаголски прирок со сложена глаголска форма**: Таа му **беше покажувала** фотографии од роденденот. (прирокот е во предминато време)

Сложениот глаголски прирок е составен од два глагола од кои вториот се јавува во **да**-конструкција. **ДА-конструкцијата** може да биде воведена од три групи глаголи: **а) фазни, б) модални и в) група глаголи со значење – успее** (се обидува, се мачи, наситиојува, се иџруди и сл.).

а) Да видиме како се образува сложениот глаголски прирок од **фазните глаголи** (овие глаголи означуваат фаза, етапа од дејството, т.е. почетна, продолжителна и завршна фаза):

*Теуџа **џочна да џлива** накај кајчеџо.*

*Теуџа **џродолжи да џлива** накај кајчеџо.*

*Теуџа **џресџана да џлива** накај кајчеџо.*

б) **Модални глаголи** се: **може, мора, сака, смее и треба**. Само последниот глагол (треба) нема лице, т.е. не може да се каже 1л. јас требам, 2л. ти требаш и сл. , а другите четири имаат и лице, и број, и време.

*Само ние **можеме да ви џомоџнеме*** (овде глаголот **можеме** е во 1л. множина, во сегашно време);

***Не смеевџе да се однесуваџе** џака!* (овде глаголот **не смеевте** е во 2л. множина, во минато определено несвршено време);

Ќе мора да џо казнам! (овде глаголот **ќе мора** е во 3л. еднина, во идно време);

***Сакав да ми се исџолнаџи** џри желби!!!* (овде глаголот **сакав** е во 1л. еднина, во минато определено несвршено време).

в) **Група глаголи со значење – успее** (се обидува, се мачи, наситиојува, се иџруди и сл.).

*Конечно **усџеа да сџиџне** на време.*

***Се мачеше да иџзбори** барем неџџо, ама не усџеа.*

– **Македонски јазик** –

2. Глаголско-именскиот прирок може да биде: прост и сложен.

Простиот глаголско-именски прирок е составен од помошниот глагол сум и од именски дел: Вие **сте прекрасна личност**.

Сложениот глаголско-именски прирок се образува со **фазните**, со **модалните** и со **третата група глаголи** претставена со глаголот **успее** (исто како глаголскиот прирок): **Треба да бидеш поупорен**.

Именскиот дел на глаголско-именскиот прирок го носи значењето на прирокот, а се однесува на подметот, при што му припишува особености. Како **именски дел** се јавуваат:

- а) придавките: *Цвешоџи е **убав***.
- б) именките: *Јас сум **студент***.
- в) заменките: *О, ѝа ѝоа сѝе **вие**!*
- г) броевите: *Ние сме **тѝри** најверни дружарки! иѝн*.

Задача за вас:

Во дадениов текст подвлечете ги прироците, а потоа запишете ги на празниот простор. Напишаното проверете го во делот **Одговори**.

- „... Кога се врати воденичарот дома, жена му го пречека со зборовите:
- Од каде најде толкаво богатство?
 - Богатството ни го дарува еден старец кој ме сретна во шумата и ми вети дека ќе ме направи богат ако му го дадам она што се наоѓа зад воденицата – ѝ одговори тој – а бидејќи зад воденицата е само големата јаболкница, му го прифатив предлогот.
 - Леле човече! Пусти ние! – извика жена му – па тоа бил ѓаволот и да знаеш дека те насамарил!
 - Како? Зошто? – не ја разбираше мажот ѝ.
 - Па во тој момент зад воденицата се наоѓаше нашата ќерка која го метеше дворот – со плачење му објасни жената. . . “

– Македонски јазик –

Место за прироците.

Задача за вас:

Во секоја од набројаните реченици пронајди го и подвлечи го со две црти прирокот, а потоа одреди и напиши на празниот простор за каков вид прирок станува збор (за глаголски или за глаголско-именски; за прост со проста или со сложена глаголска форма или за сложен прирок). Провери дали ти е точно во делот **Одговори**.

1. Децаџа иџрааџи џосџојано. _____
2. Таа ја џрочииџа книџаџа. _____
3. Ние им се јавивме на џрофесорииџе. _____
4. Имав ручано во џреќрасен ресџоран. _____
5. Заџочна да џаџа сув снеџ. _____
6. Ти саќаи да дојдеи? _____
7. Се обидов да ја научам новаџа лекџија. _____
8. Тие беа засџале. _____
9. Пресџана да биде најдобар ученик. _____
10. Ќе усџееме да џобедиме на најџревароџи. _____

ПОДМЕТ

Секоја реченица освен безличните мора да има подмет, но тој не мора секогаш да е изразен во неа (во реченицата). Всушност, подметот може да е испуштен, но тој се открива од личноглаголската наставка: *Бевме на излети*. – Кој беше на излет? – **Ние**. (во дадениов пример подметот е испуштен, но се гледа од наставката – **вме**)

Во реченицата, подметот може да биде:

- вршител на дејство (во активни реченици): *Тејка ѝ ми кажа за проблемот*.
- предизвикувач на дејство: *Пожарот ја зафати целата кука*.
- трпитељ на дејство (во пасивни реченици): *На најпреварот беа наградени најдобрите ученици*.
- носител на особина: *Баба ми беше мудра жена*.

Инаку, **функција на подмет** може да имаат: *именките, заменките, придавки, броевите* и др.

Пример:

Книжата е најдобар другар на човекот.

Во овој пример во функција на подмет е зборот **книжата**, т.е. **именката**.

Задача за вас:

Во подолу набројаните реченици, подвлечи го со една црта подметот, а потоа напиши во **каква функција** е тој. Точноста на напишаното ќе ја проверите на крајот од учебникот во делот **Одговори**.

1. *Ние им се јавивме да дојдаме*.
2. *Старата се развесели и почна да ѝе*.
3. *Тој не беше задоволен од средбата, па си замина*.
4. *Налушениот се развика и удри по масата*.
5. *Мачето мјаукаше зашто беше гладно*.
6. *Децата си играа во џебокот*.
7. *Тие двајца се најнемирни*.

АКТИВНИ И ПАСИВНИ РЕЧЕНИЦИ

Марија ја прочитала книгата. – Кој ја прочита книгата? – Марија. Во оваа реченица **подмет** е Марија, која е во улога на **вршител на дејството**, а книгата е **предмет** или **трпител** на тоа дејство. Во ваков случај станува збор за **активна реченица**, затоа што на прво место е вршителот на дејството, а на второ е трпителот.

Видете ја сега следнава ситуација: Книгата е прочитана од (страна на) Марија. – Што е прочитано од Марија? – Книгата. Во оваа реченица **подмет** е книгата која е сè уште **трпител** на дејството, а Марија (**вршителот на дејството**) е во втор план. Кога имаме ваков случај, станува збор за **пасивна реченица**, затоа што трпителот на дејството е на прво место и станал подмет, а вршителот доаѓа на второ место.

Значи, во **АКТИВНАТА РЕЧЕНИЦА** на прво место е вршителот, а на второ е трпителот на дејството, а во **ПАСИВНАТА РЕЧЕНИЦА** на прво место е трпителот на дејството кој станува подмет, а на второ е вршителот кој во овој вид реченици и не мора секогаш да се појави.

Задача за вас:

На празниот простор напишете како треба да изгледа пасивната форма од дадените реченици:

1. Момчето го истури сокот. _____.
2. Професорот го пофали ученикот. _____.
3. Нашиот клуб го победи домаќинот. _____.

Точноста на вашите одговори ќе ја проверите на крајот од книгата.

ПРОВЕРИ ШТО НАУЧИ:

1. Што проучува синтаксата?
2. Како се вика најмалата единица во синтаксата?
3. Од што е составена сложената реченица?
4. Што се подразбира под поимот модалност?
5. Наброј неколку реченици што се разликуваат според начинот на кој се соопштени!
6. Кои се основни членови на реченицата, а кои се второстепени реченични членови?
7. Какви видови прирок постојат? Објасни ги преку примери!

БЕЗЛИЧНИ РЕЧЕНИЦИ

Карактеристично за безличните реченици е тоа што секогаш имаат прирок и некои други членови во реченицата, а никогаш немаат подмет. Тоа значи дека со глаголската форма се изнесува некое дејство, но не се кажува кој го врши.

Безличните реченици ги делиме на:

1. Безлични реченици со **глаголски прирок** и
2. Безлични реченици со **глаголско-именски прирок**.

Ќе наброиме по неколку примери и за едните и за другите безлични реченици.

Примери за безлични реченици со глаголски прирок:

Грми – Снежи – Ми сѝуди

*Во ѝој креветѝ **се сѝие** многу.*

*Во нашеѝо училишѝе **се учи** многу.*

*За домашниѝе ѝроблеми **не се зборува** јавно.*

Не може** ѝовеќе **да се издржи

***Те боли** сине?*

Нема ѝ правда!
Има луѓе и луѓе!

во последните два примера се одрекува, односно се тврди постоењето на нешто или на некој, па так – вите реченици се викаат **егзистенцијални**.

Примери за безлични реченици со глаголско-именски прирок:

Нишѝо не ми е!

Сиѝрав ми е! (разговорно)

Така ми било *ѝишано*.

Не е *фер*! (разговорно)

Задача за вас:

Состави безлични реченици од подолу набројаните реченици, а потоа провери во делот **Одговори**. Пример: *Немам желба за излеѓување* = *Не ми се излеѓува*.

1. *Имам волја за работѝа.*
2. *Немам ѝоѝреба од сиѝење.*
3. *Чувсиѝвувам сиѝрав.*
4. *Ноќѝа ѝолека се сиѝишѝаше.*

Предложете и вие неколку вакви примери за време на часот.

Запомнете: Ваквиот знак # пред зборот или пред реченицата има значење дека напишаното не е правилно.

ПРОВЕРИ ШТО НАУЧИ:

1. Што имаат секогаш, а што немаат никогаш безличните реченици?
2. Како ги делиме нив?
3. Наброј неколку примери за безлични реченици!

СОГЛАСУВАЊЕ (КОНГРУЕНЦИЈА) МЕЃУ ПОДМЕТОТ И ПРИРОКОТ

- За каков вид согласување станува збор?
- За согласување по род, број и лице меѓу подметот и прирокот.

СОГЛАСУВАЊЕ ПО РОД

Вакво согласување има кога **прирокот содржи л-форма**: *Стојан дошол* (не може: Стојан дошла); *Марија излегла* (не може: Марија излегол) и кога постои именски прирок со именски дел придавка: *Тоа е весело* (не може: Тоа е весел) и сл.

Се препорачува при употреба на именки кои се од м.р. , а се однесуваат на лица од женски пол, како на пример: директор, амбасадор, професор, министер и сл. да се употребуваат во следнава форма: **директорка, амбасадорка, професорка, министерка**, за да не дојде до забуна или до неправилна реченица.

Пр.: *Министерот примил на разговор претставници од училиштата.* (вака употребената реченица ни асоцира дека министерот е лице од машки пол);

Министерот примила на разговор претставници од училиштата. (вака употребената реченица не е правилна.) Затоа се препорачува да се согласи родот на именката со родот на прирокот и оваа реченица да се каже вака:

Министерката примила на разговор претставници од училиштата.

Сепак, секојдневно употребуваме и именки кои не можат да бидат во ж.р., а може да се однесуваат на жени со таква професија. Пр.: гинеколог, педагог, зоолог, археолог и др. Родот кај нив ќе го дознаеме со употреба на лична замена. Пр.: **Таа** е добар педагог.

СОГЛАСУВАЊЕ ПО БРОЈ

Ова согласување настанува по логичен пат. Всушност, ако е подметот во еднина или во множина и прирокот ќе биде во еднина или во множина.

Јас ќе дојдам со вас. – Ние ќе дојдеме со вас.

Бидејќи во секое правило има исклучоци, така и во овој случај ги има, и тоа:

– кога употребуваме т.н. **авторска множина**, односно кога едно лице за себе зборува во множина: *Со нашејто присуство на сестранокој придонесовме многу.* – *Не бевме многу среќни кога сфативме дека целта не сме ја постигнале.*

– кога употребуваме **второ лице множина за да искажеме почит кон неког** при што, ако станува збор за **глаголски прирок**, и подметот и прирокот ќе имаат множинска форма: *Не сакав да помислам дека токму вие ќе се предадете толку лесно.* Но ако станува збор за **глаголско-именски прирок** тогаш прирокот ќе биде во еднинска форма: *Вие сите добра жена.*

– кога употребуваме именки (кои имаат улога на подмет), а покажуваат некакво множество: **стадо, јато, група** и сл. Пр.: *Јатото птици одлетоа на југ.* – се препорачува прирокот да се употреби во множинска форма, а **не во еднинска.** # Јато птици одлета на југ.

– кога употребуваме колективни именки што означуваат множество, прирокот треба да биде во еднинска форма. Пр.: *Цело село ќе излезе на гласање.* Не е правилно да се каже: *Цело село ќе излезат на гласање.*

– кога употребуваме број што завршува на еден (1), именката е во еднина: **Илјада и една ноќ** (а не: Илјада и една ноќи), но кога употребуваме вакви именски групи со прирок, тој треба да биде во множина: *Тие илјада и една ноќ не се забораваат.*

– Македонски јазик –

СОГЛАСУВАЊЕ ПО ЛИЦЕ

Ова согласување настанува на тој начин што прирокот се јавува во лице што му одговара на лицето на подметот. Пр.: *Јас одам на ġосїи*. Подметот **јас** е лична заменка во 1л. еднина. Прирокот **одам** е исто така во 1л. еднина (сегашно време), што значи настанало согласување меѓу нив по лице. Не може да се каже: *Јас**одиш** на ġосїи*. (со прирок во 2л. еднина) или *Јас**оди** на ġосїи*. (со прирок во 3л. еднина)

Кога во реченицата има повеќе подмети, предност ќе има првиот подмет и во зависност од тоа во кое лице е тој, ќе се формира и прирокот. Пр.: *Јас, їи и їаа ќе шетїаме низ їаркої*. Подметот што има предност е во прво лице (јас), па затоа и прирокот е во прво лице (шетаме).

Задача за вас:

Дадени ви се неколку реченици кои треба внимателно да ги прочитате и да ги запишете оние форми што ги бараме од вас. Одговорите ќе ги најдете на крајот од книгата во делот **Одговори**.

„... Кутрата девојка се исплаши, очите ѝ се наполнија со солзи и поточиња ѝ потекоа по образите. Таа убаво знаеше дека не ќе може да ја заврши работата за еден ден. Седнувајќи, плесна со рацете и воздивна, така што на сите страни се разлетаа пердуви кои паѓаа како крупни снегулки. . . “

Подвлечете ги (со една црта) подметите во дадените реченици, а потоа запишете ги на празниот простор: _____

_____.

Подвлечете ги (со две црти) природите во речениците, а потоа и нив запишете ги:

Задача за вас:

Усогласете ги по род, број и лице подметот и прирокот во секоја од наведените реченици, а потоа проверете дали сте дале точни одговори.

1. Јас имаме големо искуство.

2. Ти и Соња ќе одаи на излеи.

3. Професорот ќе испрашувала денеска.

4. Тие посејивме една фабрика.

5. Таа е добар.

6. Таа сито и една ноќ помина брзо.

7. Мојата и твојата сестра се дружевме.

8. Нашата и вашата професорка беше во Охрид.

9. Јато иици одлеи на јуџ.

НЕОПХОДНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛЕНОВИ: ПРЕДМЕТИ И ПРИЛОШКИ ОПРЕДЕЛБИ

Постојат глаголи кои не можат да оформат комплетна реченица без употребата на предмети или на прилошки определби. Поради ваквата потреба од нив ги нарекуваме **неопходни реченични членови**.

ПРЕДМЕТ (ВИДОВИ)

1. ДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ
2. ИНДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ
3. ПРЕДЛОШКИ ПРЕДМЕТ

ДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ (објект)

Директен предмет е оној член во реченицата врз кој дејството на прирокот преминува директно.

Одговара на прашањата: *што?* и *кого?*

Најлесно ќе го пронајдете ако го запомните следново: во активни реченици трпителот на дејството е секогаш директен предмет, а во пасивни станува подмет, но си останува трпител на дејството.

Директниот предмет секогаш се јавува без предлог.

Соња носи **чадор**. – **Што** носи Соња? – **Чадор**. – директен предмет, затоа што е трпител на дејството; во активната реченица на прво место доаѓа вршителот (Соња е подметот), а на второ место доаѓа трпителот на дејството (**чадор** е директниот предмет).

Чадорот е носен од Соња. **Чадор** – директен предмет, затоа што е трпител на дејството, но сега е подмет во оваа пасивна реченица, при што се менуваат местата – на прво место доаѓа трпителот (чадор), а на второ место доаѓа вршителот на дејството (Соња).

ИНДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ (објект) или НА-предмет

Индиректниот предмет ја именува целта на дејството, т.е. укажува кому му е наменето тоа. Се нарекува уште и на-предмет, затоа што во поголем број случаи се јавува со предлогот на.

Пр.: Вчера **ѝ** се јавив **на Саиша**.

Пр.: Нашата држава **ѝм** љодари комјунѝери **на најдобриѝе** информатѝичари.

Одговара на прашањата: кому? или на којо?

Да се потсетиме на долгите и на кратките заменски форми за директен и за индиректен предмет, можете да ги најдете во учебникот од минатата година во тематската целина *Морфологија и морфосинтакса*.

Заменски форми за директен предмет:

Еднина

долѝи /краѝки

1л. мене, ме (мене=долга форма, ме=кратка форма)

2л. тебе, те

3л. него, го (за м.р.)

неа, ја (за ж.р.)

него, го (за ср.р.)

Множина

долѝи/краѝки

1л. нас, не

2л. вас, ве

3л. нив, ги

Лична повратна заменска форма за директен предмет: себе, се.

– Македонски јазик –

Заменски форми за индиректен предмет:

Еднина

дол̃џи/край̃џки

1л. мене, ми

2л. тебе, ти

3л. нему, му

нејзе, ѝ

нему, му

Множина

дол̃џи/край̃џки

1л. нам, ни

2л. вам, ви

3л. ним, им

Лична повратна заменска форма за индиректен предмет: себе, си.

Удвојувањето на директниот и на индиректниот предмет се врши со соодветните кратки заменски форми.

– кратки форми за директен предмет: ме, ѝе, ѓо, ја, нѐ, ве, ѓи ; се.

– кратки форми за индиректен предмет: ми, ѝи, му, ѝ, ни, ви, им; си.

УДВОЈУВАЊЕ НА ДИРЕКТНИОТ ПРЕДМЕТ

Директниот предмет најчесто се удвојува во следниве случаи:

1. Со членувана именка: **Ја** ѝробав **ѝорѝаѝа**.
2. Со показна заменка и именка: **Осѝави** **ѓо ѝоа** куѝренѓе.
3. Со лично име: **И** јас **ѓо** сакам **Миле**.
4. Со географско име: **Ние** **ѓо** ѝосеѝивме с. **Вевчани**.

УДВОЈУВАЊЕ НА ИНДИРЕКТНИОТ ПРЕДМЕТ НА-ПРЕДМЕТ

Инди­ректниот предмет нај­че­сто се удвојува во следни­ве слу­чаи:

1. Со члену­ва­на имен­ка: *Ко­га ќе му се јавиш на чове­кој?*
2. Со по­ка­зна за­мен­ка и имен­ка: *Му на­ра­чав на овој нова блуза.*
3. Со лич­но име: *Не са­кам да му ви­каш на Са­шо!*

ПРЕДЛОШКИ ПРЕДМЕТ

(предмет со предлог)

Се нарекува така затоа што се врзува со при­ро­кот со по­мош на сите предлози.

Одговара на прашањата: *предлог + што?* (на што, за што, од што, во што и др.) и *предлог + кој?* (на кој, за кој, од кој, во кој и др.)

Границата меѓу предлошкиот предмет и при­лошките опре­дел­би не е многу остра.

Поради тебе не излегов! На една ваква рече­ни­ца ѝ одговараат прашањата: Зошто? и Поради кого? Ако праша­ме: Зошто? ќе доби­е­ме при­лошка опре­дел­ба за при­чина, а ако праша­ме: Поради кого? ќе доби­е­ме предлошки предмет.

Затоа овој предмет ќе го бараме исклучиво со претходно на­ве­де­ните прашања.

Татко ми имаше голема доверба во нас. – Во кого? – Во нас. (предлошки предмет)

Цел час разговаравме за писмената работа. – За што? – За писмената работа. (предлошки предмет)

ПРИЛОШКИ ОПРЕДЕЛБИ

Прилошката определба **за место** дава информација за местото каде што се извршило дејството. Одговара на прашањето: Каде?

Не одам таму. – Каде? – Таму. (прилог за место)

Во Скопје е многу жешко. – Каде е многу жешко? – Во Скопје. (прилошка определба за место од предлог и именка)

Ми се јавија од хотелот. – Од каде ти се јавија? – Од хотелот. (прилошка определба за место од предлог и именка)

Прилошката определба **за време** дава информација за времето кога се извршило дејството. Одговара на прашањето: Кога?

Вчера решивме да одиме на гости. – Кога решивте да одите на гости? – Вчера. (прилог за време)

На Петровден е многу жешко. – Кога е многу жешко? – На Петровден. (прилошка определба за време од предлог и именка)

Прилошката определба **за начин** дава информација за начинот на кој е извршено дејството. Одговара на прашањето: Како?

Лесно ја научив оваа лекција. – Како ја научи оваа лекција? – Лесно. (прилог за начин)

Го поканија со радост. – Како го поканија? – Со радост. (прилошка определба за начин од предлог и именка)

Прилошката определба **за количество и степен** одговара на прашањето: Колку?

Сум се поправила петнаесет килограми. – Колку килограми си се поправила? – Петнаесет килограми. (именка без предлог, т.е. број + именка)

Јас јадам за двајца. – За колку јадеш? – За двајца. (прилошка определба за количество од предлог и број)

Сакам малку почит. – Колку почит сакаш? – Малку. (прилог за количество)

Прилошката определба **за причина** одговара на прашањата: Зошто? Од која причина?

Не сака да дојде поради него. – Зошто не сака да дојде? – Поради него. (прилошка определба за причина)

Пее од радоси. – Од која причина пее? – Од радост. (прилошка определба од предлог и именка)

Прилошката определба **за цел или намера** одговара на прашањата: Со која цел? Со каква намера?

Вложувам многу заради тебе. – Со која цел вложувам? – Заради тебе.

Отиде по пари. – Со каква намера отиде? – По пари. (прилошка определба за цел од предлог и именка)

Прилошката определба **за услов** одговара на прашањето: Под кој услов?

Без искреност, нема љубов. – Под кој услов нема љубов? – Без искреност.

Задача за вас:

Дадени се неколку реченици. Пронајди го и подвлечи го предметот (директен, удвоен директен, индиректен, удвоен индиректен или предлошки), а потоа провери во делот **Одговори**

1. Ја куив оваа блуза.
2. Се попишав на книжана.
3. Му кажав на професорот дека не сум подготвена за денеска.
4. Зборувавме за вас.
5. Остава ја чантата.
6. Вас ве канам на роденден.
7. Напиши со креда.

Задача за вас:

Пронајди ги и подвлечи ги прилошките определби, а откако ќе дефинираш која за што е – провери на крајот од книгата.

1. Брзо ѝ ги решив задачите. _____
2. Отииде по дејствието. _____
3. Сакав да ја раскажувам новата лекција поради единицата. _____
4. Ќе дојдам постојано на Велигден. _____
5. Ми се обрати остро и отсечно. _____
6. Ќе им се јавам идната недела. _____
7. Свонеза од театарот. _____

ПРОВЕРИ ШТО НАУЧИ:

1. Какво согласување постои меѓу подметот и прирокот?
2. Кои членови се неопходни за да се оформи комплетна реченица?
3. Како се јавува секогаш директниот предмет?
4. Што именува индиректниот предмет? Како уште се нарекува тој?
5. Наброј ги кратките и долгите заменски форми за директен и за индиректен предмет!
6. Како се образува предлошкиот предмет?
7. Кои прилошки определби постојат? Наброј ги!

ВТОРОСТЕПЕНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛЕНОВИ

АТРИБУТ И АПОЗИЦИЈА

Зошто второстепени? Затоа што од нив не зависи граматичката структура на реченицата, туку со нивното присуство реченицата е побогата со информации.

АТРИБУТ (ВИДОВИ)

Атрибутот воспоставува врска со именката во реченицата на два начина: согласувачка (темен капут) и управувачка (темен капут со крзно).

Атрибутот ја определува именката по некоја нејзина карактеристика. Во функција на атрибут можат да се јават: придавките и именките, па според тоа постои **придавски** и **именски атрибут**.

ПРИДАВСКИ АТРИБУТ

Во случаи кога придавката е употребена во нејзиното основно значење, станува збор за **обичен придавски атрибут**. Пр.: **црни** веѓи, **добар** човек, **среќно** дете и сл.

Во случаи кога придавката е употребена метафорично, станува збор за **епитет**. Пр.: *Татко ми има **сребрена** (наместо **бела**) коса.* – Мојата Барби има **златна** (наместо **руса**) коса. и сл. Јасно е дека зборовите: сребрена и златна во примериве се употребени со преносно значење (метафорично), па затоа ги нарекуваме – **епитети**.

Еве примери за **предикативен атрибут**:

Ја остави девојката замислена. – *Зад нив, подзинато, стои едно дете.*

– *Македонски јазик* –

ИМЕНСКИ АТРИБУТ

Овој вид атрибут го среќаваме во следниве случаи:

– Кај именки на кои можеме да им додадеме други именки со помош на предлог. Пр.: чаша од пластика = чаша (именка) + од пластика (предлог + именка).

и́ласѝична = придавка

Само во некои случаи е можно да се замени предлог + именка со придавка. Во поголем број случаи тоа не е можно. Пр.: **биро со фиоки** (не може: *фиочно биро*).

Еве уште неколку примери за именски атрибут:

- **тетка** Дана (општа именка во нечленувана форма како составен дел од името);
- **мајстор** Диме (општа именка во нечленувана форма како составен дел од името);
- **професорот** Томовски (општа именка во членувана форма + презимето);
- **градот** Скопје (општа именка во членувана форма + географско име).

Други случаи имаме:

– кога две именки стојат една до друга, а едната од нив станува атрибут бидејќи определува некакво количество : **чаша** сок, **група** деца.

– кога две именки се споени со цртичка, а првата е во улога на атрибут: **нацрт**–програма, **предлог**–закон (ако сакаме да членуваме, тоа ќе биде можно само со втората именка, т.е. со онаа што не е атрибут): нацрт–програма **та** (не може: нацртот–програма).

– кога две именки се споени со цртичка, а втората е во улога на атрибут: поет–**уметник**, жена–**борец** (ако сакаме да членуваме, тоа ќе биде можно само со првата именка, т.е. со онаа што не е атрибут): поет**от**–уметник (не може: поет–уметникот).

– Македонски јазик –

АПОЗИЦИЈА

Апозисијата може да се јави покрај секој реченичен член освен покрај прирокот. Со апозисијата се дава поблиска определба на предметот или на лицето што се именува покрај неа. Всушност, со неа се дава второ име за предметот што го определува. Секогаш се јавува со член.

1. Данче Петревска, **најдобраа ученичка**, беше наградена со голем аилауз. Мајкл Џордан, **најдобриот кошаркар на Чикаго Булс**, го реши најпреварот.

Она што е дадено со потемни букви, што е од двете страни одделено со записки и што дава поблиска определба на подметот претставува **апозисија во реченицата**.

Овие реченици можеме да ги кажеме и на следниов начин:

2. Најдобраа ученичка, **Данче Петревска**, беше наградена со голем аилауз, Најдобриот кошаркар на Чикаго Булс, **Мајкл Џордан**, го реши најпреварот. Забележувате дека подметот од претходните реченици стана апозисија (Данче Петревска и Мајкл Џордан), а апозисиите (најдобрата ученичка и најдобриот кошаркар на Чикаго Булс) станаа подмети.

И во бр. 1 и во бр. 2 апозисијата го определува подметот во реченицата.

Задача за вас:

Во набројаните примери пронајди каде има атрибут, а каде апозисија и провери дали точно си одговорил(а).

1. Тие се прекрасни луѓе.
2. Тоа е добро счисание.
3. Ќе дадеме кус осврт за животој на овој боеј-уметник.
4. Со своето сшаро кајче завесла по друштите рибари.
5. Ние живееме во главниот град на Република Македонија, Скопје.
6. Нивните ќерки, Данче и Ана, се многу воспитани деца.

7. Пливањето, еден од најубавите спортови, здраво влијае врз секој организам.
8. Мајка, мојата соседка, ме поканува на роденден.

ПРОВЕРИ ШТО НАУЧИ:

1. Кои се второстепени реченични членови?
2. Што определува атрибутот?
3. Наброј ги видовите атрибут и напиши по два примера за секој од нив!
4. Покрај кој член во реченицата никогаш не може да се јави апозиција?
5. За што се употребува апозицијата?

СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА

Ако во реченицата има најмалку два прилога, станува збор за сложена реченица. Синтаксата се занимава со изучување на поврзаноста на две или повеќе реченици што ја прават сложената, односно се занимава со нивниот заемен однос. За каков однос станува збор? Доколку речениците се поставени независно една од друга, имаме независно сложени реченици, а ако едната од нив е поставена во зависен однос, добиваме зависно сложена реченица.

Ако сложената реченица содржи сврзници или сврзувачки зборови, ја нарекуваме **сврзничка (синдејонска) реченица**, а ако не ги содржи, таа е **бесврзничка (асиндејонска) реченица**.

Оние реченици што влегуваат во состав на една сложена реченица ги нарекуваме **дел-реченици** (зашто се дел од неа).

Задача за вас:

Во дадените две реченици провери колку прилоги има и подвлечи ги со две црти. Бројот на прилогите е еднаков на бројот на речениците.

1. Богајтсџвојто ни го дарува еден сџарец кој ме срејна во шумата и ми вети дека ќе ме најрави богајт ако му го дадам она што се наоѓа зад воденицата...

2. Во тој момент зад воденицата се наоѓаше нашата ќерка која го местише дворот.

ВИДОВИ СЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Поделба на сложените реченици:

1. НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ (НСР)

- А) СОСТАВНИ
- Б) СПРОТИВНИ
- В) РАЗДЕЛНИ
- Г) ИСКЛУЧНИ
- Д) ЗАКЛУЧНИ

Ги делиме на реченици со потесна врска меѓу дел-речениците и на реченици добиени со нижење на дел-речениците.

2. ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ (ЗСР)

- А) ОДНОСНИ
- Б) ПРИЧИНСКИ
- В) ПОСЛЕДИЧНИ
- Г) УСЛОВНИ
- Д) ДОПУСНИ
- Ѓ) НАМЕРНИ/ЦЕЛНИ
- Е) ИСКАЗНИ
- Ж) ВРЕМЕНСКИ
- З) НАЧИНСКИ

Сите овие реченици (со исклучок на односните и исказните) имаат улога и на приложки определби на прилогите во главните реченици.

1. НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ (НСР)

(со потесна врска меѓу дел-речениците)

А) СОСТАВНИ (КОПУЛАТИВНИ) НСР

Овие реченици се нарекуваат составни затоа што нивните содржини се поврзани меѓу себе.

СВРЗНИЦИ: *и* (најчесто се употребува), *ни, нишџу, ља, љаа, не само шџо-шџуку и* (сложен сврзник).

Примери:

Тие решија да се јават *и* се јавија.

Не можеле да го повикаат на време, *ља* им се налуштил.

Сџоеле еден до друг, *ља* со главите се удриле.

Не само шџо ќе викам *шџуку и* ќе џејам.

Тој не рече нишџо *нишџу* ме џраша.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, запирка не се пишува кај речениците со сврзниците: *и, ни, ниту, не само што-туку и*; запирка се пишува кај речениците со сврзниците: *па, та*.

Б) СПРОТИВНИ (АДВЕРСАТИВНИ) НСР

Содржините во овие реченици изразуваат спротивен однос, па затоа се нарекуваат спротивни НСР.

СВРЗНИЦИ: *а, но, ама, иуку, ами, меѓушоа.* Често, место **но** или **ама** се употребува **али**, што не е правилно.

Примери:

Секој треба да знае да сослуша, **а** не да се расправа без потреба.

Отидоа да играат фудбал, **но** без знаење на родителите.

Мислев да наминам, **ама** бев спречен.

Чудно е што што луѓето не си ја гледаат својата работа, **иуку** сакаат да им се илејкаат на другите за да им наштетиат.

Многу сакавме да ви помогнеме, **меѓушоа** ќе си направевме проблем.

#Сакав да ти се јавам, али бев зафатена.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, пред сите сврзници на спротивните реченици се пишува запирка.

В) РАЗДЕЛНИ (ДИСЈУНКТИВНИ) НСР

Со сврзникот **или** кај овие реченици се воведува втора можност, т.е. алтернатива, а со другите сврзници се овозможува дејствата да се или да не се исклучуваат.

Пример: Седни да разговараме, **или** излежувај! (дејствата се исклучуваат)
Сакам да јадам, да ѝијам, да сѝијам **или** да шеѝам. (дејствата не се исклучуваат)

СВРЗНИЦИ: **или** (алтернативен сврзник) ; **или** – **или**,
ја – **ја**, **било** – **било**, **ај** – **ај**, **де** – **де**, **ни** – **ни**, **ниѝу** – **ниѝу**,
и – **и**, **ем** – **ем**, **ѝу** – **ѝу**, **час** – **час** (повторени сврзници)

Примери:

Ќе дојдеѝе со нас **или** ќе осѝанеѝе. (со овој сврзник се воведува алѝер-
наѝива, т.е. виѝора можностѝ)

Ова е неверојатно, **или** сфатѝи, **или** не знам шѝо ќе ѝи наѝиравам.

Јас оваа жена **ниѝу** ја знам, **ниѝу** сакам да ја знам.

Ни ѝебе ѝе сакам, **ни** неѝо ѝо сакам.

Денеска сум чудно расѝоложена, **час** се смеам, **час** ми се ѝлаче.

Ем сакам да му се јавам, **ем** ми е срам.

Според **Правилникот на македонскиот литературен јазик**,
речениците со повторени сврзници не се одделуваат со
запирка, освен во случаи кога е истакната втората дел-
реченица или кога има повеќе од две реченици.

НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

(добиели со нижење на дел-речениците)

- Што се подразбира под поимот нижење на дел-речениците?
- Надоврзување на содржините од реченицата една на друга, односно надоврзување на дејствата едно на друго. Такви реченици се: исклучните и заклучните независносложени реченици.

Г) ИСКЛУЧНИ (ЕКСКЛУЗИВНИ) НСР

СВРЗУВАЧКИ СРЕДСТВА: само, само што, освен, освен што, единствено, единствено што.

Примери:

Сè ќе завршише на најдобар начин, **само** немаше расположение.

Не би требало да има друѓи пречки, **единствено што** тијој нема волја за успех.

Сакав да се јавам, **освен што** немав време.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, пред сврзниците на овие реченици пишуваме запирка.

Д) ЗАКЛУЧНИ (КОНКЛУЗИВНИ) НСР

Во овие реченици сврзувачки средства се модалните* зборови: **значи**, **можеби**, **сиѓурно**, **веројатно**, **впрочем**, **според тоа**, **еџе зошто** и др. со кои, всушност, се изведува некаков заклучок.

Примери:

Рекоа дека утре времето ќе биде сончево, **значи** ќе одиме на излеи.

Да поразговараме со нив, **можеби** ќе не разберат овој пат.

Се слуша музика, **сиѓурно** некој слави роденден.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, овие реченици се одделуваат со запирка.

Задача за вас:

Прочитај ја секоја реченица одделно, подвлечи ги природите, заокружи го сврзникот и на празниот простор запиши каква е реченицата на која ѝ припаѓа пронајдениот сврзник! Провери дали точно си напишал(а).

Пр.: Човекот **стои** пред вратата **и чека** да му отворат.

Оваа сложена реченица ги има природите **стои** и **чека**, што значи дека е составена од две независни дел-реченици во составен однос, поврзани со соодветниот сврзник **и**.

*Да се потсетиме уште еднаш: **модалните зборови** се такви зборови со кои го дознаваме ставот на говорителот кон она што се зборува.

1. Се најдовме во центарот на градоот и шетавме цело поладне.
2. Ние отидовме да се видиме со нив, а тие се налутуваа.
3. Ти не седнувааш да учаш, туку по цел ден шетааш.
4. Ќе излегуваме или ќе седиме дома?
5. Ниту се насмеа ниту се развесели.
6. Сите дојдоа, само Нена не можеше.
7. Пеам, значи се радувам.

2. ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ (ЗСР)

Ги нарекуваме зависносложени реченици затоа што во нив имаме најмалку по една главна реченица (која може да стои самостојно) и по една зависна дел-реченица (со која секогаш оди сврзувачкиот збор).

Пример: **Кога** ја прочиташ книгата, Мерита си легна.

Мерита си легна – главна реченица.

Кога ја прочита книгата – временска зависносложена реченица.

А) ОДНОСНИ (РЕЛАТИВНИ) ЗСР

СВРЗУВАЧКИ СРЕДСТВА:
Односни заменки: <i>што, кој, којшто, чиј, чијшто</i>
Односни заменски придавки: <i>каков што, колкав што</i>
Односни заменски прилози: <i>каде што, кога, како што, колку што</i>

Примери:

На писмената работна сите добија бестебна **што** беше високоско изненадување.

Ене го дејствително **чиј** родител беше пред еден час.

Ќе се променам во **каков** **каков** **што** најмалку очекуваат.

Тоа се случи **онаа зима кога** падна снег два метра.

Неколку правила за односните реченици:

- **којшто** и **чијшто** се пишуваат заедно;
- **колкав** **што**, **каков** **што**, **каде** **што**, **како** **што**, **колку** **што** се пишуваат одделно;
- **кого** (**когошто**) и **кому** (**комушто**) се употребуваат само за лица од машки пол.
- Не е правилно: **#сè она што**, **#сè штоа што**. Треба да се каже: **сè што**, **сè што она што** или **сè што штоа што**.

– Македонски јазик –

Б) ПРИЧИНСКИ (КАУЗАЛНИ) ЗСР

Според дејствата во дел-речениците, овие реченици се поврзани со последичните, т.е. во причинската ЗСР зависната дел-реченица ја дополнува главната донесувајќи ја причината за нејзиното дејство.

СВРЗНИЦИ: *зайџоа шџо, зашџо, бидејќи, ѝоради ѝоа шџо, заради ѝоа шџо, (дека, оџи – во разговорниот јазик)*

Секогаш постои поврзаност меѓу причината и последицата. Всушност, последицата е резултат на причината. Пр: *Се најив вода зайџоа шџо бев жедна.*

Причина во оваа реченица е жедта, а **последица** од таа жед е пиењето вода.

Причинските зависносложени реченици ќе ги наоѓаме врз основа на претходно набројаните сврзници. Еве неколку примери за овој вид реченици:

Не оџидов на екскурзија зайџоа шџо бев болна.

Учеџе редовно зашџо џеџко ќе ѝосџџџнеџе одеднаш сѐ да научиџе.

Бидејќи нѐ засрамивџе со своџе однесување, следниоџ ѝаџи нема да дојдеџе со нас.

Паџувањеџе беше ѝријаџно, ѝоради ѝоа шџо возачоџ возеше вниматџелно.

Не ѝи давам алкохол дека си ѝроџивник на ѝењеџе. (разговорно)

Кога се двете реченици во инверзија, задолжително се пишува запирка, а кога се во правилен ред, запирка се пишува само ако се чувствува дека врската меѓу дел-речениците е лабава.

Често наместо **зашто** (причински сврзник) се употребува **зошто**? (прашален збор) или **йошто** (немакедонски збор).

Пр.: Добив единица зашто не учев. (правилно)

Добив единица **зошто** не учев. (што би значела една ваква неправилна формулација?)

Добив единица **йошто** не учев. (неправилно)

В) ПОСЛЕДИЧНИ (КОНСЕКУТИВНИ) РЕЧЕНИЦИ

Во последичните ЗСР односот меѓу дејствата е однос на причина и последица со тоа што причината се наоѓа во главната, а последицата во зависната дел-реченица.

СВРЗНИЦИ: така што, така – што, толку – што, таков – што, такви – што.

Често сврзникот **џака** **ишо** е неправилно заменуван со **така да** (#).

Примери:

Без среќна, **џака** **ишо** ѝеев од радоси.

Тој беше **џолку** нервозен **ишо** викаше на сиот глас.

Прозорциите беа **џака** чисти **ишо** сѝаклои не се йознаваше.

Тоа беше **џаков** лайсус **ишо** сѝе се смееја.

Вие дојдовте така да може да почнеме.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, речениците со **така што** задолжително се одделуваат со запирка, а оние што се разделени (така – што, толку – што и др.) може и не мора да се одделуваат со запирка од главната дел-реченица.

Г) УСЛОВНИ (КОНДИЦИОНАЛНИ) ЗСР

Во условните ЗСР условот е еден вид причина, а дејството на главната реченица произлегува од дејството на зависната дел-реченица.

СВРЗНИЦИ: ако, да, доколку, без да = ако не, честичката *ли*, *кога би-би*.

Примери:

Ако ми се јавиш, ќе излеземе.

Да знам што ќе се случи, веднаш ќе решам.

Не можеш да се здобиеш со знаење *без да (ако не)* вложиш повеќе труд.

Доколку не се покаже, нема да можеме да се договориме.

Ќе видиш *ли* нешто сомнително, веднаш давај знак!

Кога би сакала да учиш, *би* научила многу. (овој сврзник е настанат од временскиот сврзник *кога + можен начин* = *кога би – би*)

Постојат три типа услов: **реален, можен и нереален (иреален).**

– **реален** – кога го поставуваме овој услов, истовремено ја даваме неговата последица, не знаеме дали тој ќе се исполни и не гледаме пречки за негово исполнување.

Пр.: *Ако* бидеш послушна, ќе ти кујам сладолед.

– **можен** – кога го поставуваме овој услов нема пречки за негово исполнување, но затоа постои колебање во поглед на неговото исполнување и на исполнувањето на неговата последица.

Пр.: Можеме да живееме убаво, **ако** научиме како да го ѝосѝиѓнеме ѝоа.

– **иреален (нереален) услов** – кога го кажуваме овој услов, укажуваме на тоа дека се случило токму спротивното од она што е кажано како услов или како последица.

Пр.: *Ако се ѝријавев, ќе ѝобедев.* (но јас не се пријавив и не победив)

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, кога се дел-речениците во правилен ред, може и не мора да се одделат со запирка, а кога се во инверзија (прво зависната, па главната реченица), задолжително се пишува запирка.

Д) ДОПУСНИ (КОНЦЕСИВНИ) ЗСР

СВРЗНИЦИ: *иако, макар ѝиѝо, и ѝокрај ѝоа ѝиѝо, независно од ѝоа ѝиѝо, без оѓлед на ѝоа ѝиѝо, ѝри сѐ ѝиѝо, и да.*

Допусните реченици имаат допирни точки со **условните ЗСР** затоа што во зависната дел-реченица се дава услов кој може да биде исполнет или не, или пак да не се знае дали ќе се исполни. Овие реченици имаат допирни точки и со **спротивните НСР** затоа што во главната дел-реченица се дава последицата што е спротивна на природната последица од условот што е даден во зависната.

Пр.: **Иако** ѝрениравме, ниѝиѝо не ѝосѝиѓнавме.

Главна дел-реченица е: *Ниѝиѝо не ѝосѝиѓнавме.*

Зависна дел-реченица е: *Иако ѝрениравме.*

Други примери:

И њокрај њоа њњо бев навреден, ќе се њојавам кај нив.

Беше многу убаво да се њења низ њланинања, **без оџлед на њоа њњо** њосњо-
јано њаџање снеџ.

При сѐ њњо најравија за вас, вие не сакање да слушнете за нив.

Таа е восњњњана девојка, **макар њњо** има и некои неџањњвносњњи.

Често, наместо **макар њто** се употребува #**мада**, што е недозволена замена.

И да не ме сакаш, јас ќе ње сакам.

Не е лош човек, **ако** изџледа њака аџресивно. (За народниот јазик е карактеристична употребата на т.н. **акцентирано ако** како допусен сврзник.)

Сои **да, и ако** може да се јави и честичката/партикулата **дури**.

Пр.: **Дури и да** ме молањњ, нема да њоњуњњам.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, кога се во правилен ред дел-речениците, може и не мора да се одделат со запирка, но кога се во инверзија, пожелно е да се употреби запирката.

Ѓ) НАМЕРНИ/ЦЕЛНИ (ФИНАЛНИ) ЗСР

Карактеристично за овој вид реченици е присуството на да–конструкцијата во рамките на зависната дел-реченица, а со нив ја дознаваме намерата/целта на дејството од главната реченица.

СВРЗНИЦИ: да , за да

Примери:

Дојдов **да** ѝе видам. – Ќе одиме **да** си ѝоиџраме малку надвор.

Седев ѝодолџо од обично **за да** се одморам. – Оѝидов во ѝродавница **за да** куѝам леб.

Неправилни се речениците од типот:

Не чекав **за да** денот не ми помине.

Правилно е: Не чекав **за да** не ми помине денот.

Отидовме на гости **за да** тие не дојдат кај нас.

Правилно е: Отидовме на гости **за да** не дојдат тие кај нас.

Дојдовме **како би** се виделе. (неправилна замена на **како би** со сврзникот – **за да**)

Правилно е: Дојдовме **за да** се видиме.

#Им објаснивме **за да би сфатиле**. (неправилна употреба на **да**-конструкција со можен начин)

Правилно е: Им објаснивме **за да** сфатаат.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, кога се во правилен ред овие реченици не се одделуваат со запирка, а кога се во инверзија, задолжително се одделуваат со запирка од главната дел-реченица.

Постојат и такви реченици во кои се употребени сврзниците за намерните (целните) реченици, а по логика тие се од друг вид.

Доволно си зрел **за да** разбереш. = Доволно си зрел **така што** можеш да разбереш. (последична ЗСР)

Премногу си млад **за да** му судиш на својот татко. = Премногу си млад **така што не можеш** да му судиш на својот татко. (последична ЗСР)

– Македонски јазик –

Е) ИСКАЗНИ (ДЕКЛАРАТИВНИ) ЗСР

Во исказните ЗСР зависната реченица ја разоткрива и ја развива содржината на еден дел од главната дел-реченица.

СВРЗУВАЧКИ СРЕДСТВА:
Сврзници: <i>дека, оџи, како, шџо, да</i>
Прашална партикула: <i>дали</i>
Прашални заменски зборови: <i>шџо, кој, чиј, каков, колкав, каде, колку, како, коџа</i>

Со сврзниците **дека, како, оџи** (поретко се употребува), **што** – дејствата се претставени како факти, а со **да** се воведуваат неостварени дејства.

Беше речено до Нова година **да** се заврши изградбаа на хоџелои.

Сиџе мислаџи **дека** наџубав џериод во живоџиои на еден човек е средношколскиои.

На училиџиџе научив **како** се ракува со комџуџер.

Се радувам **шџо** ја разбрав оваа лекција.

Прашалната честичка **дали** и прашалните заменски зборови **што, кој, чиј, каков, колкав, каде, кога, колку, како**, одат со следниве глаголи: знае, чуе, разбере = дознае; праша и др.

Коџа џо видов, не знаев **дали** да џлачам или да се смеам.

Не можевме да дознаеме **коџа** ќе џргнаџи на џаџи.

Сиџе разбраа **колку** се алчни.

Прашај џи **дали** сакааџи да си леџнаџи.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, кога се во правилен ред дел-речениците, не се пишува запирка, а кога се во инверзија, се пишува.

Во тесна врска со исказните ЗСР е формирањето на директниот и на индиректниот говор. Директниот говор го обележуваме со наводници или со црта (тире):

Тања рече: – *Не ми се учи!* или Тања рече: „*Не ми се учи*“.

Излегувам од дома! – рече Данче. или „*Излегувам од дома*“, рече Данче.

Да видиме во што е таа тесна врска меѓу исказните ЗСР и директниот и индиректниот говор. Дадениве реченици (во директен говор) во индиректен говор ќе гласат вака:

Тања рече **дека** не ѝ се учи.

Данче рече **дека** ќе излезе од дома.

Забележувате дека за да добиеме индиректен говор го употребивме сврзникот на исказните реченици **дека**.

Исто така, за префрлување заповед од директен во индиректен говор, повторно ќе добиеме исказна реченица на следниов начин:

Мајка ми ми нареди: Напиши ја домашната работа за утре! (директен говор)

Мајка ми ми нареди **да** ја напишам домашната работа за утре. (индиректен говор)

Забележавте дека овде го употребивме сврзникот **да**.

Мајка ми ме праша: Дали научи за утре сè?

Мајка ми ме праша **дали** научив за утре сè.

Во последниов пример, како сврзувачко средство за исказните ЗСР ја употребивме прашалната честичка **дали**.

Задача за вас:

Прочитај ја секоја реченица одделно, подвлечи ги прироците, заокружи го сврзникот и на празниот простор запиши каква е реченицата на која ѝ припаѓа пронајдениот сврзник! Провери дали си напишал(а) точно.

1. Јас сум иаа којашио ви се јави.
2. Не ми се седи иовеќе иака иио ќе си одам.
3. Ќе дојдам ако ме иоканиш.
4. Ако научеше, ќе добиеше иеиќа.
5. Ќе се ирошеиам и иокрај иоа иио не сум расиоложена.
6. Објасни им за да ие сфатиам.
7. Мислам дека најдобро ќе биде да си одиме дома.

*Обиди се реченицава што е дадена во директен говор да ја претвориш во индиректен говор:

Тој рече: Имаш премногу изостаноци! Ќе добиеш опомена!

Ж) ВРЕМЕНСКИ (ТЕМПОРАЛНИ) ЗСР

Во овие реченици ги разгледуваме дејствата на главната и на зависната дел-реченица од гледна точка на времето кога тие се вршеле.

СВРЗНИЦИ: *кога, штом, штошто, штошто, ошката, ошката, пред да, дури (да/не), додека (да/не).*

Примери:

Кога ќе се вратиш, да не ве видам овде!

Штом ситишме, веднаш ќе ви се јавиме.

Тукушто влезе професорот, сити ситанаа.

Ошката ќе сфатиш што сакам да кажам, ќе ми заблагодариш.

Третиот рано наутро *пред да* ве фатиш меѓежот.

Посиј си малку *дури да* се вратиш.

Не се ошкатавам *додека не* го најдам клучот.

Првите четири реченици се во инверзија (зависна, па главна реченица), а последните три се во правилен ред (главна, па зависна реченица).

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, ако е нормален редот на речениците (главна – зависна), не се пишува запирка, а ако се во инверзија, (зависна – главна) се пишува запирка.

3) НАЧИНСКИ (МОДАЛНИ) ЗСР

Во рамките на овие реченици од зависната дел-реченица дознаваме за тоа како се одвивало, се одвива или ќе се одвива дејството во главната дел-реченица.

Најчесто ги среќаваме како начински односните реченици со **како што**, потоа речениците, кои како сврзувачки средства ги имаат составите од типот: **божем, небаре, како да** и др.

СВРЗУВАЧКИ СРЕДСТВА: *како што, божем, како божем, небаре, како да.*

Примери:

Зборувам **и така како што** мислам.

Ми наредува **како да** е генерал.

Мисли дека е уверлива, **божем** во саксија сум расијела.

Често, во секојдневниот говор се употребуваат неправилни форми на **како божем (#ко божемски)** и на **небаре (#демек)**.

Според **Правописот на македонскиот литературен јазик**, начинските ЗСР не се одделуваат со запирка, освен во случаите кога зависната дел-реченица претставува дополнително објаснение.

ПРОВЕРИ ШТО НАУЧИ:

1. Што е потребно за да се оформи сложена реченица?
2. Кои реченици ги нарекуваме независни, а кои ги нарекуваме зависни сложени реченици?
3. Наброј ги видовите НСР!
4. Наброј ги видовите ЗСР!
5. Повтори ги сврзниците за сите видови НСР и ЗСР.
6. Кои ЗСР се во тесна врска со формирањето на директниот и на индиректниот говор?

На ред е тестот подготвен за ваша писмена проверка на наученото по граматика. Значи, овој тест е за ваша лична проверка на знаењата. Ќе го пополните, и врз основа на добиените поени ќе дознаете за вашите пропусти и грешки. На крајот на книгата проверете го она што сте го напишале. Читајте внимателно и не брзајте со одговорите.

ТЕСТ БР. 1

Предмет: Македонски јазик и литература

Тема: Синтакса на македонскиот јазик

УПАТСТВО ЗА ОЦЕНУВАЊЕТО:

- секое прашање носи онолку поени колку што се предвидени во заградата;
- за неточно даден одговор се одзема еден (– 1) поен ;
- за неодговорено прашање се добиваат нула (0) поени.

ПРАШАЊА:

Заокружи го точниот одговор.

1. (1) () Синтакса е оној дел од граматиката што ги проучува способностите на зборовите да се поврзуваат меѓу себе, како и целините што се добиваат како резултат на тие поврзувања.

Т

Н

2. (1) () Под поимот модалност се подразбира ставот на говорителот кон она што го зборува.

Т

Н

3. (1) () Две реченици кои прават една сложена реченица, а не зависат една од друга ги викаме независнословени реченици.

Т

Н

– Македонски јазик –

4. (1) () Одделни реченици што влегуваат во состав на една сложена реченица ги викаме дел-реченици.

Т

Н

5. (1) () Правилно е да се употреби сè она што, а не сето она што.

Т

Н

6. (1) () Речениците што содржат сврзници и сврзувачки зборови ги нарекуваме бесврзнички (асиндетонски) реченици.

Т

Н

7. (2) () Глаголскиот прирок може да биде: _____ и _____.

8. (2) () Наброј ги сврзувачките средства на заклучните независносложени реченици:

_____.

9. (2) () Наброј ги модалните глаголи: _____, _____, _____, _____ и _____.

10. (2) () Кои се второстепени реченични членови?

_____ и _____.

11. (2) () Кои три типа услов постојат?

_____, _____ и _____.

12. (2) () **Заокружи** каква е реченицава:

Бидејќи не можеше ништо да каже, тој молчеше.

а. исказна

б. причинска

в. исклучна

Пронајди ги сврзниците во секоја реченица одделно, заокружи ги и напиши на празното место на кој вид сложена реченица му припаѓа заокружениот сврзник:

13. (2) () Иако го поканивме, Коле не дојде. _____.

14. (2) () Зборувам така како што чувствувам. _____.

15. (2) () Беше многу лош и цела година не зборуваше со мене. _____.

16. (2) () Ни трага му видовме, ни глас му чувме. _____ .
17. (2) () Тие дојдоа за да расчистиме некои работи. _____ .
18. (2) () Ако се сетиш на местото, покажи ни го. _____ .

Собери ги поените.

Од 25 до 30 поени – Браво!

Од 19 до 24 поени – Можеш и подобро!

Од 13 до 18 поени – Просечно! Треба повеќе да учиш.

Од 7 до 12 поени – Не е доволно ова знаење.

Од 1 до 6 поени – Седни да учиш!

ЛИТЕРАТУРА

За делот – Македонски јазик

1. *Македонски јазик за средношко образование*, Стојка Бојковска, Лилјана Минова-Ѓуркова, Димитар Пандев, Живко Цветковски, Просветно дело, Скопје, 1997 г.
2. *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Божидар Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески и Радмила Угринова-Скаловска, Просветно дело, Скопје, 1999 г.
3. *Правописен речник*, Кирил Конески, Просветно дело, Скопје, 1999 г.
4. *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*, Детска радост, Скопје, 1996 г.
5. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Лилјана Минова-Ѓуркова, МАГОР, Скопје, 2000 г.
6. *Учебник по македонски јазик и литература за II год.*, Матилда Ковачева, ПЕКСНАС, Скопје, 1998 год.

– Македонски јазик –

ОДГОВОРИ

Задача за вас од стр. 14:

Во дадениов текст се подвлечени природите.

„...Кога **се врати** воденичарот дома, жена му го **пречека** со зборовите:

– Од каде **најде** толкаво богатство?

– Богатството ни го **дарува** еден старец кој ме **сретна** во шумата и ми **вети** дека **ќе** ме **направи** богат ако му го **дадам** она што **се наоѓа** зад воденицата – ѝ **одговори** тој – а бидејќи зад воденицата **е** само големата јаболкница, му го **прифатив** предлогот.

– Леле човече! Пусти ние! – **извика** жена му – па тоа **бил** ѓаволот и **да знаеш** дека те **насамарил**!

– Како? Зошто? – **не** ја **разбираше** мажот ѝ.

– Па во тој момент зад воденицата **се наоѓаше** нашата ќерка која го **метеше** дворот – со **плачење** му **објасни** жената...”

Задача за вас од стр. 15:

1. Децата **играат** постојано. (прост глаголски прирок со проста глаголска форма)
2. Таа ја **прочита** книгата. (прост глаголски прирок со проста глаголска форма)
3. Ние им **се јавивме** на професорите. (прост глаголски прирок со сложена глаголска форма)
4. **Имав ручано** во прекрасен ресторан. (прост глаголски прирок со сложена глаголска форма)
5. **Започна да паѓа** сув снег. (сложен глаголски прирок со фазен глагол во почетна фаза)
6. Ти **сакаш да дојдеш**? (сложен глаголски прирок од групата на модалните глаголи)

7. **Се обидов да ја научам** новата лекција. (сложен глаголки прирок во да-конструкција)
8. Тие **беа** заспале. (прост глаголки-именски прирок со помошен глагол сум)
9. **Престана да биде** најдобар ученик. (сложен глаголки-именски прирок)
10. **Ќе успееме да победиме** на натпреварот. (сложен глаголки-именски прирок)

Задача за вас од стр. 16:

Во дадените реченици е подвлечен подметот и е напишано во **каква функција** е тој.

1. **Ние** им се јавивме да дојдат. (лична заменка)
2. **Старата** се развесели и почна да пее. (придавка)
3. **Тој** не беше задоволен од средбата, па си замина. (лична заменка)
4. **Налутениот** се развика и удри по масата. (придавка)
5. **Мачето** мјаукаше зашто беше гладно. (именка)
6. **Децата** си играа во песокта. (именка)
7. **Тие двајца** се најнемирни. (број)

Задача за вас од стр. 17:

Пасивна форма:

1. Сокот е истурен од момчето.
2. Ученикот е пофален од професорот.
3. Домакиот е победен од нашиот клуб.

Задача за вас од стр. 19:

1. Ми се работи.
2. Не ми се спие.
3. Се плашам.
4. Се стемнуваше.

Задача за вас од стр. 22:

Со две црти се подвлечени прироците, а со една црта подметите.
„...Кутрата девојка **се исплаши**, очите ѝ **се наполнија** со солзи и поточиња ѝ **потекоа** по образите. Таа убаво **знаеше** дека **не ќе може да ја заврши** работата за еден ден. Седнувајќи, **плесна** со рацете и воздивна, така што на сите страни **се разлетаа** пердуви кои **паѓаа** како крупни снегулки... “

Задача за вас од стр. 23:

1. **Ние** имаме големо искуство.
2. Ти и Соња ќе **одите** на излет.
3. Професорот ќе **испрашувал** денеска или **Професорката** ќе испрашувала денеска.
4. **Ние** посетивме една фабрика.
5. Таа е **добра**.
6. **Тие** сто и една ноќ **поминаа** брзо.
7. Мојата и твојата сестра се **дружат**.
8. Нашата и вашата професорка **беа** во Охрид.
9. Јато птици **одлетаа** на југ.

Задача за вас од стр. 29:

1. **Ја** купив **оваа блуза**. (удвоен директен предмет)
2. Се потпишав **на книгата**. (индиректен предмет)
3. **Му** кажав **на професорот** дека не сум подготвена за денеска. (удвоен индиректен предмет)
4. Зборувавме **за вас**. (предлошки предмет)
5. Остави **ја чантата**. (директен предмет)
6. **Вас ве** канам на роденден. (удвоен директен предмет)
7. Напиши **со креда**. (предлошки предмет)

Задача за вас од стр. 30:

1. **Брзо** ги решив задачите. (прилошка определба за начин)
2. Отиде **по детето**. (прилошка определба за цел)
3. Сакав да ја раскажувам новата лекција **поради** единицата.
(прилошка определба за причина)
4. Ќе дојдам повторно **на Велигден**. (прилошка определба за време)
5. Ми се обрати **остро и отсечно**. (прилошка определба за начин)
6. Ќе им се јавам **идната недела**. (прилошка определба за време)
7. Свонеа **од театарот**. (прилошка определба за место)

Задача за вас од стр. 33:

1. Тие се **прекрасни** луѓе. (придавски атрибут)
2. Тоа е **добро** списание. (придавски атрибут)
3. Ќе дадеме кус осврт за животот на овој поет – **уметник**. (втората именка игра улога на атрибут)
4. Со своето **старо** кајче завесла по другите рибари. (придавски атрибут)
5. Ние живееме во **главниот град на Република Македонија**, Скопје.
(апозиција)
6. Нивните ќерки, **Данче и Ана**, се многу воспитани деца. (апозиција)
7. Пливањето, **еден од најубавите спортови**, здраво влијае врз секој организам. (апозиција)
8. Мациде, **мојата сосетка**, ме покани на роденден. (апозиција)

Задача за вас од стр. 35:

Со вертикалната линија е означено до каде постои реченицата во рамките на сложената реченица.

1. Богатството ни го **дарува** еден старец / кој ме **сретна** во шумата / и ми **вети** / дека **ќе** ме **направи** богат / ако му го **дадам** / она што **се наоѓа** зад воденицата...

Во оваа сложена реченица има 6 природи, што значи има 6 реченици.

2. Во тој момент зад воденицата **се наоѓаше** нашата ќерка / која го **метеше** дворот.

Во рамките на оваа сложена реченица има само два прирока, т.е. две реченици.

Задача за вас од стр. 41:

1. **Се најдовме** во центарот на градот и **шетаваме** цело попладне. (составна НСР)
2. Ние отидовме да се видиме со нив, а тие се налутуја. (спротивна НСР)
3. Ти **не седнуваш да учиш**, **и** туку по цел ден **шетааш**. (спротивна НСР)
4. **Ќе излегуваме** или **ќе седиме** дома? (разделна НСР со алтернативниот сврзник или)
5. **Ниту се насмеа ниту се развесели**. (разделна НСР)
6. Сите **дојдоа**, само Нена **не можеше**. (исклучна НСР)
7. **Пеам**, значи **се радувам**. (заклучна НСР со модалниот збор значи)

Задача за вас од стр. 51:

Прочитај ја секоја реченица одделно, подвлечи ги прироците, заокружи го сврзникот и на празниот простор запиши каква е реченицата на која ѝ припаѓа пронајдениот сврзник! Провери дали си напишал(а) точно.

1. Јас сум таа **којашти** ви **се јави**. (односна ЗСР)
2. **Не** ми **се седи** повеќе **и** така **и** ти **ќе** си **одам**. (последична ЗСР)
3. **Ќе дојдам** ако ме **поканиш**. (условна ЗСР– реален услов)
4. Ако **научеше**, **ќе добиеше** **петка**. (условна ЗСР– иреален услов)
5. **Ќе се прошетам** и **и** покрај **и**а **и** ти **не сум расположена**. (допусна ЗСР)
6. **Објасни** им за да те **сфатат**. (намерна/целна ЗСР)
7. **Мислам** дека најдобро **ќе биде да си одиме** дома. (исказна ЗСР)

Задача за вас од стр. 51:

Тој рече дека имам премногу изостаноци и дека ќе добијам опомена.

ТЕСТ– одговори од стр. 54

1. Т; 2. Т; 3. Т; 4. Т; 5. Н; 6. Н; 7. прост и сложен; 8. сигурно, веројатно, значи, можеби, според тоа...; 9. може, мора, сака, смее, треба; 10. атрибут и апозиција; 11. реален, можен и нереален; 12. б); 13. *иако*–допусна ЗСР; 14. *иџака како шџо*– начинска ЗСР; 15. *и*– составна НСР; 16. *ни*– *ни*– разделна НСР; 17. *за да*–целна ЗСР; 18. *ако*– условна ЗСР.

PROSVETNO DELO

Фахрије МОРИНА

МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

PROSVETNO DELO

PROSVETNO DELO

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

ОПШТЕСТВЕНО–ПОЛИТИЧКИТЕ И КУЛТУРНИТЕ УСЛОВИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ОВОЈ ПЕРИОД

Со завршувањето на Првата балканска војна, во 1912, Македонија се ослободи од петвековното турско владеење. Но, тоа не беше крај на страдањата. Земјите учеснички во Балканската војна – Србија, Грција и Бугарија, се судрија околу поделбата на Македонија, поради што ја повеле и Втората балканска војна. По оваа војна Македонија ја поделиле на вардарски дел, кој ѝ припаднал на Србија, пирински дел, кој ѝ припаднал на Бугарија, а егејскиот дел ѝ припаднал на Грција. Така, Македонија заменила еден поробувач со три други, што довело до нови страдања и уште потешки услови за живот.

Трите балкански држави подеднакво биле сурови во однародувањето на македонското население. Во Егејска Македонија македонскиот јазик бил целосно забранет. Во Пиринска Македонија, бугарскиот јазик бил воведен во целокупниот јавен и културен живот.

Ни српската власт во Вардарска Македонија не одбирала средства за однародување. Таа овој дел на Македонија го нарекла Јужна Србија, а Македонците биле спречувани да учествуваат во јавниот, културниот и во политичкиот живот.

Ваквата политика влијаела и на стопанскиот живот во Македонија. Странскиот капитал ги потиснал производите на македонските занаетчии и економската криза била неминовна. Многу Македонци биле принудени да заминуваат во други земји на печалба. Со жесток терор и присила се настојувало да се потиснат сите творечки обиди.

Така, Македонија повторно останала без реална можност слободно да го изрази својот идентитет. Сепак, и во вакви услови, творештвото не останало без обиди и резултати.

Немајќи услови за образование и докажување на свој мајчин јазик во легални институции, творците своите стремежи и идеи ги реализирале преку литературни дружини, театарски групи и културно–уметнички друштва. Тие биле главни собиралишта на младата македонска интелигенција и жаришта за зачувување и негување на македонскиот дух.

Како врв на творечките обиди во овој период се појавила поезијата на Кочо Рацин и Коле Неделковски. Драмски текстови напишале: Васил Иљоски, Антон Панов и Ристо Крле. Овие творци не се откажале од својот јазик и покрај тортурите од туѓиот режим. Преку своите литературни дела тие дале огромен придонес за развивање на македонската литература и култура.

Македонските писатели од овој период повторно го покренале прашањето за македонскиот литературен јазик, надоврзувајќи се на идеите на Крсте Мисирков. Во настојувањата да го зачуваат и да го збогатат јазикот, тие се потpirале на постојната литературна традиција и на народното творештво.

Тематски, литературата од овој период е одраз на тешката политичка и социјална состојба. Во поезијата доминираат социјалниот и револуционерниот мотив.

Драмското творештво ги прикажува битовите одлики на животот на македонскиот народ. Бидејќи театарот остварува непосреден контакт со народот, значењето на овие драми е особено големо за ширење на културата на мајчин јазик.

Македонските писатели од овој период дале сериозен придонес за македонската литература.

ДРАМСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Македонскиот народ, иако распарчен по балканските војни, национално и социјално угнетуван, покажал силен отпор кон поробувачите. Еден вид отпор е и литературното творење на македонски јазик.

Особен успех имале драмските творци кои оствариле плодно и естетски вредно творештво. Презентираните дела во овој период имаат трајна вредност во целокупната македонска литература.

Делата се потпираат на автентични настани, проткаени со богат фолклорен материјал, создавани на народен говор. Тие се надоврзуваат на веќе воспоставените вредности на основоположникот на македонската драма, Војдан Чернодрински (1875–1951).

Во овој тежок период за македонскиот народ, Васил Иљоски ги напиша драмите „Бегалка“ и „Чорбаџи Теодос“, Антон Панов ја напиша „Печалбари“, а Ристо Крле „Парите се отепувачка“, „Милион маченици“ и „Антица“.

Овие драми со своите вредности и денес побудуваат интерес кај публиката и со право се сметаат за класика на македонската драмска литература.

Потпирањето на автентични настани и воведувањето на битот и фолклорот во драмските текстови, авторите го правеле со цел да се чуе на сцената македонскиот народен говор и да се истакнат вредностите на народниот мелос. Во нив го откриваме народното живеење во сиромаштија и немилосрдна експлоатација и неговиот дух да опстане во такви услови.

Во исто време, со фолклорот и битот се потенцираат актуелните социјални прашања со кои се судрувал народот. Затоа овие драми се нарекуваат битово–социјални. Со вклучувањето на фолклорот и битот се постигнало и

свртување на вниманието на научната мисла кон македонското духовно богатство. Овие текстови го афирмираа тоа богатство на македонскиот народ во исклучително тешки услови. Не се помали и уметничките дострели на драмите. Тие имаат вешто заокружено дејство, потресни слики, психолошки моменти и неоспорни литературни пораки. Тие беа лектира за авторите кои твореа по војната.

Актуелноста на овие драми кај театарската публика постои сè уште, и секое нивно поставување на сцена ги полни театарските сали.

Задача за вас:

Побарај податоци за Војдан Чернодрински.

Прочитај ја драмата „Македонска крвава свадба“.

ВАСИЛ ИЉОСКИ

(1902–1995)

Живот и дејност

Васил Иљоски е најзаслужниот писател за појавата на битово-социјалната драма во меѓувоенниот период. Тој прв имаше храброст да постави македонска драма во скопскиот театар, и покрај цензурата од страна на големосрпската власт.

Роден е во Крушево, во 1902 година. Подоцна со семејството се преселил во Куманово, каде што завршил гимназија. Во Скопје завршил Филозофски факултет. Поради изведбата на драмата „Бегалка“ на македонски јазик, пет години бил протеран од Македонија. По ослободувањето живеел и творел во Скопје.

– Македонска литература –

Васил Иљоски почнал да пишува уште како ученик. Напишал две едночинки „По матурата“ и „Бура поради електриката“. Добриот прием кај публиката на овие едночинки го охрабриле да пишува драми. Во 1928 година ја напишал драмата „Бегалка“. Истата година ја поставил на сцена на скопскиот театар, но под наслов „Ленче Кумановче“. Драмата била изведувана на народен, кумановски говор. Изведбата на драмата му донела многу непријатности со големосрпската власт. Во театарската сезона 1936/37 година, Иљоски на сцена ја поставил и својата втора драма „Чорбаџи Теодос“. Тоа е комедија со многу сплетки и хумор, но и со социјални судири. По војната Иљоски ги напишал драмите „Чест“, „Кузман Капидан“, „Окрвавен камен“, „Млади синови“ и „Свадба“.

БЕГАЛКА

Драмата во пет чина, „Бегалка“, е најпознатото дело на Васил Иљоски. Дејството во неа се случува во почетокот на XX век, во Куманово. Тоа е реалистична комедија со изразена социјална порака, во која се вплетени семејни и битови елементи. Работена е по познат мотив – девојката (Ленче) бега за саканиот (Бошко) против волјата на родителите. Овој семеен и генерациски судир е само основа на која Иљоски го гради социјалниот судир на два остро поделени општествени слоја.

Сиромашниот и чесен Бошко е претставник на обесправените, на оние на кои допрва „ќе им дојде бел ден“. Неговото спротивставување на Аџи-Трајко е наедно и бунт против патријархалните обичаи и против социјалните стеги.

Аџи-Трајко е олицетворение на слојот богати луѓе, чорбации, патријархален, со закоравени класни погледи, груб и навредлив кон сиромасите, а понизен кон власта.

Освен поставеноста на главните ликови на две социјални рамништа, многу сцени имаат дејство на судир на повисокиот сталеж со пониските слоеви на народот. Драмата изобилува со досетки, надитрувања, фолклор, кои преплетени со семејните и со социјалните елементи придонесуваат да се почувствува животот на македонскиот народ во почетокот на XX век.

Извадок од драмата „Бегалка“

чин III

појава втора

ТРИПКО:.... кажи ми ти, Шишко, зошто живееш?

ШИШКО: Па живеам – зошто живеам.

ТРИПКО: живееш за она чкембе. А чкембето тешко, не може на оној свет... во рајот...

... Наполни ги стодрамчињава со скоросмртница.

ШИШКО: Стодрамниче не се полни со збор, туку за пари. Имаш пари?

ПЕТКО: Немам. Денес ни еден мангар не испросив, жими бело видело! Туку, еве ти ја торбата со леб.

ШИШКО: А, и тоа било леб! Црн како кумур, тврд како камен.

ПЕТКО: Од сиромаси е.

* * *

Дај, Шишко, дај, па утре ќе напросам поубав леб. Ќе ги заредам сите чорбациски куќи; убав леб ќе донесам, жими бело видело, мек, бел, како памук. Туку малку. Зошто чорбациите помалку даваат, некои ич. Само пред црква ќе фрлат мангар во тасчево, колку да се покажат пред луѓето.

МАНАС: А Исус рекол: „Што даде десница, да не знае левица“. Фарисеи, лицемери.

МИТРЕ: А човек што дава пари под фајде, како се вика по ванѓелијата?

МАНАС: Лихвар, каматник.

ТРИПКО: Море што по ванѓелијата, најарен е оној наш збор: кождер.

МИТРЕ: Кождер! Ете тоа е Аци-Трајко – кождер. А како дере, тоа најарно знае кожава моја. Дере, па вади фаша по фаша. По законот е на стоте осум, а тој зема осумдесет, сто и осумдесет... Колку ќе му фати калемот. Сè повеќе и повеќе отплатуваш, а ваму сè повеќе имаш да му даваш.

Задача за вас:

- Прочитај ја драмата „Бегалка“.
- Поделете се во групи и подгответе за изведба некоја сцена од драмата по ваш избор.

АНТОН ПАНОВ

(1905–1968 г.)

Антон Панов е еден од групата драмски писатели кои го привлекоа во театар не само чиновникот и интелектуалецот туку и малиот обичен човек од периферијата. Тие ја добија неговата доверба зборувајќи на мајчин јазик за проблемите кои беа негово секојдневие – живот во национална, социјална и културна обесправеност.

Роден е во Дојран, во 1906 година како син на сиромашен трговец со риби. Подоцна семејството се преселило во Струмица. Таму го започнал гимназиското образование, а го завршил во Белград. Студиите ги прекинал поради сиромаштија и се вработил во Белградската опера како

хорист. Во Белград живеел 13 години, дружејќи се со печалбари од Македонија. Го запознал нивниот мачен живот и подоцна го опишал во драмата „Печалбари“. За неговата насоченост кон литературата битно влијаело и запознавањето со Кочо Рацин, кој во исто време престојувал во Белград.

Литературна дејност:

Антон Панов ја започнал својата литературна дејност во 1925 година, пишувајќи лирски песни во проза. По војната пишувал и раскази, драми („Пиликатник“, „Препородени“, „Градинар“), имал и еден обид за роман. Но, творештвото на Панов зрачи само со едно дело – драмата „Печалбари“.

ПЕЧАЛБАРИ

(Драма со музика и пеење од македонскиот живот,
во четири чина, седум слики)

„Печалбари“ е социјално-реалистичко дело во кое е прикажан тешкиот печалбарски живот и постојните општествени односи на социјални разлики и неправди во времето за кое пишува. Настанот се случува помеѓу 1929–1932 година во Западна Македонија, а само една слика е во Белград, на печалба. Првпат е изведена во 1936 година во Скопскиот театар. Драмата има мошне силно истакната социјална поента, изразена во црно-бело сликање на ликовите. Таа е осуда на печалбарството кое било причина за многу трагични судбини во македонските семејства.

Фабулата е следна: Костадин, син на сиромашната вдовица Божана, сака да се ожени со Симка, ќерка на селскиот лихвар Јордан. Но, за тоа треба да плати. Немајќи пари, се задолжува кај Јордан. Долгот го принудува да замине на

– *Македонска лијџерајџура* –

печалба во Белград и да ја остави младоста во една белградска фурна. Судбината се повторува – Костадин, сирак на печалбар, остава зад себе сирак.

Драмата содржи сцени од народното живеење, но социјалниот белег е посилен. Трагичниот крај на драмата претставува осуда на печалбарството. Во таа функција е и поделбата на особено негативните, наспроти позитивните ликови во драмата.

Костадин, решителен да се спротивстави на печалбарството, вели: „На работа, но тука, во родниот крај“. Но бргу им подлегнува на притисоците не наоѓајќи потпора од никого.

Јордан е главниот негативец. Тој дури ќерка си ја продава за пари. Нема чувства за никого и ништо што не носи камата.

Женските ликови се покорни, патријархално воспитани жени и сопруги. Тажната судбина на печалбарската жена најдобро ја опишува Симка, велејќи:

„Сите жени на светот се радуваат кога малечки ластовици им се јавуваат за рана пролет. Само печалбарката е жална и мисли: кога ќе дојде есен?...“, бидејќи наесен се враќаат печалбарите.

Со драмата „Печалбари“ на македонскиот гледач му беше дадена можност на сцена да го види своето страдање и мачен живот, и да ја прими пораката против неправдите.

чин втори

слика прва

КОСТАДИН:... Далеку, може преку море... на секого си туѓ... Нема со кого збор да промениш, солза да размениш... И не година, не две. Години, години да изврват, скотски да живееш, пари да збереш, додека да имаш лице дома да си дојдеш!... Ако паднам болен, дали чорбаџи Јордан ќе праша за мене? Дали ќе

има кој потта да ми ја избрише, кошула да ми размени, јорган да ми фрли?... Ех, црна и крвава е нашата печалба што нè гони таму. Проклет да ѝ е коренот. И мало и големо нишан да носи од неа за цел век. Гледај што направи од нас таа пуста печалба! Маж – роб! Жена – роб! Син – роб! А мајките само за солзи се родени.

ЈОРДАН: (Влегува.)

БОЖАНА: (Го пречекува уште на прагот). Добредојде, свату!

ЈОРДАН: Добро те најдов, сваке!

СИМКА: Татко, добредојде!

БОЖАНА: (Го кани да седне). Повели, свату!

ЈОРДАН: (Седнувајќи.) Ох, о-х!

БОЖАНА: (Уште еднаш.) Е, па добредојде, свату!

ЈОРДАН: Добро ве најдов!

КОСТАДИН: Добредојде... Како ти оди работата?

ЈОРДАН: Сполај му на Господ. Да не се поплачам, ако не тече, капи. Ама капка по капка, море станува... Сношти ми се ојагнија осум овци! Една близни...

КОСТАДИН: Е, време им е... Добро е кој ги има...

БОЖАНА: (Го свртува разговорот од опасната тема.) Како е сваќата, свату?

ЈОРДАН: Сполај му на бога, добра е. Само, Стојче, ајдамак ниеден, си ја шина ногата. Везден плаче. (Симка внесува кафиња.)

СИМКА: Кој, Стојче ли?

БОЖАНА: Не е ништо тоа. Ќе помине. Нека го одведе Рајна кај Матковица. Таа се разбира во тие работи.

ЈОРДАН: Која Матковица?

БОЖАНА: Една е Матковица. Домаќинот ѝ умре на печалба. Седи до Бушева Чешма.

СИМКА: Пушти ме, Костадине, по ручек и јас да одам.

КОСТАДИН: Оди, братче ти е. (Пауза. Си ги допиваат кафињата.)

СИМКА: (Подземајќи ги филцаните): На здравје!

ЈОРДАН: Годинава рано пролет дојде...

БОЖАНА: И под нашава стреа ластовиците гнездо си прават. Истите од лани лето...

КОСТАДИН: Едно добро за печалбарите: чисто време, чист пат... Годинава доста ги има...

ЈОРДАН: Од година на година сè повеќе ги има... Се готват, азар се чинат. Ги гледам, одат кај поп Гаврила на причесна... Е, секој си има мува на капата...

КОСТАДИН: (Скокнува.) Ајде, вие жени, не сте за машки разговори.

БОЖАНА И СИМКА: (Излегуваат.)

КОСТАДИН: Што сакаш со тоа да кажеш?

ЈОРДАН: Па секој си има мува на капата. Тоа е јасно речено.

КОСТАДИН: Сосем не те разбираам...

ЈОРДАН: Ама, сакам да кажам, де, дека секој си има долг на главата... Секој си мисли: „Со ред сум земал, со ред и да вратам“.

КОСТАДИН: А! Тоа значи: „Кој од каде што земал, мисли и да врати; Костадин, зет ми, не мисли да врати“. Имај лице, Јордане: што ти е на мисла, тоа и на уста! Кај мене е така, нема друго!...

ЈОРДАН: Е де, е де! Ако ти реков, не те фатив за гуша...

КОСТАДИН: Подобро е за гуша!

ЈОРДАН: Не лути се, Костадине, ама мене ми е најдобро да си имам чиста сметка. Сметка е тоа. Јас сум човек еснаф, образ имам!...

КОСТАДИН: Ти имаш образ! Јас го немам!...

ЈОРДАН: Шест месеци поминаа од свадбата, ни за долгот абер имаш, ни за печалба мислиш!...

КОСТАДИН: Молчи! За печалба не зборувај!...

ЈОРДАН: Јас сум човек трговец, пари ми требаат.

ПРАШАЊА И ЗАДАЧИ

- Прочитај ја драмата „Печалбари“!
- Издвој и други фрагменти во кои се осудува печалбарството!
- Опиши го односот на работодавецот Аранѓел кон работниците!
- Која е најтажната сцена во драмата?
- Во каква функција е црно–белото сликање на ликовите?
- Дали печалбарството е сè уште актуелно?

РИСТО КРЛЕ

(1900 – 1975)

Живот и литературна дејност:

Драмското творештво на Ристо Крле е продолжение на веќе зацртаната линија на творење на Васил Иљоски и Антон Панов.

Ристо Крле од образование имал само основно училиште и убав ракопис. Но имал творечка дарба за дела кои и денес пленат со својата уметничка вредност.

Роден е во Струга, во 1900 година, како син на чевлар. Завршил основно училиште и два класа гимназија, но го прекинал школувањето поради сиромаштија и станал чевларски работник.

Бил член на културно-уметничкото друштво „Црн Дрим“ од Струга, каде што се појавила неговата љубов кон драмското творештво и желбата и самиот да напише драмски текст.

Меѓу двете светски војни ги напишал драмите „Парите се отепувачка“, „Антица“ и „Милион маченици“, а по војната и „Гроф Ѓмиливој“ и „Велик ден“.

– *Македонска литература* –

Негово последно дело е „Автобиографијата“ – хроника на неговиот живот и времето во кое живеел.

Умрел во Скопје, во 1975 година.

Драмите на Крле се одликуваат со природен и јасен дијалог и со јасно оцртани ликови. Иако самоук, тој наполно го владее сценското мајсторство.

Ристо Крле може да се спореди со Марко Цепенков. И двајцата се народни раскажувачи, кои врз основа на виденото и чуеното, доградиле уметнички свет, користејќи го убавиот народен збор.

Така, ненаметливо и реално ја отсликал опасноста од грчката пропаганда и однародувањето на некои Македонци во „Антица“ (1945).

Во „Милион маченици“ го прикажува пропаѓањето на занаетчиите поради конкуренцијата на индустријата, коешто како занаетчија и сам го доживеал.

ПАРИТЕ СЕ ОТЕПУВАЧКА

Авторот за оваа драма бил инспириран од вистински настан што го дознал во Подградец, Албанија:

Печалбар, по тешкиот печалбарски живот се вратил дома и бил убиен заради пари од своите родители, кои не го препознале.

Овој настан му се врежал во сеќавањето и единаесет години живеел со мислата да го замени чевларското чеканче со перо и да го преточи во текст. Тоа го направил во 1937 година, а веќе во 1938 година драмата била прикажана на сцената на скопскиот театар.

Драмата „Парите се отепувачка“ има четири чина. Ликови се: Митре–сиромав земјоделец, Мара–негова жена, Ангеле–нивен син, Ката–ќерка, Софре–зет, роднини и пријатели.

Дејството во драмата се гради на недоразбирање – препознавање на синот кој по дваесет години се враќа дома од печалба. Тој се договорил со сестра си да не им се претстави на родителите, за да се пошегува.

Блесокот на парите што ги спечалил, го заслепил неговиот татко и го претворил во чедоубиец.

Иако во драмата дејството е во врска со печалбарството, тоа не е нејзина основа.

Мислата која го води авторот е дека парите се најголемото зло во животот на човекот. Сиромавиот Митре, кој претходно вели: „Подобро човек леб и сол да мака, ама децата да си ги има околу себе“, заслепен од парите, убива и го потврдува насловот на драмата.

ПАРИТЕ СЕ ОТЕПУВАЧКА

(извадок од драмата)

чин четврти

МАРА: Легнал за да спие.

МИТРЕ (Го поткрева капакот од куферчето.): Митрејце, жено, што велиш? Мене ми се измења умов!... Ова е пара! Пара е, не е играчка!

МАРА: Што, да не сакаш да му земеш неколку жолти?

МИТРЕ: Не знам што сакам. Главата ми е како бутин (седнува до големиот куфер, покрај малото, и очите не ги трга од него). Бре, куче дете. За малку време што пари спечалило! Кај го натера врагот да дојде, ќе ме стави во некој грев...

МАРА: Е, добро де... земи му неколку, кога ти останаа очите во нив, и ајде да си легнеме.

МИТРЕ: Митрејце, жено, што мислиш ти, се печалат толку пари за пет–шест години?

МАРА: Мака...

МИТРЕ: Мака, ја! Ова куче не ги има само спечалено, слушај ме ти мене! Овој има отепано некого за да дојде до овие пари! А кога тој можел некого да отепа, што јас не би го отепал него и да станам богат човек? Како ги спечалил – така нека ги загуби. Секирата на ова куче!

МАРА (Списнува.): Ау...

МИТРЕ. (Ќ ја затвора со рака устата.): П'сс, ами кум ли ќе го правам?

МАРА (Итро.): Ако не да му ги сокриеме и да речеме дека ти не си донесол таква работа – пари во кукава.

МИТРЕ: Никој не ќе ни верува. Секој ќе ни каже, кој што не оставил, не бара... Овој не ги има спечалено со пот... Затоа ти вела: секирата на овега.

МАРА (Клекнува пред иконата.): Свети Никола златен, тргни му го лошото од главата, смири го да не направи будалија. Ќе го разбудам, ќе го разбудам, па што сака нека му прави, мене нека ме отепа (потрчува да влезе кај Ангеле, но Митре влегува со секирата в рака).

МИТРЕ (Сфаќајќи што сака Мара да направи, ја исфрла надвор и ја затвора вратата. Застанува на вратата кај Ангеле и откако неколку пати нерешително се пушта да ја фати кваката, решително влегува.)

КОЧО РАЦИН

(1908 – 1943)

Коста Солев, во литературата познат по псевдонимот Кочо Рацин е роден во Велес, во 1908 година, како прво од шесте деца на сиромашен грнчар и аргатка. Растел во период кога занаетот не обезбедувал живејачка, а војните ја зголемувале сиромаштијата.

Поради бедата, во втори клас го напуштил училиштето и го работел татковиот занает. Меѓутоа, никогаш не се одделил од книгата. Продолжил со самообразование со голема упорност. Тоа му овозможило да постигне голема интелектуална зрелост и од обичен работник да стане формиран интелектуалец.

Дошол до сознание дека најголем виновник за социјалната агонија на македонскиот народ е туѓинската власт и во него се родила желба да се бори за нејзино уривање.

За неговата револуционерна определба влијаело и изразеното чувство за правда, како и постоењето на напредно работничко движење во родниот Велес.

Бунтот против неправдата и вербата во подобар живот го раководеле и во животот и во литературата. Тоа неколкупати му донело прогонство и затвор од српската власт, но и почит во револуционерните и во литературните кругови.

Во првата фаза на своето творештво пишуval песни на српски јазик, објавувани во неколку списанија во Белград, во Загреб и во Сараево.

Од овој период потекнува стихозбирката од 24 песни „Антологија на Болката“, која останала во ракопис.

На емотивен план, ја доживеал љубовта кон девојката Рахилка (Раца). Од нејзиното име потекнува псевдонимот Рацин.

– Македонска литература –

Периодот од 1928 до 1935 му е исполнет со илегална работа, созревање, школување и затвор. Доаѓа до сознание дека својата иднина треба да ја насочи кон својот народ и да твори на свој јазик.

Со прва песна на македонски јазик дебитира во април, 1936 година. Во „Књижевник“ – загрепско списание, ја објавува песната „До еден работник“. Со оваа песна започнува нова фаза во создавањето на современата македонска поезија.

Подоцна ги објавува „Тутуноберачите“, „Македонски пејзаж“, „Денови“, „Печал“ и „Селска мака“. Кон крајот на декември 1939 година, во Самобор, близу Загреб, ја издава стихозбирката „Бели мугри“.

Стихозбирката, иако забранета, многу брзо се раширила меѓу народот и извршила силно револуционерно влијание.

Кочо Рацин се вклучил во борбата со фашизмот. Во 1943 година работел во партизанската печатница на планината Попушник. Таму загинал во несрекен случај, на 13 јуни 1943 година.

БЕЛИ МУГРИ

Основното мотивско јадро во Рациновата поезија е судбината на македонскиот работник меѓу двете светски војни. Дванаесетте песни од оваа збирка се типичен пример на социјална и револуционерна поезија. Заедничкиот мотив се разгранува во неколку варијанти: аргатски („Денови“, „Селска мака“, „Печал“ и „Тутуноберачите“), за печалбарството и пропаднатите занаети („Пропштавање“, „На Струга дуќан да имам“), балади („Ленка“, „Балада за непознатиот“), родољубиви („Елегии за тебе“, „Утрото над нас“) и револуционерни („Татунчо“ и „Копачите“).

Рациновите песни не се обично регистрирање на социјалните неправди. Во нив се вградени и душевните доживувања, внатрешните пориви и импулси на поробениот и угнетен човек.

Стилот на Рацин е многу близок до народната поезија, со која израснал, бидејќи во неговото семејство народната песна била негувана како традиција. Една од неговите омилен книги била „Зборникот“ на Миладиновци, преку која со години го студирал јазичното богатство на македонските народни песни.

Кочо Рацин бил детално запознаен со делото на Крсте Мисирков. Тоа му помогнало многу во изборот на јазикот за своето творење. Пишувал на велешки говор, но излегувал од локалните рамки и го збогатувал јазикот со други дијалекти, особено со западномакедонските.

За македонската литература Рациновите песни се многу значајни. Тие не се социјални констатации или фолклорно имитирање. Тие се нов творечки однос во црпењето на народното поетско богатство и субјективно зборовно чувствување.

Од неговото творештво:

Кочо Рацин направил и неколку сериозни обиди во прозата. И во нив темите се социјални. Ја напишал репортажата „Тутуноберачите“, недовршениот расказ „Татко“, расказите „Во каменоломот“, „Еден живот“ и „Радоста е голема“.

Се обидел да напише и роман („Афион“) од кој се зачувани само фрагменти.

Пишувал и есеи, критики и публицистички дела.

ДЕНОВИ

Како на вратот ѓердани
ниски камења студени
така на плешки денови
легнале та натежнале.
Денови ли се – денови
аргатски маки големи!
Стани си утро порано
дојди си вечер подоцна
наутро радост понеси
навечер тага донеси –
ај, пуст да е, пуст да би
останал животот кученки!
Роди се човек – роб биди
роди се човек – скот умри
скотски цел живот работи
за други, туѓи имоти.
За туѓи бели дворови
копај си црни гробови!
За себе само 'ргај си
за себе маки тргај си –
нижи си ѓердан денови
нижи си алки ковани,
нижи си синџир железен
околу вратот навезен!

Со песната „Денови“ започнува збирката **Бели мугри**. Во неа поетот ја искажува својата горчина од тогашната македонска реалност. Песната изобилува со метафора, контраст и компарација. Наведи неколку примери!

Поетот својот револт го искажува со клетва. Цитирај ја!

ЛЕНКА

„Билјана ѝлајино белеше...“

Откако Ленка остави
кошула тенка ленена
недовезена на разбој
и на налани отиде
тутун да реди в монопол –
лицето ѝ се измени;
веѓи паднаа надолу
и усти свија кораво.
Не беше Ленка родена
за тија пусти тутуни!
Тутуни – жолти отрови,
за гради – китки розови.
Прва година помина
грутка в срце ѝ легна;
втора година помина
болест ја в гради искина.
Трета година земјата
на Ленка покри снагата.

И ноќе кога месечко
гроб ѝ со свила виеше
ветерчок тихо над неа
жална ѝ тага рееше:
„Зошто ми, зошто остана
кошула недоткаена?
кошула беше даровна...“

Ленка е една од многубројните жртви на модерната експлоатација.

Мотото на песната „Билјана платно белеше...“ звучи иронично споредено со судбината на Ленка. Нејзиното платно останува недоткаено.

Научи ја песната наизуст!

КОЛЕ НЕДЕЛКОВСКИ

(1912 – 1941)

Живот и литературна дејност

Коле Неделковски е поет и револуционер од периодот меѓу двете светски војни. Тој придонесе за зацврстување на народниот јазик во литературата, со неговата изразито лирска поезија.

Роден е во велешкото село Војница, во 1912 година, во бедно семејство. Уште во детството ја вкусува горчината на животот. Поради сиромаштијата го напуштил училиштето пред време. Се вработил во Скопје

како бојаџиски работник и продолжил да се школува во вечерно училиште. Како

работник, одблизу го запознал страдањето на работничката класа и се вклучил во напредното работничко движење. Тоа му донело проблеми со полицијата, која го следела насекаде. Во 1933 година емигрирал во Бугарија, мислејќи дека таму ќе има подобри услови за творење. Но, се соочил со финансиски проблеми и други неволји на емигрантскиот живот. Го разочарало и сознанието дека некои негови сонародници се однародиле под влијание на големобугарската пропаганда. Сепак, продолжил да учи и да се дружи со напредни македонски интелектуалци. За неговото уметничко и интелектуално зреење е особено значајно зачленувањето во Македонскиот литературен кружок во Софија, со кој раководел поетот Никола Јонков Вапцаров. Во 1940 година, во Софија, Коле Неделковски ја објавил првата стихозбирка „М'скавици“ (Молскавици). Во 1941 година се вклучил во борбата против фашизмот. Истата година ја објавил стихозбирката „Пеш по светот“.

На 2 септември 1941 година, полицијата која подолго време го следела, му влегла во трага. Коле Неделковски бил опколен, но решил да не им падне жив в раце. По куса борба, скокнал од прозорецот на својата мансарда и се самоубил. Ја докажал својата решеност да го даде животот за идеалите во кои верувал.

Коле Неделковски е поет кој се формирал под силно влијание на народната поезија. Го изразува народното страдање, низ искрени стихови, бидејќи и самиот ги доживеал неволјите на својот народ. Неговата поезија не е обемна, но е искрена и богата со чувства.

Димитар Митрев, познатиот македонски критичар, вели: „Ако лириката е чувство, тогаш стихот на Неделковски самиот е чувство“.

Стилот на изразување му е многу близок до народната поезија во лексиката, до фразата и до народното творечко изразување. Тоа се гледа дури и во насловите на песните: „Младост попарена“, „Раткина неволја“, „Жив отруен“.

Од лексиката, среќаваме изрази, како: „мерак јуначки“, „пуста туѓина“, „проклета да е јабана“, „крвави солзи пророни“, „ишарет да ми направиш“.

Во неговата поезија богато е застапена и словенската антитеза, исто така својствена на народната поезија. По мотивите, неговата поезија е социјална и револуционерна.

Во збирката „М'скавици“ тешкото чувствување на ропството е проследено со изразени патриотски чувства, социјални неволји и интимни страдања. Суровата борба за живот често е причина за нереализирана љубов. Затоа поетот повикува на оружен бунт против поробувачите.

Во неговата втора збирка, „Пеш по светот“, стиховите се веќе поиндивидуализирани поради современите социјални мотиви и поради пошироките литературни хоризонти. Во овие песни повикува на бунт и навестува крај на страдањата на народот. Во оваа збирка е сместена и поемата „Пеш по светот“, најобемната творба на Коле Неделковски. Поемата се состои од две песни. Во првата се навраќа на Илинден, на ђемиџиите, на Јане Сандански.

Во втората песна ги обвинува оние што се одделиле од народот, на кои:
„срамните им имиња
темнина ќе ги покрива“.

Поезијата на Неделковски е значајна поради времето во кое е создавана и поради своите литературни вредности кои ја збогатија македонската поезија.

РАБОТНИК

(„М'скавици“)

По земници влажни
ноќеви тежат,
а векови тажни
на срце лежат.

...

Сè така се молкнам
парталав – кален,
сè така го тегнам
животот жален.

А младост – црнина
по скелиња мина
сè малтер си носев
без страв се јазев.

А сега ме свило –
Злото ме пие
и драго и мило
без ден ќе згние.

До кога ли вака
шепот без екот?
Па доста сме браќа
робје на векот.

Од матен ни поглед
да молсне веда,
да стокмиме довлет
за нашите чеда.

Задача за вас:

– Определи го социјалното и револуционерното во песната!

– *Македонска лиџераџура* –

СКИТНИК

„Пеи ѿо свейѿѿ“

Везден одам, везден траам,
везден в судни маки чмаам...
Глава веднам... Солзи леам
и сред лути рани тлеам.

Блиска рода нигде немам,
ни при живи дел да земам.
Немам либе... Гори младост...
Дни се нижат в страшна гладост.

Лејте, очи, солзи жешки,
гини, срце, в рани тешки!
Роб ќе стане, ден ќе светне,
младост пуста в крв ќе летне.

– Песната ја искажува самотијата која поетот ја чувствувал како емигрант во Бугарија. Но неговата болка е и болка на сиот народ.

Каде поетот го гледа излезот?

Наведи ги тие стихови!

АВТОРИ КОИ ПИШУВАЛЕ НА ДРУГИ ЈАЗИЦИ

Поделбата на Македонија по Втората балканска војна предизвика тешки последици за Македонците на економски, политички, национален и на културен план.

Таа поделба ја распарчи и малобројната македонска интелигенција и со тоа го ослабна нејзиното влијание врз културниот растеж на народот.

Писателите кои се осмелиле да пишуваат на свој јазик, се соочувале со тешки последици.

Некои писатели, под влијание на силната асимилаторска политика на Србија и Бугарија почнале да творат на туѓ јазик. Таа асимилација започнувала уште во училиште, каде што на децата постојано им се зборувало дека се Срби, Бугари или Грци. Мајчиниот јазик строго бил забранет за јавна употреба. Непочитувањето на таа забрана носело малтретирање, прогонство, затвор или отпуштање од работа.

Некои македонски писатели прифатиле туѓ јазик за своето творење бидејќи паднале под влијание на пропагандите. Тие од рана возраст се образовале на туѓ јазик, далеку од својот дом. Така, го прифатиле јазикот на средината во којашто живееле, бидејќи него најдобро го познавале. Други писатели не верувале дека со македонскиот народен јазик можат да се изразат високи уметнички квалитети, а трети знаеле дека само на туѓ јазик можеле да ги видат своите дела објавени. Значи, околностите и условите придонесле многу македонски писатели да се поведат под туѓо влијание и своето творештво да го остават во туѓи литератури. Меѓутоа, тие се македонски автори и имаат место и во матичната литература.

Меѓу многубројните писатели што твореле на туѓ јазик, позначајни се: Христо Смирненски, Ангелко Крстиќ, Стојан Христов, Ацо Караманов, Никола Јонков Вапцаров, Коста Абрашевиќ и други.

АНГЕЛКО КРСТИЌ

(1871–1953)

Живот и литературна дејност

Ангелко Крстиќ е реалистичен раскажувач во проза од периодот меѓу двете светски војни. Татко му бил печалбар во Србија, и таму го преселил семејството кога Ангелко бил дете. Таму го прифатил српскиот јазик како свој и на него творел. Се родил во селото Лабуништа, Струшко, во 1871 година. Во Белград завршил основно училиште и учителска школа. Како српски учител работел во повеќе места во Македонија. Инспирација за своите раскази и за романот „Трајан“ наоѓал во страдањето и тешкиот живот на македонскиот народ. Умрел во 1953 година, во родното село.

Најзначајно дело на Крстиќ е романот „Трајан“, објавен во 1932 година. Тема на романот е животот на македонскиот народ и печалбарството како неизбежна судбина на голем број Македонци. Романот го опфаќа периодот од крајот на XIX и почетокот на XX век. Централен лик е печалбарот Трајан, кој го прифатил печалбарството и станал негова жртва. Осуда на печалбарството има и во неговите раскази. Најпознати се: „Мурџо“, „Се продава село“, „Жената на печалбарот“, „Вечно должни“ и други. Во расказот „Мурџо“ авторот пишува за судбината на овчарското куче, но тоа е судбина на македонскиот човек. Додека е моќно да ги чува овците од волци, тоа е хрането и фалено. Но, штом остарело, е отфрлено за да не му се слуша болното виеење. Преносното значење е јасно – се отфрла и отслужениот работник од безмилосното општество.

МУРЦО

(извадок)

Беа се привлекле двајца качаци и беа се скриле во грмушките кога минувало стадото. Двајцата дофатиле по еден брав, им ги врзале нозете и ги собориле на плеки за да не блеат, па кога ќе се оддалечи стадото, да ги однесат на скришно место и да си ги испечат за јадење. Мурцо беше ги забележал и им се спуштил. Тој не се силеше со лаење како другите, ниту каснуваше за нозе или на друго место, туку се залетуваше и со сета силина го удираше во градите и го соборуваше и го зграпчуваше за гуша непријателот. Додека овдека едниот качак така го давеше, другиот скокна и ножот му го забодде во плеките, па уплашен да не се сврти кон него, му го остави зариениот нож и почна да бега. Дотрчаа овчарите, му го извлекоа ножот и го спасија качакот под него, само што Мурцо долго боледуваше од тоа. Но најголема рана му нанесе арамиите од Дебарска Малесија кога една ноќ нападнаа цела чета и го поведоа стадото преку сртој на Јабланица кон нивниот крај, каде што не се признаваше ни цар ни господар, туку сечија власт беше на нишанот во цевката на нивната мартинка. Стадото беше задржано, но во престрелката тешко беше ранет и овчарот Пејо, од што и умре. Мурцо тогаш покажа многу храброст, фрлајќи се со несопирлива сила врз градите на арамиите што го вабеа стадото, запирајќи ги во движењето. Знаеја Малешаните дека е грав да се убие пес чувар на стадо, но не можеа да се воздржат, пукаа и тешко го ранија и него – му ја скршија бутната коска на задната нога. Му зарасте и таа рана, но остана сакат – накривнуваше и тешко се движеше со задниот дел од телото...

Овие две рани и недоволното внимание на помладите овчари по смртта на овчарот Пејо, му го скусија животот. Не можеше веќе да трча како порано. Последното лето се влечкаше по рудините и по шумите, по стадото, колку да стигне и да нокева со него. Ослабе, слабините му сплеснаа, ребрата му се броеја,

– Македонска лиџераџура –

се разлигави, на телото му се гледаа само лузни и рани. Не можеше веќе да го носи ни ѓерданот со клинците...

Идната пролет уште повеќе ослабе. Овие две тешки рани повторно загноија и црвите длабоко риеја во нив така што тој ни со јазикот не можеше да ги исчисти. Неколкупати баба Стамена му ги чистеше со ракија и го преврзуваше со толчени праскини лисје со сол за да ги иструе, па ништо. Домашните почнаа да го гледаат презрително и да се гнасат од раните, а редарката често да го заборава и да го остава без храна и без вода по два-три дена. Тогаш тој ќе се довлечкаше од шталата во дворот и ќе причекаше таа или некој друг од домашните да го види за да се сети да му потфрли нешто... А кога планината се раззелени, шумата се покри со лисја и по ридовите над селата се растропаа свончињата на стадата и се разнесуваше песната на овчаровиот кавал, тогаш тој ја поткреваше главата од леглото, ќе го начулеше здравото уво, прислушнуваше, прислушнуваше, па ќе запнеше со сета сила да стане и да појде таму. Ќе го повлечеше ранетото тело за неколку чекора, па ќе снеможеше. Тогаш болно завиваше, погледнувајќи во планинското зеленило од каде што доаѓаа звуците. Децата ќе дотрчаа и немилосрдно го удираа со нозете, со стапови го боцкаа во раскрвавените рани, фрлаа со земја и со камења и викаа и се дераа над него: „Не коби, смртнику!... Влечко, врати се во леглото!“ Ќе излезеше и по некоја од жените од дома. Тешко им стануваше од неговото завивање, кобнина, предзнак на несреќа, смрт. Ќе ги испокараа децата, а него со стап ќе го турнеа на неговото легло и го затвораа, повторувајќи: на твојата глава кобнино!... На твојата!...

Така заборавен, многу денови без вода и без храна, едно утро децата го најдоа мртов пред вратата на шталата, каде што ноќеваше преку зимата кога го чуваше стадото. И не кажувајќи никому, го одвлечкаа и го фрлија во ендекот таму некаде зад овоштарникот.

По неколку дена, не слушајќи го неговиот глас, баба Стамена го побара на неговото легло. Тогаш децата нејзе ѝ кажаа што се случило и каде го фрлиле.

Таа отиде таму. Веќе се распаѓаше. Потечените места веќе се распрснуваат, а во двете големи рани во клопчиња лазат црви.

– Е, мој грешен Мурџо, како заврши! – изусти таа жално. – Расипаните дечишта ти го загорчија крајот... Тие неранимајковци не знаат што сè ти... ! Ете, така се признава...

И стапот го зари во ендекот, одрони малу земја и фрли неколку камчиња колку да го покрие, па се оддалечи, и таа на враќање да го заборави и да не го спомене повеќе...

Само кога Јабланица ќе ја покрие магла, и дивината ќе го загрози стадото од сите страни, тогаш старите овчари ќе се сетea на него и со жалење ќе воздивнеа: „Е, да ни беше сега Мурџо!“

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ

(1898 – 1923)

Христо Смирненски пишувал на бугарски јазик. Неговото творештво е мало по обем, но значајно по квалитет. Роден е во Кукуш, во 1898 година. Кога бил на 15-годишна возраст неговото семејство се преселило во Софија, каде што Смирненски завршил средно училиште. Почнал да студира право, но се откажал во корист на литературата. Умрел во 1923 година.

Пишувал поезија и хумористично-сатирична проза. Неговата поезија има социјален и револуционерен карактер. Неговиот тон е романтичарски, често поврзан со мотивот на победата. Сочувствува со обесправените и угнетените, поради што неговите песни се тажни и сентиментални. Смирненски им се восхитува на големите револуционери и често пее за нив. Во песните „Да биде ден“, „Роза Луксембург“, „Јохан“, „Кон висините“, и „Први мај“, Смирненски им се приклучува на интернационалните стремежи на светскиот пролетаријат. Неговите песни „Црвените ескадрони“, „Москва“, „Советска Русија“, „Северниот спартак“, зборуваат за неговиот восхит од Октомвриската револуција во Русија.

– *Македонска литература* –

Песни со социјален мотив се „Братчињата на Гаврош“, „Цвеќарката“, „Жолтата гостинка“, „Стариот музикант“, „Јагленокопот“ и други. Поезијата на Христо Смирненски е отворен повик за спротивставување на социјалното угнетување.

ЦРВЕНИТЕ ЕСКАДРОНИ

(1920 година)

(извадок)

Ах, летајте сред тој колеж, сред дожд огнен плиснат в поле, вие – виор предвесници на дни светли в светол крај! Со молњи, со татнеж бури, најавете бодер јуриш на вивнати робја горди на бранови в црвен сјај!

И штом последниот камен на гушнатиот во пламен и гнилости дрвен замок се претвори в цеплив цвет, слезете од коњи врани и бакнете земја збрани– па, посејте вечна љубов вечна правда над цел свет.

СТОЈАН ХРИСТОВ

(1898 – 1996)

Стојан Христов е раскажувач, романсиер, новинар и публицист. Тој е американски писател со македонско потекло. Роден е во село Кономлади, Костурско, Егејска Македонија. Во Америка се доселил како тринаесет-годишно момче во 1911 година. Дипломирал на Универзитетот во Индијана. Како новинар работел во познатите весници „Њујорк тајмс“ и „Чикаго дејли њуз“.

– *Македонска лиџераиџура* –

Пишувал на англиски јазик, а теми на неговата литература се: историјата, традицијата и ентитетот на Македонија.

Автор е на книгата историски репортажи и патописи „Херои и атентатори“ (1935) и на романите „Мара“ (1937), „Ова е мојата земја“ (1938), „Лавот од Јанина“ (1941), „Мојот американски ацилак“ (1947), „Орелот и штркот“ (1976).

Со неговото дело македонските теми влегоа во американската литература.

МАРА

Романот „Мара“ е негово поголемо прозно дело кое зафаќа значајни настани во Македонија пред и по Илинденското востание. Во ова дело се зборува за иднината на една обична македонска жена, која во борбите ги загубила мажот и синот. Но, не може да ги сфати целите на револуцијата и потребата од жртви. Затоа се повлекува и бара утеха во мистични култови. Романот повеќе спаѓа во историска публицистика отколку во белетристика, бидејќи деловите посветени на епизоди од револуционерното движење имаат информативно значење. Но, тоа му била главната цел на авторот – да ја запознае американската јавност со борбата на еден далечен, мал народ. Подложувајќи му се на вкусот на американскиот читател, опишува сензационални и атрактивни настани со подробности. Поради тоа, солунските атентати од 1903 година се централен настан во романот. За овие настани ги користел мемоарите на Павел Шатев, еден од организаторите и учесниците во атентатите.

Иако на места ја менува историјата, Стојан Христов дал корисна илустрација за најзначајните моменти од Илинденската епопеја, привлекувајќи го вниманието на американскиот читател кон еден мал народ во срцето на немирниот Балкан. Романот е издаден на македонски превод во 1986 година.

АЦО КАРАМАНОВ

(1927 – 1944)

Роден е во Радовиш, во 1927 година, како син на поштенски чиновник. Од детството, најголем придружник му е книгата. Читањето му станало страст што ја надминува неговата возраст. Неговите соученици од Првата машка гимназија во Скопје го помнат како „чудо од дете“. Читал многу и пишувал многу на македонски, на српски и на бугарски јазик. Летото 1944 година стапил во партизани, а есента, во истата година, загинал во трагични околности.

Посмртно, во 1963 година, му е објавена збирката песни „Црвената пролет“, што е мал дел од неговата зачувана оставина.

Во збирката се објавени препеви на негови песни од бугарски и од српски јазик. Како предговор на овој избор е објавен поетовиот манифест под наслов „Што сакам да бидам“, од 1943 година:

„Ако воопшто станам писател, ќе се грижам со сите сили да му бидам верен служител на својот народ, толкувач на неговите копнежи и со перо ќе ги бранам неговите идеали од сите непријателски стихии.

...Само така ќе можам да го исполнам долгот на вистински народен писател.

Тоа е мојот долг“.

Програмска е и неговата песна „Поет“

ПОЕТ

„Јас сакам да станам поет – динамит,
поет на борбата,
... со рафал во душата
устремен напред
... кон утрешниот ден
со душа проклета во тешки борби
во која само љубовта кон робот татни.
Јас сакам да станам поет на трудот
и зад барикадите
...со пролет во душата
да пеам развиорен со пушка во рацете.
Јас сакам да станам поет – работник,
со песна груба
...како плускавиците...”

Со оваа песна поетот во своите песни ги навестува социјалните и револуционерните мотиви: за чистачите, за работниците и за борбите. Тажно е таа што неговите чекори во литературата, кои многу ветувале, рано биле прекинати.

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

–Јазичното прашање до конечното решавање –

Во 1903 година, Крсте Мисирков во Софија ја објави својата книга „За македонските работи“. Во една статија од оваа книга, насловена како „Неколку зборови за македонскиот литературен јазик“, предлага за литературен јазик да се земат централните македонски наречја.

Тој ја дава основата на македонскиот литературен јазик, со особености кои ќе го издвојуваат од другите јужнословенски јазици. Мисирков ја истакнува големата улога што ќе ја одигра литературниот јазик во создавањето на сопствената култура и во ослободувањето од туѓите пропаганди.

Книгата „За македонските работи“ им била позната на Кочо Рацин и на Коле Неделковски, и врз нив извршила големо влијание.

Во периодот меѓу двете светски војни, и покрај силната асимилаторска политика на Србија, Бугарија и на Грција, покрај прогоните и тортурите, сепак се јавувале творби пишувани на македонски јазик.

Во Скопје, како и во некои други македонски градови, се прикажувале драмите „Ленче Кумановче“ („Бегалка“), „Чорбаџи Теодос“ од Васил Иљоски, „Печалбари“ од Антон Панов, „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле. Била прикажувана и драмата „Македонска крвава свадба“ од Војдан Чернодрински, напишана во 1901 година. Покрај драмите, во овој период се јавуваат и поетските збирки на Кочо Рацин и на Коле Неделковски. Овие стихозбирки, разнесувани илегално, одиграа значајна улога во развојот на македонскиот литературен јазик. Тие беа материјал за дискусија за конечниот облик на јазикот.

Трите збирки се напишани на велешки говор, кој е еден од говорите кои ја сочинуваат основата на македонскиот литературен јазик.

Непосредно пред војната, употребата на македонскиот јазик се шири преку илегалниот печат – весници, летоци и партиски документи.

Ваквата писмена активност продолжува и во текот на војната. Иако написите биле пишувани од Македонци од различни краишта на Македонија, постои стремеж да се пишува на централните македонски говори. Со тоа веќе се посочуваат контурите на идниот македонски литературен јазик.

Во 1943 година, во печатницата „Гоце Делчев“ на планината Лопушник, се отпечати „Манифестот на главниот штаб“ кој јазично многу влијаел врз бригадните весници. Овој манифест е со јазични црти блиски до денешниот литературен јазик.

Прогласувањето на македонскиот јазик за службен јазик во македонската држава на Првото заседание на АСНОМ, одржано на 2 август 1944 година, беше природен пат на созревањето на овој процес.

По ослободувањето на Скопје беше назначена јазична комисија со задача да оформи македонска азбука и правопис. Оваа комисија не ја заврши работата поради несогласувањето околу некои јазични форми и по прашањето за употребата на туѓи апстрактни зборови.

Но, веќе масовно се отвораа училишта и потребата од азбука и правопис беше неодојна. Работата ја презеде друга комисија, која на 3 мај 1945 година поднесе предлог до Народната влада со следниве решенија:

1. Македонската азбука да има толку букви, колку што има гласови во македонскиот јазик.
2. Правописот на македонскиот литературен јазик да се изработи врз фонетски принцип.
3. За основа на македонскиот литературен јазик да се земе централното наречје кое ги опфаќа велешкиот, прилепскиот, кичевскиот и битолскиот говор.
4. Речникот да се збогатува со зборови од сите македонски говори и со нови зборови образувани во духот на македонскиот јазик. Туѓи зборови да се усвојуваат само ако има потреба.

Владата го одобри и го потврди документот на 7 јуни 1945 година.

– *Македонска литература* –

Со донесувањето на овие акти, конечно се реши прашањето на македонскиот литературен јазик. Со тоа забрзано почна да се развива просветата и културата на македонскиот народ.

Факсимил од решението за правописот

РЕШЕНИЕ

за правописот на македонскиот јазик

На основание чл. 6 и 7 од Законот на народната влада на Македонија, а на предлог на Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Министерот на народната просвета го донесе следното

РЕШЕНИЕ

Чл. 1

Македонскиот правопис, предложен од комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, се приема како официален правопис.

Истиот ќе се отпечати во засебни книшки, како издање на Министерството на народната просвета.

Чл. 2.

Ова решение влегуе во сила со денот на објавуењето

Скопје, 7 VI 1945 год.

Министер на просветата
Н. Минчев, с. р

Задача за вас:

—Одвој ги јазичните форми кои се разликуваат од современиот македонски јазик!

— *Македонска лиџераџура* —

МАКЕДОНСКАТА ПОВОЕНА ПРОЗА

Прозата во македонската литература, со мали исклучоци е создавана по војната. Создавањето на државноста, усвојувањето на актите за јазикот и за правописот, овозможија максимални услови за литературна дејност.

Македонската прозна традиција ги следи искуствата на средновековните прозни текстови (романи, повести, раскази), како и определените прозни творби од преродбенскиот XIX век („Прошедба“ од Р. Жинзифов). Кон нив се надоврзуваат и прозните остварувања на Кочо Рацин, Ангелко Крстиќ, Христо Смирненски и некои други, но тоа се раскази на други јазици.

Затоа македонските раскажувачи во почетокот се потпираат на богатото народно творештво, вредно забележано од македонските преродбеници.

Прво прозно дело на македонски јазик е збирката „Растрел“ од Јован Бошковски, објавена во 1947 година. Тоа се раскази инспирирани од НОБ.

Тоа е тема која доминира во првата повоена фаза, како во поезијата така и во прозата.

Првата генерација раскажувачи ја сочинуваат: Стале Попов, Славко Јаневски, Ѓорѓи Абаџиев, Владо Малески, Коле Чашуле и Јордан Леов. Претставници на средната генерација се: Димитар Солев, Мето Јовановски, Симон Дракул, Бранко Пендовски, Благоја Иванов и други. Третата генерација ја претставуваат: Ташко Георгиевски, Петар Ширилов, Живко Чинго, Методија Фотев, Божин Павловски и многу други.

Во првите години по ослободувањето, прозните автори создаваа скици, записи и куси раскази.

Веќе во педесеттите години се појавија поголеми прозни дела – повеста „Улица“ и романот „Село зад седумте јасени“ од Славко Јаневски. Набрзо се појавија романите „Арамиско гнездо“ од Ѓорѓи Абаџиев и „Крпен живот“ од Стале Попов.

Првата фаза на прозното творештво кај некои автори припаѓа на соц–реализмот (социјалистички реализам). Негова особеност е црно-белото сликање на ликовите и настаните, величање на борбата, на победата и на новиот социјалистички поредок.

Набргу, во литературата се појавија помодерни струења и следење на светските тенденции. Писателите во основа го задржаа реализмот, но се свртеа и кон психолошката страна на своите јунаци.

Темите во повоената литература се многубројни – македонското село во разни временски периоди, настаните од НОБ, историски настани, градот, современиот живот...

Специфична тема во македонската литература претставува Граѓанската војна во Грција од 1949 година, прогонот и емигрантскиот живот на егејските Македонци. Нивната лична и колективна трагедија е дадена во романите на Ташко Георгиевски и Петар Ширилов.

Низ сите фази на својот развој, македонската проза се има здобиено со значајни дела.

Првите романи во македонската литература

СЛАВКО ЈАНЕВСКИ:

СЕЛО ЗАД СЕДУМТЕ ЈАСЕНИ

(1952 година) – прв роман на македонски јазик

Во овој роман Славко Јаневски го слика македонското село по војната.

Дејството се одвива во селото Јасенско, под пазувите на Беласица. Времето е повоено, збркано со нови општествени односи, промени и

– Македонска литература –

колективизација. Дотогашниот селски живот писателот го опишува како „бескрајна темница на маки и несреќи, со ретки искри на радост, но често, многу често, искрата се гаснела пред да ја видат селаните“.

Наеднаш, селанецот оптоварен со макотрпниот напор за егзистенција е збунет од новите идеи и убави ветувања: машини за пилиња, трактори, задруги, зашто тешкиот живот го научил на недоверба, претпазливост и отпор. Отпорот е најголем кај оние што живееле од маката на другите. Славко Јаневски на оваа тема напишал течен и разбирлив реалистичен роман. Но тој не се движи само по површината на животот. Низ чисти, разбирливи дијалози успева да допре до душата и свеста на јунаците, правејќи од нив конкретни и комплексни личности. Затоа ја разбираме и нивната недоверба, радост, љубов или страв.

Неговите јасенчани се исправени пред неизвесноста, не можат да проникнат во вистината бидејќи се подучени од претходните страдања. Идејата за задруга ја толкуваат искарикирано: „Сите черги што ги имаме, ќе се сопијат една по друга и под неа сите ќе се наредиме да спиеме“. Јаневски го надраснува црно-белото сликање и не зазема страна. Предводниците на новите идеи (Дане, Доксим) не се безгрешни идеалисти. И нив ги бунат промените, не се снаоѓаат најдобро како функционери на новата власт. Колку ги води идејата за подобар живот, толку ги води и инастот да не се засрамат пред своите соселани, кои не ги забораваат туѓите грешки. Најлесно им е на оние што немаат ништо – тие веднаш се приклучуваат на задругата. Дилемата е кај селаните кои се прехранувале со едно нивче и не можат лесно да се откажат од него. Тие се во најголем број, а во романот се претставени преку ликот на Стојан Нуневски.

Панко Оканица ги претставува помоќните селани кои не можат да прифатат едначење со своите довчерашни слуги. Немаат храброст отворено да се спротивставуваат, да подбунуваат, да потплатуваат или да шират гласови.

Во романот е даден и друг судир – оној со соседното село. Неразјаснета омраза од една пијана тепачка се влече со години. Во овие судири страдаат пет од седумте јасени што ги делат селата.

Во романот се провлекуваат и две љубовни приказни. Едната е чиста и романтична – меѓу Илија и Борјанка, млади од двете раскрвени села. Таа љубов е забранета поради селските кавги, а завршува трагично од сосема други причини. Имено, Илија го убиле одметниците за да не сведочи дека ги видел.

Втората љубовна приказна е грешна и недозволена. Тој (Апостол) е одметник, а таа (Костадинка) е лекоумна, омажена жена и мајка на две деца. Бесрамно го растура семејството и казната ја стигнува преку пушката на сопствениот маж.

Времето ги бистри настаните, луѓето се навикнуваат на новото, и авторот заклучува:

„За Јасенско таа 1947 година беше испреплетена со настани какви што порано не проодувале над неговите црни стреи. Во решителното судирање на две идеи, разбирања и интереси, кога удира камен од камен, неизбежни се жртвите, а до целта стигнуваат само едните“.

Новата верзија на овој роман Јаневски ја издал во 1965 година, а бил наречен „Стебла“.

СЕЛО ЗАД СЕДУМТЕ ЈАСЕНИ

(извадоци од романот)

Северно од грчката граница, заградено со сенките на Беласица и Огражден, лежи село со сто и девет куќи, а од него, право како стрела, излегува модра врвица и остро минувајќи крај темнозелените смреки влага во полето. Од ридот, претстражата на планината, на кој како печурка се белее црквиче, се гледа во далечина паде, крај кое се редат силни брестови со тешки, зелени капи. Изгазената врвица застанува збунето пред жолтоглавите сончогледи, зад кои леко треперат наведнати класја. Од излез до залез сончогледот љубопитно се врти по сонцето, следејќи го неговиот пат. Понекогаш, во далечина, меко ќе закука кукавица, проколнувајќи ја својата бездомност. Ќе ја чујат старците и ќе

– Македонска литература –

се прекрстат – белки некому таа му ги брои последните часови. Длабоко зад селото, на илјада од последната куќичка, се простира отровно мочуриште, заградено со трски и покриено со жабурњак. Попладне мочуриштето ја мени бојата, па од далеку изгледа како богата бескрајна житница. Едно такво попладне, од полето се враќаше висок, подведнат селанец, чудно мавтајќи со долгите нозе, како стресува кал од опинците. Кога стаса пред село, од дрвеното чардаче на првата кука го запре пискав глас:

– Стојане, почекај...

Селанецот ги набра веѓите и се сврте. Од чардакот, под двете низи пиперки, сјаеше месец – руменото лице на некогашниот наполичар Ефтим.

– Почекај, да те прашам... – рече тој и просто истрча од дома.

Не личеа еден на друг – Стојан беше висок, долголик мустаклија, со пропаднати недоверливи очи, а Ефтим мал како детска играчка, со голема тркалезна глава, од која вљубено гледаа на сè околу себе две зелени очиња. Еднаш, пред војната, нешто се спречкаа, времето го покри настанот со заборав, но тие не станаа големи пријатели. Меѓу нив зјаеше празнотија и затоа Стојан намуртено молчеше, очекувајќи.

– Велат – ќе сме имале машини што несаат јајца! – се насмевна Ефтим и ги почеша разграштените гради со полната дланка. Асен негдека видел. Вели – стотици пилиња вади катаден од под себе!

„Ме кандисува!...“ – се обеспокои Стојан, но не рече ниту збор.

– А јас не верувам... – брзо продолжи Ефтим – како може машина, а?...

...На селската широчина се собираа сè повеќе луѓе, се делеа во групи и бараа еден од друг објаснение: Што ќе стане со нив ако на власта не ѝ биде право за урнувањето на задругата? Околу нивниот разум се плеткаше пајажина на сè нови и нови приказки. Низ селото поминал издрпан човек и молел за корка леб. Го прашале од каде е, а тој со солзи во очите објаснил дека е од некоја задруга. Лошо било, младите избегале в планина. Пред очите на селаните оживеа слика...

Планинско село со расфрлани камени куќи... Пустош, како по колера... Крцкаат вратите на напуштените домови под ударите на ветрот, жално квичат прегладнетите кучиња... Штрбавите старци седат крај котлето со корења, гледаат во пламенот и плачат...

Во тоа време ги пуштија и комунистите. Блед, со натечени усни, кон селскиот плоштад се нишаше Ванчо. Селаните стоеја и се правеа како да не го забележуваат неговото претепано лице, но чувствуваа – сјајот на неговите очи ги печеше. Тој застана меѓу нив, со сведната глава и стиснати тупаници. Гласот му беше засипнат и туѓ.

–Што е? Ви се оладија ли главите?

Молчеа како виновници и шмркаа, барајќи прошка во неговото зборење.

– Што било, било, нека ве носи ѓаволот. Непријателите ние ќе ги дадеме на суд, а вие, кои сте задругари, одвојте се... Ќе одржиме конференција...

– Каква конференција, Ванчо? – некако тажно му се обрати еден задругар.

– Па задругата веќе ја нема. Списоците ги запалија, говедата ги разграбаа. А за мене ни една рака сено не остана...

Ванчо застана пред него и го пресече со закрвавените очи.

– Те прашувам – сакаш ли да останеш в задруга или не?

– Па... сакам! – се посрами тој. – Ако е така, тогаш...

– Одвој се настрана. Другари, оние што се за задруга, нека застанат на онаа страна. Реакцијата нека остане сама, па да ѝ го расплачеме мајчето.

Се колебаа; меѓу нив се криеја двајца одборници, не смеејќи да го погледат Ванча. Еден кусоног црвеноглав селанец не издржа:

– Што нè тераш ти сосила како овци. Не сме улови да гладуваме. Ни ги матите главите – те Лазарополе, те Дихово, те оваа, те онаа задруга. А нивните задругари питаат по селата. Гладни се како чавки. Голем аир видеоа, си ги дадоа нивите и говедата, а сега се голи, ни пес нема за што да ги дрпне...

– Така е! – прифатија. Денешнава слобода сме ја спечалиле со крв, а сега што – да се заробиме в задруга...

– А ти разбираш ли? – Се стемни Ванчо.

– Задругава ја правиме да ја победиме гладта, луѓе да сме, сè да имаме... Тоа е нашата слобода.

СТАЛЕ ПОПОВ:

КРПЕН ЖИВОТ

Првиот роман на Стале Попов (1902 – 1965), „Крпен живот“, излезе во два дела – првиот во 1953, а вториот во 1954 година. Литературното творештво на Стале Попов, литературната критика го означи како задоцнет XIX век, поради регионализмот (Мариово) и целосното откривање на народниот бит. Литературата што ја создаде Стале Попов извади на виделина еден вистински народен живот, предаден на жив и впечатлив говор.

Неговиот начин на раскажување е реалистичен, ослободен од идеализирањето на селото.

Тој е раскажувач кој го познава селото и луѓето за кои пишува, бидејќи е еден од нив. Неговите реалистични ликови говорат жив, народен мариовски говор и тоа ги прави уште поуверливи.

Раскажува јасно, спокојно, проткаено со хумор, народни мудрости и поговорки.

Романот „Крпен живот“ е битов роман за животот на семејството Сукаловци од мариовското село Витолиште. Преку нив се отсликува животот во селото во периодот од крајот на XIX и почетокот на XX век.

Во почетокот на романот е даден детален опис на селото, неговата околина и неговата историја. Опишани се мариовската кука и носија со точност на етнограф. Потоа се опишуваат семејните односи и традиции и се воведуваат ликовите.

Централни ликови во романот се две жени—Доста Рожденката и Митра. Првата е „пресна“ вдовица вратена од Солун, каде што слугувала кај рускиот конзул. Животот во големиот град влијаел врз нејзините сфаќања и однесување. Доста е првата Мариовка која одбива за неа да се дадат пари кога се мажи за Илко Сукалов, велејќи дека не е стока да се продава. Едноставно, сака само да си го скрпи животот покрај него и да оформи семејство.

Во новиот дом, Доста внесува многу промени во однесувањето, облекувањето, готвењето. Мариовци не ги прифаќаат лесно промените и на неа гледаат со потценување и недоверба, како на чума. Но, Доста е пред своето време. Сака да постави нови релации во однос на местото на жената во семејството и во средината. Сето тоа го прави трпеливо, со итрина, затоа што е итра и умее со луѓето. Таа е првата жена во селото што ја праќа ќерка си во училиште, во време кога „ни во градиштата чупињата не одат во школо“.

Наспроти Доста Рожденката е примитивната Митра, нејзина јатрва. Таа, како и Доста, страшно се бори за материјален интерес и за обезбедување подобар живот на своите деца. Но Доста е итра, а Митра не умее да ја прикрие својата алчност. Дури бара помош во магии и суеверие.

Романот изобилува и со други ликови и настани, описи на народни обичаи и верувања. Но, не останува само на фолклорот. Тој проникнува во трагиката на едно време исполнето со ропство и немири кои се одразуваат врз животот на Мариовецот, носејќи му сиромаштија и раздор.

(извадоци)

Далеку во мариовските ридишта, заградено од сите страни со дабова и борова гора, на дното на некогашното езеро се распрострело мариовското централно село Витолишта.

Од исток, планинскиот гребен: Перун – Трибор – Српјановец – Козјак – Зелка го пара небото и прави сид меѓу Прилепско и Тиквешко; од запад: Голата Скрка – Шкрка – Кимкова Скрка; од север: Рожден, Становица – Коленеш; и од југ: Панделе и Полчишкото Поле држат завет од необузданите ветришта Северот, Југот, Мегленецот и Дерикоза. Така заштитено селото живее и се множи. Некогаш дваесет–триесет куќи, денес има двесте без некоја.

Како настанало ова село? Како и сите други наши села.

Легендата кажува дека многу одамна, а кога – не се знае, живееле долу крај реката Црна во селиштето Разлог тројца браќа: Раде, Гале и Вите. Се разбира, тие тогаш се занимавале со сточарство, лов, пчеларство и по малку со земјоделие. Кога виделе дека земјата им се поистопила, а тревата речиси секоја година горела од жешкото сонце, тие помислиле да побараат попогодни места, кои во тоа време ги имало во изобилност. На оваа мисла ги навеле и нивните коњи, кои бегалки од низината крај Црна, летно време накачувале горе по Зелка, Ѓурѓишта, Перун и Трибор, барајќи сочна трева. Прибирајќи ги есено време коњите, Вите видел убави орници со богата паша, па една есен си направил нешто меќанец – колипка – во полите на овие високи планини, презимувал, а пролетта си ги дотерал и овците и говедцата. Така: Вите се заселил во оваа котловинка и ги удрил темелите на сегашното Витолишта; по неговото име го добила името и самата населба.

Гале и Раде исто така го напуштиле своето живеалиште и прешле преку Црна, та едниот ги удрил темелите на сегашното село Галишча, а другиот на Радобил, кои, ете, биле крстени на нивните имиња.

Оваа легенда старите ја поткрепуваат и со заедничкиот селски панаѓур (слава) свети Атанасија зимни, кој го служат сите три села, како некогаш што го служеле трите браќа – Раде, Гале и Вите.

Село – како секое наше село. Но не туку така го нарекуваме центар на Мариово.

На прво место тука е седиштето на царската управна власт – мудурлакот, на чие чело веќе дваесет и повеќе години седи стариот мудур Арслан-беј со десетина заптии и младото катипче и го претставува султанот пред рајата, ги гледа сите давии во името негово од сите деветнаесет мариовски села; тука е седиштето на мифетишот со пет-шест души колџии што ги чуваат сите мариовски шуми; тука е седиштето на авџитабурот од двесте души аскер кој ги брка комитите и им помага на мудурот и мифетишот во тешките и одговорни државни работи; тука е седиштето на третокласното егзархиско училиште со архијерејскиот намесник на чело со четворица учители, во кое училиште учат децата на оние Мариовци што сакаат да прогледаат синови им и да станат попови или даскалци; тука е изворот на попови од четирите поповски фамилии, и најпосле, тука се: Влашкиот ан, анчето на Младена Чкулот, Петка Спасев, Трајка Балето и Цулевото анче, во кои се враќаат и преноќуваат сите оние Мариовци од другите села коишто за еден ден не можат да свршат работа во укуматот доколку немаат блиски роднини и пријатели во селото.

Сите овие одлики му даваат право на Витолишта да се нарече центар на Мариово, иако по својата географска положба не е баш во центарот како Дуње, на пример. Потоа, и изгледот му е некако меѓу градски и селски, ако може да има некоја средина.

Иако село – оддалеку личи на град. Куќите му се покриени со ќерамиди. Турски ќерамиди, правени од Перета Селчанецот, ама пак не се ржање, слама или трска како во полето. Двориштата се заградени со камени сидишта и затоа

селото има и улици. Криви–прави, какви–такви, улици се. Дури, улици со имиња: Стребринската, Чолаковата, Лазевата, Душковската, Опурчаковата и други, крстени на имињата од чорбациите чии калиња ги прават улиците. И денеска на кошот од Влашкиот ан на сретсело се познаваат натписите: Лудвигштрасе, Вилхелмштрасе итн., останати од Првата светска војна, кога германските окупациони војски ги преименуваа куќите и ги нумерираа за своја сметка. Секако на Мариовците ниту им текнуваше да ги нумерираат, ниту пак им требаа броеви, бидејќи сите в село лично се познаваа, та немаше потреба да се бараат по броеви.

– Куќите на ова село–како на сите села по Мариово. Од камен сосидани, од едно одделение, немалтерисани ни однатре, а камо ли однадвор, без никакво душеме, со две врати: една голема на средето на ѕидот, обично на источниот ѕид; другата малечка, само човек да може да се протне со наведната глава, на противната страна од големата.

На средето куќата се дели на два дела, но не со преграда, ами со една долга греда колку што е широка куќата (колку да се знае оти е разделена), спружена од едниот до другиот ѕид по земи; таа греда се вика „долното било“. Од гредата нагоре е „горниот крај“, од неа надолу – „долниот крај“, каде што остануваат и вратите.

Горниот крај, до самиот ѕид е спружена друга греда што се вика „горното било“. На неа седат чесните гости. Тука е „тланикот“, за разлика од долниот крај каде што се „пондилата“. Малку под ова било на средето е ископана четвртеста дупка и од сите четири страни опточена со убави плочи. Тоа е огништето каде што се вали оган, пече леб, погачи, булиња, се вари манџа...

– Не поминаа ни десет – петнаесет минути, ете ти една „чума“ кај Карабуклиови. Се појави на среткуки, една сенка, по „ѓупски“ облечена, главата преврзана со една црна шамија; ни прџле, ни кркви, ни цулувци, ни појас, ни саѓија, ни гуна! Една вреќа конопна и во неа нешто како човек, жена, којзнае.

Ама асли како оние Ѓупкине што продаваат вретена по селото. Туку и тие барем шалвари носат, ама оваа – просто во вреќа наврена!

Се приближи до оганот. Ги виде како седат на машкиот кат овие двајца пријатели и со низок глас ги поздрават:

– Добровечер, вујче! – Се приближи и до дедот Петка и му направи здравоживо, па на Ристева покана си зеде столче и седна под самата постела.

Дедот Петко ги собра сите сили и знаења и го почна муабетот:

– Еве, невесто Досто, јас пак дојду. Навистина, тебе може не ти е толку по кебот да те прашам секоа недела, токо, лели те ватил такцират, сè ќе видиш, сè ќе чуеш. А пак и тој, сирома, исто така такцирлија како тебе, си го бара чарето. Умрените не станваат, а живите сака да живеат. Си правиме лав и со побратимот Ристета овде, па тој ти бил нешто свое, и велите оти лошо ако кандисаш да дојдиш. Местенцето е добро. Ни дете ни коте, што велат. Човекот е домаќин, од домаќински сој. Па да не го вала ногу, ама има и сермиичка. По стотина, стопејчејсет овчуринки вртат браќата, два севгара волови, две маски, магаренце, се вели лафот. Ами тоа е, бре ќерко, богатство на еден селцки домаќин! Куќи си имаат сите тројца браќа, посатка, чакар–бакар, сè си имаат натокмено, токо од милос помеѓу себе не се делени. Си живеат, што се вели, исто како браќа. Ете, и двајцата сега се вдовци, а третиот, најстариот, е со жива жена. Па и таа се погоди разбрана. Пра не дава да падне на неј. Море месече, море перење, крпење, не се знае дека немаат живи домаќинки. Ама човекот сака да се удоми, куќата утре да си а отвори, па не е ни престарен на челада да не мисли. Па и ти, дека си го загубила домаќинот, та не сака ли да живејш? Сака, ете, јадење, сака пиење, носење. Па женцка глава сама не е за никаде. На работа сама да излезиш, триста муабети ќе си чуиш. Кос–коца со мажи, жени пак беља тргаат ако тргнат сами, а камо ли ти што си а изгубила главата. Најпосле, да ми прошчавате сете овдеа, не си ни ти престарена. Кај Господ никој не е. Белки ќе те израдуа, сполај му, со некоа рожба

и ти во векот да се замешаш, и деца да одгледаш, и свадби да направиш, и внучиња да подржиш. Сето е во раката негова, сполај му. Еве го, побратимот Ристе ти е твој човек, нека рече, зборуам ли лошо? Бог да ме убиа ако мисла за лошо, лошо в куќи да ми дојде. Токо... сме се нашле, ете, наши луѓе. Тиа работи без луѓе не бидуат. Јас за тебе – ти за мене, ајде нека се тутне вој бели век. Шо велиш ти, побратиме? Лош ли ми е муабетот? Ако јас нешто греша, ете, ти си тука, кажи што не чине...

* * *

...Илко, потскришум погледнуваше во неа. Уште од сред куќи кога се јави, се приосети оти таа треба да биде, но кога дедот Ристе рече оти „си загубиле некое шилеже“ начисто беше оти таа е. Се потпалува и си ја поткаснува долната муцка.

„Море, мајката“, – си вели за себе. – Ами оваа пустина не била вдовица! Лицето на Доста ѝ е белоцрнгалесто, калеша, што се вика. Ама калеша, не црна. Црни очи, црни веѓи, црни коси, белузликаво лице, ситни бели заби, набубрени црвенкасти усни, прав нос, мали ушиња, пуштена гушка. „Сето тоа – поубаво кај света Богородица!“ си вели Илко. – Ами снага? – Исправена како пушка, гради истурени напред, стегната половина, долги нозе, обли раце, чисти нокти, измиена, исчистена, како за пред човека, што би рекле Мариовци.

„Ич, не си ода без неа, па ако сака и обете маски дедот нека и задрже“, – си рече Илко.

Му се бендиса Доста на Илка. Во тој момент се осети момче од деветнаесет години и да не беа двајцата старци за големо чудо сакаше да стане, да ја грабне и на грб да ја префрли преку Трибор. А вака – сака да се издише, ама пак тие проклети старци!

* * *

Горни крај на билото покрај трпезите седеа еднадодруга Доста Рожденката и Илко Сукалов, гледајќи се во очите, навирени од солзи. Доста се заплака гласно и веќе по десетти пат го повтори:

– Сполај ми ти, бре боженце, оти и за мене дел си оставил!

Илко се наведе, ѝ ја исправи главата меѓу своите плускавичави раце, ја погледа во плачните очи, се разлигави и тој, и со пригушен глас, глас на човек што ја постигнал својата цел, рече:

– Е, Дочко! Крпен живот, ама ете и со крпен си поминаме, поарно од со нов. Нека ти се живи зетот и снаата, да се повалиш со ниј!

Се наведе, ја бакна старски по сред чело.

*

*

*

Стале Попов е еден од првите македонски романиери. Роден е во село Мелница, Мариово, во 1902 година.

Почна да пишува на зрела возраст. Тој е творец на битовиот роман и расказ во македонската литература. Освен „Крпен живот“, ги напишал и романите: „Толе Паша“, „Калеш Анѓа“, „Дилбер Стана“, повеста „Мариовски панаѓур“ и збирките раскази „Итар Пејо“ и „Мариовски раскази“.

По неговата смрт се објавени и романите „Необично дете“, „Шаќир војвода“ и „Доктор Орешковски“.

Задача за вас:

– Прочитај го извадокот од романот „Крпен живот“ во кој се опишува мариовската куќа.

– *Македонска литература* –

МАКЕДОНСКАТА ПОВОЕНА ПОЕЗИЈА

Голем број македонски поети создаваа за време на војната и активно учествуваа во неа. По ослободувањето тие целосно ѝ се посветија на литературата. Тоа беше првата повоена генерација македонски поети. Најистакнати беа Ацо Шопов, Славко Јаневски, Блаже Конески и Гого Ивановски. Нивното поетско творење, во периодот од 1945 до 1950 година, се означува како прва фаза во македонската литература. Во оваа фаза се создава борбено-патриотска лирика со мотиви од НОБ, како и лирика за обновата и за изградбата на земјата. Се велича победата и новите општествени односи со цел да се влијае врз читателот. Значи, таа поезија има и пропагандна цел. Ваквиот приод се нарекува ангажирана поезија. Најдобри остварувања од оваа фаза се песните: „Очи“ од Ацо Шопов, „Тешкото“ од Блаже Конески, „Цветови“ од Славко Јаневски, и „Рашела“ од Гого Ивановски.

По овој период на занес од победата, поетите наоѓаа нови творечки преокупации – пишуваат за својот внатрешен живот, за своите чувства (интимна лирика). Свртувањето кон интимната лирика беше првиот чекор кон светската литература. Поетите создаваа лирика со слободен стих, со мотиви од современиот живот и неговата сложена егзистенција, но и со мотиви од историјата и традицијата, сега веќе без идеолошкиот товар.

СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

(1920 – 2000)

Славко Јаневски е роден во Скопје, во 1920 година. Тука се образува во Техничкото училиште. Втората светска војна го затекнува во Белград, а пролетта 1944 година се вклучува во партизани. По војната целосно ѝ се посветува на литературата.

Славко Јаневски е поет, раскажувач, романсиер и сценарист. Пишувал за деца и за возрасни. Неговиот опус го сочинуваат над четириесет книги. Позначајни се:

– поезија: „Крвава низа“ (1945), „Егејска барутна бајка“ (1949), „Песни“ (1950), „Лирика“ (1951), „Леб и камен“ (1957), „Евангелие по Итар Пејо“ (1966), „Каиनावелија“ (1968),

– поезија за деца: „Пионери, пионерки, бубачки и шумски сверки“ (1946), „Распеани букви“ (1946), „Марсовци и глувци“ (1959), „Црни и жолти“ (1967),

– збирки раскази: „Омарнини“ (1972), „Кловнови и луѓе“ (1956), „Ковчег“ (1976), „Континент Кукулино“ (1996), „Зад тајната врата“ (1993);

– романи: „Село зад седумте јасени“ (1952), „Две Марији“ (1956), „Месечар“ (1959), „И бол и бес“ (1967), „Тврдоглави“ (1970), и други прозни дела, збирки поезија и патеписи.

ЦВЕТОВИ

Меѓу првите поетски текстови на Славко Јаневски со мотив од војната е песната „Цветови“. Оваа песна авторот ја нарекол „литературно обвинение

– *Македонска лиџераџура* –

против злосторството“. Таа е порака против војната упатена од мртвите детски очи до војникот што треба да одмаздува. Песната е лоцирана во Тиквешко, може да асоцира на колежот во селото Ваташа. Но, нејзината порака е севремена, против секоја војна и секое злосторство над незаштитеното население, над секое недолжно дете.

Песната почнува и завршува со констатација за злосторството: „Убија дете!“

Меѓу овие стихови во потресни слики е дадено убиството – последната солза, последната мисла упатена кон мајката која останува сама. Утрото се мие со крвта на безименото дете, едно од многуте, прекината е радоста без почин. Од пролеаната крв никнува цвеќе кое го шепоти заветот на мртвото дете – да се бранат другите деца.

ЦВЕТОВИ

од збирката „Песни“ од 1950 година

В Тиквешко негде, в некое село,
кај в слана тивко венеше цвете,
убија дете.

Последна солза од око капна...

Кога на ридот есента стапна –
в крви се изми утрото бело.

И кога в зраци челикот светна –
последна мисла ко птица летна:

„Мајка ми сама остана в село“ !

О, детски очи!

Криевте в себе небесно катче...

Румено крвје течеше в жили
в радост без почин...

– *Македонска лиџераџура* –

Кај око детско натопа земја
гороцвет никна, разлиста пролет,
кај крвта врела растопи слана
црвена роза закити поле.
Мајската роза и цветот модер
в миризба молат:
„Закити, друже огнена пушка
со цвеќа млади,
па напред појди и други деца
брани со гради“.
В Тиквешко негде, в некое село,
кај в слана тивко венеше цвете,
убија дете...

ЗА ТАТКОВИНАТА И ПРОЛЕТТА

Татковина зошто да сакаш?
Банална и пречиста сметка.
За вљубениот агитира, погледни,
месецот светкав. И сè што е, твое е. И мое.
И корен, и песок и голет.
Но, може ли мртовец војник
татковина сепак да има?
И кога се сончеви дните
дали е под земја зима?

(„Евангелие по Итар Пејо“, 1966 година)

– Овие две песни од Јаневски се од различни фази на неговото творење.
Што ги разликува?

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

(1921–1993)

Блаже Конески е поет, раскажувач, есеист и славист. Роден е во село Небрегово, Прилепско. Таму живеел до осмата година, а потоа се преселил во Прилеп каде што завршил основно училиште. Гимназија учел во Крагуевац. Студиите по славистика ги започнал во Белград, а ги завршил во Софија во 1944 година.

По ослободувањето на земјата, Конески доаѓа во Скопје и развива богата културна и научна дејност.

Тој е еден од составувачите на првиот правопис на македонскиот литературен јазик.

Во 1945 година се појави неговото прво поетско дело – поемата „Мостот“, со мотив од изградбата на земјата.

Првата збирка лирски песни „Земјата и љубовта“ (1948 година) е со патриотски и борбени чувства, карактеристични за првата фаза на повоената поезија. Збирката содржи единаесет песни, две поеми и два циклуса.

Со втората збирка „Песни“ (1953) Конески се свртува кон себе, кон својата интима. Пее за љубовта, радоста, болката, љубовта кон детето, за субјективното доживување на стварноста.

Поетовата интима е главен извор на инспирација и во третата збирка песни „Везилка“ (1955), дополнета со циклусот „Стерна“ во 1961 година. Истата година со „Везилка“ ја објави и збирката раскази „Лозје“. Таа содржи десет раскази со теми од секојдневниот живот на обичните луѓе.

Во 1975 година ја издава збирката песни „Записи“. Следуваат: „Стари и нови песни“ 1979 година, „Чешмите“ 1984 година, „Послание“ 1987 година, „Црква“

1988 година, „Златоврв“ 1989 година, „Сеизмограф“ 1989 година, „Небесна река“ 1991 година и „Црн овен“ 1993 година.

Блаже Конески е еден од најистакнатите слависти во светот. Автор е на следниве научни трудови: „За македонскиот литературен јазик“, „Историја на македонскиот јазик“, „Граматика на современиот македонски јазик“.

Беше почесен доктор на неколку универзитети. Денес, Филолошкиот факултет во Скопје го носи неговото име.

ТЕШКОТО

Тоа е поема од десет строфи од по осум стиха, во која поетот ја искажува љубовта кон татковината и нејзиното тешко минато исполнето со робија и со борба.

Во песната се низат лирски обоени емотивни слики. Поетот е растреперен од писокот на зурлите и тапаните кога се игра „Тешкото“. Го започнуваат старците, одмерено, бавно. До нив се фаќаат момчињата и орото се претвора во полет, во сила. Тоа е оро кое асоцира ропски живот на многу генерации, насилство, прогонство, солзи и клетви.

Вториот дел на орото е бунтот и борбата за слобода, исполнети со крв и со оган. Потоа чувството се менува поради слободата на татковината.

ТЕШКОТО

(„Земјата и љубовта“)

О тешкото! Зурли штом диво ќе писнат,
штом тапан ќе грмне со подземен екот
во градиве зошто жал лута ме стиска,
во очиве зошто ми навира река
и зошто ми иде да плачам ко дете,
да превијам раце, да прекријам лик
та гризам јас усни, стегам срце клето,
да не пушти вик.

О тешкото! Старци излегуваат еве,
на чело им мисла, во очи им влага
и првиот чекор по меката трева
е мирен и бавен, со здржана тага.
Но ’рзнува тапан и пискот се крева
и молња светнува во секој глед,
и напред се спушта, се стрелка, се слева
стегнатиот ред.

До старците момци се фаќаат скокум;
не издржа срце – сив сокол во клетка,
не издржа пламен жив потулен в око,
не издржа младост што сака да летне!
Се залула оро! Се заврте земја,
и чиниш – се корне стреснатиот век,
и околу трпнат ридиштата темни
и враќаат ек.

– Македонска лијераџура –

И божем се врасло кипнатово оро
со иконска сила за земјава наша
и во него шуми на реките зборот,
и во него рика див ветер и страшен
и во него шепнат узреани житја
и вечерен мирис се разлива тих,
и земјата дише во пролетна ситост
со запален здив.

И душата чиниш, на родот мој мачен
во тешкото оро се уткала сета –
век по век што трупал сè попуст и мрачен
од крвава болка, од робија клета,
век по век што нижел од корава мисла
за радосна челада, за слободен свет,
од песна – за љубов што гине со писок
ко жерав во лет.

О тешкото! Кога во молк, да те гледам,
на очиве магла ми напаѓа сура,
и одеднаш – в бескрај се растега редот
и ридја се губат в пустелија штура –
и еве кај иде од маглата матна
сè сенка до сенка, сè еден до друг –
во бескрајно оро син оди по татка,
по деда си – внук.

Времињата мрачни се нивното поле,
и нивната свирка – на прангите свекот,
а главите им се наведени доле,
и покроце врват – сè чекор по чекор.
О времиња, што ве в мрак родот мој минал,
кој збор ќе ми најде за вашата стрв?!
Кој збор ќе ми најде за ужасот зинат
над пустош и крв?!

Кој број ќе ми каже на лутите рани,
на пламнати ноќи, на пеплишта пусти,
кој на срце болки ќе изреди збрани,
и на очи солзи, и клетви на усти.
О тешкото! Синџир ти беше на робја,
од калеша моми и невести ред,
со врзани раце со плен што ги погнало
насилникот клет.

О тешкото! Синџир ти беше на робја,
дур не стана народ во листена гора,
сè дури со јадот од векови собран
не поведе бујно, бунтовничко оро!
Се залула танец низ крвје и оган,
и повик се зачу и грмеж во чад –
те разнесе сегде бунтовната нога
по родниот кат.

О тешкото! Сега по нашите села
во слобода првпат штом ќе оро сретам,
зар чудно е – солза да потече врела,
зар чудно е – жалба јас в срце да сетам?
Од вековно ропство, мој народе идеш,
но носиш ти в срце дар златен и пој.
Пченицата твоја триж плодна ќе биде,
и животот твој!

УТРО

(„Земјата и љубовта“)

Наутро секиден минам
каде што домот се сида –
очиве слатко се шират
пораснат штом ќе го видам.

... ..

... ..

Мајсторе, слушај ме, чинам
ја сидаш кукава, друже,
не на полјаната пуста
ами во мојава душа.

И нешто во неа празно,
темно и пусто што било,
сега се полни со врева,
со смеа, говор и живот!

– Кој е мотивот на песнава?

– Објасни го контрастот празно, темно, наспроти смеа и живот.

– *Македонска лиџераџура* –

АЦО ШОПОВ

(1923 – 1982)

Ацо Шопов повеќе од три децении даваше придонес во современата македонска поезија. Роден е во Штип, во 1923 година. Учесник е во НОБ од 1941 година.

Дипломирал на Филозофскиот факултет во Скопје. Работел како уредник на неколку литературни списанија. Умрел во Скопје, во 1982 година.

Творештво

Издајал повеќе збирки поезија, меѓу кои: „Песни“ во 1944 година, „Пруга на младоста“, заедно со Славко Јаневски во 1946 година, „На Грамос“ 1950, „Стихови за маката и радоста“ 1952, „Слеј се со тишината“ 1955, „Ветрот носи убаво време“ 1957, „Небиднина“ 1963, „Раѓање на зборот“ 1966г., „Гледач во пепелта“ 1970 година.

Шопов активно преведувал, претежно од јужнословенски автори, но и дела од Шекспир, Едмон Ростан, Пјер Корнеј и Крилов.

Неговата поезија е препеана на српски, руски, чешки, унгарски, словенечки, француски и на други јазици.

Во првата фаза, која ги опфаќа годините по војната, Шопов пишува борбена и патриотска поезија, во која сè ѝ е подредено на татковината. Оваа фаза ги опфаќа збирките „Песни“, „Со наши раце“ и „На Грамос“.

Во овие песни авторот отворено и директно е ангажиран поет.

Подоцна ги следи тековите на современата поезија и пишува интимна лирика.

Го преокупираат човековото битие, минливоста на животот, смислата на постоењето. Оваа фаза е поврзана со збирките песни „Стихови за маката и радоста“ и „Слеј се со тишината“.

Во зрелите години неговата поезија е исполнета со интровертност и автобиографски елементи. Оваа фаза ги опфаќа збирките „Ветрот носи убаво време“, „Небиднина“ и „Гледач во пепелта“.

Очи

Песната „Очи“ спаѓа во неговата прва творечка фаза. Тоа е неговиот поетски почеток со кој сведочи за крвавата борба во која самиот учествувал.

„Очи“ е тажачка по загинатата другарка од борбата. Авторот наративно ги изнесува подробностите за смртта на младата партизанка Вера Јоциќ.

Таа летнала во ноќта како тигрица во јуриш кој требало да го наруши обрачот на непријателот и дала пример кој ги поттикнал останатите борци.

Нејзината смрт го буди гневот и желбата за одмазда кај борците.

Песната има баладичен тон. Таа е тажно сеќавање на три долги дена носење на раце на младата другарка низ македонските планини. Тие се беспомошни и неми сведоци на нејзиното бавно умирање. Секоја капка крв од нејзините рани како жар им паѓа на срцето. Во нејзините очи што полека гаснат, го читаат заветот да се издржи во борбата. Последниот блесок на нејзините очи, на борците им го осветлува патот напред, кон победата.

Со песната „Очи“, Ацо Шопов како дваесетгодишник влезе на главна врата во македонската поезија, за потоа да израсне во еден од нејзините стожерни претставници.

ОЧИ

Три дена на раце те носевме збрана,
со тага и болка на погледот срчен,
и секоја капка на твојата рана
ко крвава жар ни капеше в срце.

Другарите беа и морни и гладни
со згорени грла и свиени плеќи
со тап бол се впија во очите ладни
и жалеа оти не ќе пламнат веќе.

Но јас знаев оти пак ќе вивнат в жарој
и борците под нив ќе цветат и раснат,
в студените утра ќе греат ко сонце
и никога нема да стијнат и згаснат.

Последната вечер, в планинското село,
кај борците беа со дрипава дреа,
со пликови жешки на стапалки тешки,
и смрштени чела – згасени, мразни
ко нивните пушки уочени, празни,
и нечујно, глуво, ко здушена река
се точеше шепот од уво до уво:

– *Македонска лиџераџура* –

„Утре, друже, в зори, страшен бој нè чека,
а ние сме малку, – сал неколку души...”

И кога ко игла ти прободеш уши –
Ти растресе снага и размолска тага,
со луњени очи широки и волни
ги расече в ноќта здивените молњи!

Ко тогаш, ко тогаш, о другарко, помниш –
в смрзнатата вечер на пролетта рана,
кај нашата младост и првата радост
ја косеше луто куршумната слана,
а ти чело збрчка, ко тигрица рипна
и летна во ноќта крвава и црна, –
со своите очи што ригаа пламен
ги растопи часкум челичните зрна...

И после! И после – в последната вечер...
Јас нејќам да мислам што потаму стана!
Сал помнам те изви крвава рана,
Просталпиот непот ти замрзна в усни,
ти гореа очи под веѓите густе!
Со пивниот пламен и со клетва света,
на заседа тргнав сред мојата чета.

А утринта кога зрив чела ни спраши
ти не беше веќе в редовите наши,
но скипеа борци со одмазда жолчна,
и видов! О, видов – кога бојот почна!
Развихреа сите со твојата сила –
ко елени брзи и лесни ко птица.
А твоите очи се искреа гнебно
во нивните потни, распалени лица...

Три дена на раце те носевме збрана,
со тага и болка во погледот срчен,
и секоја капка од твојата рана
ко крвава жар ни капеше в срце.

МАКЕДОНСКА ПОВОЕНА ДРАМА

Македонската драмска литература постигна значајни остварувања меѓу двете светски војни, во тешки услови на националната обесправеност. Со право се очекуваше по војната, во слобода, со театар во секој поголем град, драмата да се развива со поголем интензитет. Но, наместо тоа, приматот го презедоа поезијата и прозата.

Старите драмски текстови сè уште ги полнеа театрите, што зборува за нивната сраснатост со народот од кој израснаа. Сепак, тие не беа доволни да ги задоволат потребите на театарот и вкусот на публиката кој видливо еволуирал.

Постарите, веќе докажани драматурзи, продолжија со својата активност. Васил Иљоски ги напиша пиесите „Два спрема еден“, „Кузман Капидан“, „Чест“ и други. Ристо Крле се појави со „Велик ден“ и „Гроф Миливој“, а Антон Панов со „Пиликатник“.

Нивниот придонес во повоената драма не е безначаен, но сепак, тие не успеаја да го доловат пулсот на новото време. Тој пулс, сосема природно, најдобро можеа да го изразат генерациите што допрва доаѓаа. Нејзини најистакнати претставници беа Коле Чашуле и Томе Арсовски. Тие успешно ја пополнија празнината на планот на драмската литература.

Коле Чашуле напиша повеќе од дваесет драмски текста, меѓу кои: „Вејка на ветрот“, „Бразда“, „Црнила“, „Градскиот саат“, „Партитура на еден Мирон“.

Томе Арсовски е автор на пиесите: „Александра“, „Парадоксот на Диоген“, „Чекор до есента“, „Обрачи“, „Матурска вечер“ и други.

Овие двајца писатели ја издигнаа драмата на еден посовремен, помодерен книжевен израз.

Јазикот на кој твореа беше ослободен од фолклорните примеси и од битовите елементи и мотиви на предвоената драма. Наместо тоа, внесоа

современи теми, како и историско–национални теми обработени без предрасуди и идејна ангажираност.

ЦРНИЛА

Чашуле многу брзо се ослободи од воодушевеноста од изградбата и колективизацијата што се нудеа како доминантни теми по ослободувањето и се зафати со посложени и национално позначајни теми. Забразди во минатото, со цел да расветли многу историски настани и личности.

За создавањето на драмата „Црнила“ (1960 година) бил поттикнат од убиството на Ѓорче Петров, за кое вели: „Во смртта на Ѓорче Петров видов кревање рака на својот идеал. Усмртувањето на Ѓорчета од македонска рака, а во служба на антимакедонски однародени интереси, за мене станаа симбол на македонските црнила воопшто“.

Дејството на драмата се случува во Софија, во 1921 година. Тоа се години по распарчувањето на Македонија, кога најистакнатите Македонци биле подложени на братоубиствен истрел. Тоа се години на платени убиства, кога крвта и смртта стануваат секојдневие на балканските големи градови. Виновни се и оние млади луѓе кои се заведени од предавниците и измамниците да станат терористи, мислејќи дека се борат за слободата на Македонија.

Ликови во драмата „Црнила“ се: Луков, Иван, Методи, Фезлиев, Младичот. Тоа се личности што се задушуваат во сопствената немоќ да се спротивстават на злото. Дури и Фезлиев, кој е еден вид рамнотежа меѓу доброто и злото, ја знае својата вина – тој убивал, окрвавен е и бара заборав во алкохолот.

Младичот кој го убива Ѓорче Петров, е повеќе жртва одошто виновник. Ѓорче е негов спасител од детството, негов идеал и причината поради која ѝ припаѓа на Организацијата. Тој не може да го преживее убиството и се самоубива.

Во епилогот на драмата, Луков, кој ги влече конците и им ја наметнува волјата на другите ликови, признава дека и тој е маша во туѓи раце: „Иванов веќе смислува нов Ѓорче Петров за мене“.

На гледачот му олеснува кога Нада го убива Луков, раѓајќи ја вербата дека злото не е вечно.

Драмата завршува во очекување Фезлиев да го убие Иванов, кој како заклетва на крај, земајќи го револверот в рака, вели: „Господи, белки не умрел Македонецот во мене“.

Значење:

До појавата на оваа драма, македонските црнила беа табу-тема, Чашуле собра храброст да напише драма за човечкиот пад, за мрачните братоубиства.

Нејзината фабула е чиста, прецизна, со спонтан и жив дијалог кој привлекува со уверливоста во реченото.

Драмата е осуда на човечкиот морален пад, на терористичкиот апсурд, врзан за едно минато време, кој е актуелен и денес, и тоа во светски размери.

Оваа драма на Чашуле многу критичари ја сметаат за класика во македонската драматургија.

ЦРНИЛА (извадок)

НЕДА

(Влеѓува. Се зафаќа со суредувањето на собата. Го прави тоа улашено, забрзано, со очигледна намера што помалку време да остане во собата. Кога ќе приврши, ја запираат зборовите на Луков.)

ЛУКОВ

Госпоѓо Христова, јас сум... предател...

НЕДА

(Измесџено гледа во неѓо.)

ЛУКОВ

(Го покажува писмојто.)

Во ова писмо, оној Младич ме нарекува... предател. И ми се заканува со Историјата. Ы порачува нејзе, на Историјата, да го задржи во убав спомен. Како Историјата да е споменарник или момински дневник. Е, драги мој,... можеби, сето тоа, во некоја друга Историја и да е ново. Во нашата – не е. Во македонската историја, драг мој, има само... предатели... досега барем. И ти не кажуваш ништо ново со тоа што ме наречуваш мене – предател! Кој знае, по фаволите. Можеби и имаш право. Но, тоа не е најстрашното. Најстрашното е во тоа што сево околу нас свршува како затворен круг. Денес, еве, и Ѓорче е мртов, мртов си и ти. Па сепак, никој не мисли дека сево ова е и некаков крај. Иванов, за мене, веќе смислува нов Ѓорче Петров, го именува веројатно Димо Хаџи Димов или кој знае како и се готви, веќе утре, да ми го порача мртов, со истата закана –... дека ако не отиде главата на тој нов Ѓорче Петров, ќе отиде – мојата. А и Иванов, малечок мој, зборува како и ти – за Македонија. А таа е мртва, одамна мртва, првин во нашите срца, а после таму – во Историјата.

НЕДА

(Мислејќи дека Луков заборавил на неа, прави обид да се повлече кон својата соба.)

ЛУКОВ

Останете госпоѓо Христова. Не ми се останува сам.

НЕДА

(Осџанува на месџојто.)

ЛУКОВ

(И го подава писмото.)

Повелете, прочитајте го.

НЕДА

(Првин се илаши да го земе, појоа го зема и почнува да го чита. Ужасот на нејзиното лице е поголем со секој прочитан ред. Додека јаа чита, Луков продолжува.)

ЛУКОВ

Веројатно, додека го пишува... мислел дека ова парче хартија ќе го потресе светот и ќе го присили да му одговори на прашањето: „Како е можно човек што сиот живот го следел својот идеал, да стигне до тоа да стане убиец на тој ист идеал?“ Сигурен сум дека дури и не помислувал дека врховниот циник, македонската историја, тоа писмо ќе ми го предаде мене в раце.

НЕДА

(Во ужас го остава писмото врз масата.)

ЛУКОВ

(Ситанува.)

Нека оди сè по фаволите.

(Пие долго.)

Веќе утре, сите работи ќе си бидат на своите места. Овде пак ќе се врати оној бедник, вашиот маж, со неговото бесконечно пелтекање за Македонија, а вие ќе продолжите и натаму да му ставате рогови со Ивана...

НЕДА

(Во крик.)

Господин Луков.

ЛУКОВ

(Цинично, ојкако ќе ојине уине неколку гольки.)

Што ме гледате така, госпоѓо Христова? За мене – нема тајни. Иван во сева игра со вас извршуваше само уште една моја задача, како што пред малку отиде да го убие Младичот.

НЕДА

Лажете.

ЛУКОВ

Не лажам, госпоѓо Христова. Не лажам. Што ќе речете ако ви раскажам дека синоќа додека вие овде шушукавте со Ивана за неговото бегане во Америка, моите луѓе долу во потонот за малку што не го заклаа вашиот маж затоа што, целата ноќ, по оној дожд, се движел околу кукава за да не ве остави сама?

НЕДА

Ви се молам.

ЛУКОВ

Како што гледате, сите сме еднакво... сите едно. Токму затоа, отидете во својата соба и... чекајте ме.

(Тргнува накај неа.)

НЕДА

(Се повлекува наназад кон својата соба.)

Господин Луков.

ЛУКОВ

(Веќе илјан ја гледа сирвнички.)

И не присилувајте ме, ви се молам... да бидам...

(Цинично, но нежно поседжајќи ѝ неа.)

...груб.

НЕДА

(Пред неговата издадена рака се повлекува во собата.)

ЛУКОВ

(Задоволен гледа кон неа. Појоа оди до прозорецот и го отвора. Во собата навлегуваат викањата на продавачите на весници:

ВЕСНИЦИ! ВЕСНИЦИ! УБИСТВО НА ЃОРЧЕ ПЕТРОВ! УБИСТВО НА ЃОРЧЕ ПЕТРОВ! ВЕСНИЦИ! ЃОРЧЕ ПЕТРОВ Е МРТОВ! ЃОРЧЕ ПЕТРОВ Е МРТОВ!

(Слуша извесно време задоволен.)

Останува само финалето на комедијата. Си го претставувам утре Иванов, со каква трогателност ќе говори над гробот на Ѓорче: „Скапи Ѓорче...”

(Се смее. Се враќа до фошелјата преку која му е префрлено паликот, го зема и ирѓа во собата на Неда.

Зачекорува внатре. Штом ќе влезе сосем, се слушаат неколку истирели. Се слуша паѓањето на човечко тело врз земјата.

Сцената останува неколку миња празна.

На крај, од својата соба, со револвер во рацете сега избезумена, се појавува Неда. Дури кога ќе дојде на средината од собата, станува свесна за револверот во своите раце. Го гледа улашено и го фрла на земјата.

Истовремено со тоа, во собата, сиот во крв влегува Фезлиев.

Кога ќе го види него, Неда крикнува повеќе безгласно, отколку чујно.)

ФАЗЛИЕВ

(Оди во собата на Неда. Гледа. Се враќа.)

По ѓаволите, тој сепак излезе среќен.

(Се врти кон Неда. Истовремено со неговите први зборови, некој се обидува да ја отвори надворешната врата и кога не ќе успее, почнува да удира по неа.)

Госпоѓо Христова, повлечете се во кујната и не зборувајте му на никого ништо. Оставете го сево ова на мене. Вие сосема не заслужувате по сево ова да ве влечкаат пред луѓето. Ви се молам. Оставете ми ја мене можноста преку ова да се извлечам од моите црнила и да му се оддолжам на тоа што сум бил и јас некогаш – младич.

НЕДА

(Сета избежумена, му се покорува. Тој ѝ помага во тоа. Откако ќе ја одведе во кујната, тој ја заклучува вратата од кујната и го става клучот в џеб.

Во вратата веќе бесно се удира. Нечиј глас вика: „ФЕЗЛИЕВ, ОТВОРИ. ИВАНОВ Е ТУКА. ФЕЗЛИЕВ...“)

ФЕЗЛИЕВ

(Се наведнува, го зема револверот што го фрли Неда и се прекрстува.)

Господи, белки не умрел Македонецот во мене.

(Трча кон вратата која веќе попуштира под ударите.

Неговото движење е бавно, но сигурно.

Светлината се гаси и се пак појонува во мракот од кој првобитно изрони.

Татнати ударите врз вратата во мракот – се додека завесата и нив не ги придуши.

Штама.

Завеса.)

Задача за вас:

- Објасни го насловот на драмата „Црнила“!
- Пронајди и прочитај уште нешто за историската заднина во оваа драма!

– *Македонска литература* –

ПАРАДОКСОТ НА ДИОГЕН

(Томе Арсовски)

Во македонското повоено драмско творештво Томе Арсовски е најзаслужен за напуштањето на ограничениот простор на регионализмот и на неговите битово–социјални и фолклорни белези. Овој автор ја увиде потребата за еден посовремен драмски израз, кој ќе ги третира проблемите на современиот човек и проблемите на пошироката заедница. Тој обработува теми кои допираат во психолошките трауми на единката и неговиот судир со општествената средина.

Драмата „Парадоксот на Диоген“ е конципирана како судски процес. „Сцената, заедно со театарскиот салон, претставува судска сала“ вели авторот. Со тоа се постигнува оживување на драмското дејство пред публиката како уверлив и сугестивен судски процес.

Во овој судски процес треба да се докаже вината на младиот архитект Драшко Каровски за уривањето на хотелот „Спленид“, при што имало и две жртви. Низ ова судење, преку сведочењето ги запознаваме неговите колеги, семејството, пријателите и нивниот однос со главната личност.

Расpletот на драмата, за тоа колку ќе биде осуден Драшко, не е даден. На гледачот (читателот) му е препуштено да пресуди дали главниот обвинет е исклучително виновен или неговата вина е создадена од сплетот на општествените односи во кои создава овој млад човек.

Што дознаваме од сведоците:

Драшко Каровски е способен и надарен млад човек кој одбива стипендија и се школува во Љубљана, со самофинансирање. За време на студиите ја запознава Борика Корда, исто така инженер, со која заедно се враќа во Македонија. Иако ја сака, Драшко не се жени за неа, туку за жена со сомнителен морал, Даница. Тоа го прави од хуманистички побуди, сакајќи да ја спаси. Но тоа се покажува

фатално. Тој брак го отуѓува од семејството, а се отуѓува и од себеси. Станува спротивност на она што бил. Некогашниот идеалист станува суетен, дрзок и своеглав. Не одбира средства за да дојде до материјално изобилство.

Во неговиот морален пад му помагаат неговите претпоставени и неговите подредени, со тоа што му попуштаат во неговите барања. На триесет години, Драшко се здобива со сите нешта кои овозможуваат „живот на висока нога“, и тој веќе нема цел во животот. Вели: „Мене ме опфаќаше паника кога помислував дека ништо не ми треба, дека не морам ништо да освојувам, дека немам никаков идеал, никаква цел, ниту една желба... Јас имав сè. Имав и премногу“.

Материјалниот раскоп ги деградира неговите морални норми. Тој станува неодговорен, своеглав и уривањето на хотелот е неизбежно.

Драшко ја сфаќа својата вина, како и тоа дека таа е последица од материјалното изобилство што ги деградира неговите човечки норми и доведува до морална катастрофа.

Тоа е идејата што ја експонира Томе Арсовски во драмата „Парадоксот на Диоген“.

Георги Старделов: „Драмите на Томе Арсовски се креативни во своите изворни сценски анализи на своето време и на општеството, уверливи во своите идеи и животни пораки. Како реалистичка драма не робува на конструкции, туку ликовите и околностите се реалистични. Драмското дело на Томе Арсовски сè повеќе израснува во автентична школа на животот и човекот, и на нивната морална преобразба“.

(извадоци)

СУДИЈАТА: Благодарам. Му давам збор на застапникот на одбраната.

БРАНИТЕЛОТ: Почитуван суде. Во својот краток говор, за што особено му благодарам, колегата обвинител изнесе неколку тези што ќе бидат темели и на моја одбрана. Но дозволете ми, пред сè, уште еднаш пред овој ценет собир да повторам некои свои мисли што денеска веќе еднаш ги изреков. Summum jus, summa injuria! Најголемото, најстрогото право понекогаш е и најголема неправда. Затоа е многу, многу полесно да се осуди одошто да се донесе праведна пресуда. Уверен сум дека, оценувајќи го расположливиот доказан материјал, нашето современо правосудство, во денешниве услови на мирен подем на целата земја – ќе води сметка за околностите под кои делото е извршено, зошто и самите околности се дел од деликтите и алиби за обвинителот.

Главната личност на овој процес, како што констатиравме сите, е одличен стручњак какви што немаме премногу. Потоа – живееме во необично динамично време, кога се усогласуваат многу психолошки и економски последици од тешкото минато и од уште потешката војна. Пред нас е човек со способности што ги разбиваат границите на просечното, но неговите морални квалитети се разнишале во однос на установените норми.

– Но несреќата не се роди на 29 септември минатата година, туку пет години порано. Без никаква лоша мисла, се разбира, бабицата на таа несреќа беше директорот на Заводот за висока градба, инженер–архитект Владимир Крстин – Борски. Дозволете ми со неколку збора да ја објаснам оваа моја теза.

Обвинетиот денеска има триесет години. Тоа е, ќе признаете, времето кога човек е во полна творечка сила, кога во себе ги чувствува најшироките субјективни можности да создава, да освојува, да ја афирмира својата личност и на заедницата да ѝ го даде полниот продукт на секоја своја мозочна клетка, на секој свој нерв. Тоа е период на најизразит емотивен расцут на човечките идеали.

И што се случува? – Нашиот иден Корбизје, нашиот триесетгодишен младич зачудувачки доследно го потврдува најголемиот парадокс на човековата природа: големите несреќи ги носиме молкум и трпеливо, а ситниците нè разбеснуваат!

Категорички го отфрлам како произволно тврдењето дека обвинетиот ја злоупотребувал смртта на своите браќа. Во текот на целокупната доказна постапка овде за тоа не стана ни збор. Напротив, тој како студент ја одбива понудената стипендија, плашејќи се дека не ја заслужил и плашејќи се од префрлувањата што за првпат, за жал, беа изречени овде. Го молам колегата обвинител да ми прости, но човек што сам, со своите раце и нозе, со својот ум и труд успеал да исплива пред сите од својата генерација, човек кому му симнуваат шапка искусни стручњаци, како што е професорот Кондарко – на таквиот човек воопшто не му е потребно своите доблести да ги удира на големи свона. Наша човечка слабост е да не веруваме кога некогаш фалат, а веднаш да го прифатиме како вистина кудењето. Но за таа наша слабост не префрлувајте му нему! Со оглед на неговата младост, најлогично ќе беше ако обвинетиот овде го разобличевме како тип кому успехите му го свртеле умот, логично ќе беше овде да видиме еден расипаник кој од материјалниот раскош, преку вртоглавите успеси, се заборавил во својот кариеризам, логично ќе беше да го видиме до гуша потонат во неморал, да го видиме како разбива чаши во кафеаните, како ги малтретира своите и потчинетите, да го видиме изроден во чудовиште што јури со својот автомобил низ нашите улици и сее зло. Ништо од сето тоа! Констатиравме само еден здрав, витален младешки занес, констатиравме една креативна егзалтација, па, ако сакате, и идеализам! На таквиот човек му требаше само цврста искусна рака што ќе го води, што ќе го пази од стапците на нашето човечко несовершенство. Каде беше таа мудра и нужна рака?

Точно е дека ние, луѓето, почесто ѝ свртуваме грб на среќата отколку таа нам. Но, „за парадоксот да стане парадокс, наместо да му помогнеме, ние, дозволете, мошне често сме склони да го осудиме пријателот чијшто чекор ни се

сторил премногу смел и невообичаен. (Покажува кон Драшко.) Неговиот до солзи чист, неговиот романтичен по форма, но во суштина возбудливо чесен гест: да се ожени за една инкриминирана девојка – еднодушно, драконски беше осуден и фрлен на потсмев уште на првиот брачен ручек, пред сè од страна на родителите, а подоцна и од страна на другарите и од страна на неговите учители. Тоа е првата шлаканица за идеалот! Понатаму – истата таа жена, недорасната да ја сфати суштински својата положба, со фатален егоизам ги напаѓа родителите на обвинетиот, родителите што загубиле три возрасни деца во војната и Револуцијата и на кои единствената радост и надеж им е тој. За да го зачува семејството, обвинетиот бил присилен да ги жртвува родителите. Таа жртва, потпомогната со сомнежот во чесноста на сопствената жена – е втората и судбинска шлаканица за идеалот... Исто така, наместо рака за помош, во деновите на првите успеси и првите материјални проблеми, од неговата нормална желба за пристojни творечки услови се прави драма, директорот му ги покажува забите, а учителот го советува – за жал, со добра намера – да се откаже од чесноста и да стане хипокрит! Зар тоа не е копање јаз на недоверба? – Тоа е третата шлаканица за идеалот... Понатаму, во моментите на загубеност и страв од сопствените грешки, неговите другари, немајќи храброст чесно да му помогнат – го оставаат сам во хаосот проблеми и, ослободени од нужната контрола, пишуваат лажни извештаи дека сè е во ред. Наместо рака за помош, тоа беше уште една рака што несреќата скоро за јака го довлече овде, пред нас, во судов.

* * *

Никој од нас, ако сакате и во овој момент, не е ослободен од одговорноста пред општеството за секој свој акт, за секој свој чекор!... Сметам дека судот нема да дозволи да стане соучесник во една наивно изречена казна што обвинетиот сам си ја определил. Мотивите на неговата грешка се јасни: не можејќи да ја реши сопствената дилема во себе, тој го одбира полесниот начин: дозволува да

се случи несреќа за која ќе биде виновен и казнет: Со тоа тој однапред, најинтимно признава и се кае за сè! Судот не смее да ја прифати таа улога – во рацете на обвинетиот да стане орудие со кое тој ќе се казни и ќе ги прекине своите душевни страдања.

Почитуван суде, сите ја знаеме легендата на Диоген кој среде бел ден со запален фенер одел по улиците барајќи го човекот. Неговиот парадокс е во тоа што само себеси се сметал за човек и надвор од себе ја барал потврдата за сопственото постоење. Овој пат парадоксот е во тоа што Диоген го барал човекот во себе и, барајќи се, се загубил во лавиринтот на сопственото јас. Тоа е неговата *causa sine qua non*! Тоа е сплетот причини без кои не ќе се случеше несреќата. Натаму е јасно. (Седнува, ја затвора својата папка.)

СУДИЈАТА: Што му предлагате на судот?

БРАНИТЕЛОТ: Ослободување на обвинетиот, секако! (Станува.) Погледнете го! Тој не зборува, но зар не ја слушате неговата мисла?

ДРАШКО: Не повторувајте ја мојата грешка...

БРАНИТЕЛОТ: Да не ги повторуваме и ние нашите грешки! (Седнува.)

СУДИЈАТА: Благодарам. (Станува, тропнува со чеканчето.) Објавувам дека со тоа доказната постапка е завршена. Судот се повлекува на заседание. Пресудата ќе биде соопштена утре во 10 часот претпладне. Одведете го обвинетиот.

(Светлината сосем бавно, скоро незабележливо се гаси и само еден силен рефлектор го осветлува Судијата, кој доаѓа на авансцената. Тој крева рака за да ја смири публиката и го фиксира погледот некаде во салонот.)

СУДИЈАТА:

Кој на злосторникот му проштава,
злосторството го помага со тоа.

Но никој не е над обврските,
но никој не е над одговорноста,
и никој не е над соучесништвото
пред општеството на кое му припаѓа!
Затоа, во неговата вина
побарајте ја и својата,
особено вие, што сведочевте вечерва.
Избегаете поскоро од затворот на своето „јас“,
одделете се макар на чекор од себеси
и ќе видите – во ружите,
освен трње,
има и ружи!...

Овде видовте човек што се обидел да заборави на животот како на лош другар. Побарајте го во себе и судете му строго и праведно, како Таа што суди!

(Паѓа завесата – вечерва за првпат. Судијата покажува на крупната фигура на Јустиција што е насликана на завесата, со врзани очи и со терезија во левата и меч во десната рака, – и полека се повлекува зад порталот. Секунда–две осветлена е само завесата. Постепено се осветлува театарскиот салон.)

– Крај –

Скопје, 1961.

МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА

Што е литература за деца?

Во литература за деца спаѓаат оние книги што писателите ги намениле за најмладите читатели или книгите наменети за возрасни, кои се достапни и разбирливи за децата. Значи, во детска литература припаѓа секоја книга која младиот читател ја прима како своја, која му е блиска и за која чувствува потреба.

Во детската литература спаѓаат уметнички творби и творби од народното творештво. Специфичност на оваа литература е условеноста од возраста. Поради тоа, настаните во делото и психолошката мотивираност на ликовите писателот треба да ги доведе до детскиот начин на размислување и дејствување. Детската литература треба да содржи воспитна порака која треба да биде во единство со уметничката компонента.

Теми, мотиви, жанрови

Во детската литература се застапени сите жанрови. Темите и мотивите во детската литература произлегуваат од детското секојдневие, нивната љубопитност, детските чувства, односите во семејството, односот кон природата. Кај децата будат интерес и дела во кои се слика животот на народот во минатото, неговата борба за подобар живот, но и фантастиката, поттикната од развојот на науката.

Првите текстови пригодни за детската возраст во македонската литература се јавуваат уште во средината на XIX век. Тоа не е класична детска литература, туку буквари за училишни потреби. Најкарактеристичен наменски текст од овој период е „Таблица прваја“ на Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Текстот е со поучен карактер и е речиси превод од соодветната таблица на српскиот преродбеник Доситеј Обрадовиќ.

Од овој период потекнуваат и дванаесет песни од Григор Прличев (1830–1893). Овие песни имаат историско значење, како први во македонската литература за деца. Песните имаат дидактичко-етички карактер.

По песните на Прличев, до ослободувањето по НОБ, нема литература наменета за најмладите на македонски јазик (неколку песни напишал Никола Јонков Вапцаров, но на бугарски јазик).

Оваа празнина ја пополнува народната литература во многубројни форми: приказни, легенди, гатанки, брзозборки, песни, детски игри.

Народната литература имаше големо влијание во првиот период од развитокот на македонската литература за деца. Народната основа е нејзина прва определба.

Втора определба во оваа почетна фаза е нејзиното поврзување со револуцијата и победата во НОБ.

Првата песна за деца на македонски јазик е од Славко Јаневски, објавена во партизанскиот весник „Млад борец“ во 1944 година.

Првата збирка песни за деца е „Македонче“ од Ванчо Николески, објавена во 1946 година. По неа се појавија и книгите на Славко Јаневски: „Пионери, пионерки, бубачки и шумски сверки“ (1946), „Распеани букви“ (1952) и „Милион цинови“ (1948), од Васил Куновски „Волшевното ливче“ (1951) и „Белиот гостин“ (1952), од Борис Бојаџиски „Првите цутови“ – раскази за деца (1953).

Во 1959 година Ванчо Николески го објави првиот македонски роман за деца „Волшебното самарче“.

Овие писатели се основоположници на македонската литература за деца.

Во делата на овие автори херои се ликови – носители на промените на животот во слобода.

Подоцнежните македонски писатели за деца своите теми ги бараа во современиот живот и создадоа врвни книжевни дела во оваа област.

Ќе ги споменеме Видое Подгорец, Стојан Тарапуза, Бошко Смаќоски, Рајко Јовчески, Цане Андреевски, Киро Дончев и други.

ВАСИЛ КУНОВСКИ

БЕЛИОТ ГОСТИН

Јас познавам
старец-патник,
снег во вреќа
на грб влече.
Тој бил велат
најстар дедо,
врсник земјин,
скитник вечен.

Сè на него
сјае бело
од петици
до чело.

На плеките
гуна носи,
на главата
бела капа,
често оди

– Македонска лијераиџура –

и на скии
направени
од два стапа.

Тој живее
во крај ладен,
в бела кука,
в снежен градец.
Еднаш беше
кај нас гостин,
јас го сретнав
и му реков:
–Дедо, прости,
од каде си,
кој си,
што си?“

–Пријателе
пријателе,
од далечно
јас сум место,
но патувам
доста често.

Кај нас има
борој, ели,
дворци снежни,
мечки бели.

Дамна, дамна,
кај нас горе
било само
сино море,
крај морето
гори сиви
во горите
луѓе диви.

И паметам
како сега:
молсна, светна
силна веда,
по ведата
ветер улав
снежни правој
в небо дигна,
а фортуна
страшна, силна
над облаци
дури стигна.

Стивна луња,
оркан мина,
лед се стори
вода сина,
замрзнаа
браној морски,

– *Македонска лиџераџура* –

исчезнаа
дрвја горски,
бескрајната
цветна гора
ја поклопи
снежна кора.

Јас останав
здрав и жив,
под небесен
простор сив!
Јас сум оној
вечен дедо
што ви носи
снегој, ледој.

Единаес
имам браќа,
еден оди
друг се враќа.

Јас сум од нив
најстар брат
и во овој
дојдов град
триес еден
ден да бидам,
па штом видам,

па штом чујам
дванаесет
како чука
не барај ме
дете тука.

В ноќта чудна,
в ноќта сина
снежи снеже,
ветре реже,
в ноќта чудна,
в ноќта сина,
песни – птици
над град минат.

А дванаес
кога чукна,
електрика
трепна, згасна
и во една
сала мала
песна стивна,
радост спласна.

Заснежени,
заледени
со снегулки
и свездулки,

– Македонска лијџерајџура –

накитени,
наредени
со топчиња
посребрени,
со куклички
за момички,
со мечиња
за дечиња,
нашарани
со бонбони,
карамели,
чоколада,
на бината
застанаа
гости чудни:
старче в брада
и до него
убавица,
невестица
кротка, млада.

Па штом молкна
весел глас,
се огласи
Дедо Мраз:
Во колона
долга, долга
многу санки

наредени,
а пак напред
запрегнати
млади, нежни
шест елени.

–Јас сум патник
Јануарко,
и за радост
кај вас итам
нова радост
да честитам.

Среќно, среќно
и честито,
да се роди
в поле жито,
да се родни
лозја, ниви,
сите да сте
здрави, живи.
Да ви бидат
среќни дните
на вас тука
и на сите.

Па исчезна
чуден дедо,
исчезнаа

– *Македонска лијерајтура* –

шест елени
а остана
елка красна
со дарови
наредени:
и со кукли
труби, топки,
со бонбони,
со балони,
карамели,
чоколада,
и за сите
деца наши,
и за Милка
и за Рада.

ВАНЧО НИКОЛЕСКИ

МИЦЕ
(извадоци)

Одамна било, во старо време,
а може преку педесет века,
живеел старец со својата баба
крај една брза планинска река.

Колипка ниска имале тие,
колипка стара, сламена, крива,
самотна таа стоела таму
до една горска шуплива слива.

Двајцата стари имале дома:
крпено, ветво теловно сито,
дрвена софра, столчиња мали,
пиперки низи, полн амбар жито.

Работна баба имала уште:
кокошки, петел, котле за каша,
шарена урка, вретено танко,
да преде волна бабата наша.

Пролетта, кога разлисти гора,
си прегнал дедо волови сиви,
дрвено рало си зел во раце,
тргнал да ора широки ниви.

Празник и делник работел дедо,
работа дома сегде го чека,
крај кука копал, трески си збирал,
рипчиња ловел во бистра река.

Делник ли дојде, не седи баба,
дедова крпи скината торба
и преде волна со урка нова,
в шутаре грне си вари чорба.

Празник ли дојде, пустата баба,
новата руба в ковчег ја бара.
со ново цубе, кошула бела
како невеста е, не како стара.

Дедо и баба многу се сложни:
смисли ли баба нешто да сврши,
дедо ја слуша што баба вели,
никојпат волја тој не ѝ крши.

Кротката баба деда го сака,
расол му вари, риби му пржи,
го фали преку педесет села,
го пере, крпи, чисто го држи.

Ден за ден така – минеа дните,
стареа тие, губеа снага,
немаа деца – пород од срце,
на стара душа чуваа тага.

.....
.....

В недела еднаш работна баба,
размрда стари грбави коски,
замеси брашно зелник да прави,
зелник да прави, деда да гости.

Намисли уште бабата наша
стамболка тиква в котле да вари,
ко восок жолта, ко шеќер блага,
за да си каснат двајцата стари.

Голема тиква донесе дедо,
секира остра в раце си зеде,
замавна силно, тиквата пукна,
малечко глумче скокна од среде.

Летна да бега глумчето мало,
глумчето мало, куцо и сиво,
в дупка да влезе и да се скрие,
дури е здраво, дури е живо.

По него баба со метла скочи,
дедо со стап го мава и бие,
глумчето бега и душа бере
и гледа негде да се скрие.

СТРАШНА НОЌ

(Пионери, пионерки, бубачки и шумски сверки)

Славко Јаневски

Е ЗНАМ како се викаше тоа гратче, иако ги помнам неговите тесни сокачиња, стиснати од двете страни со тропни куќарки, шарени и со лимени петленца на стреите. Го помнам и старото мовче што го тресе трилетна треска кога ќе надојде реката покриена со пена. Удираат матните бранови по градите на мовчето, а тоа стенка, се ниша, крчка, чиниш ќе се урне во пената и ќе отпатува кон морето. Но се држи мовчето па може да се мине преку него до едно дуќанче полно со играчки секакви — топки, кукли, палјачовци, труби а за балони и да не говориме. Ќе дојдат деца, ќе ги залепат дамкавите носииња на стаклото и ќе гледаат во шарениот свет.

И којзнае до кога, ноќите и деновите ќе беа исти во тоа дуќанче, ако еднаш... чекај, сето тоа беше вака...

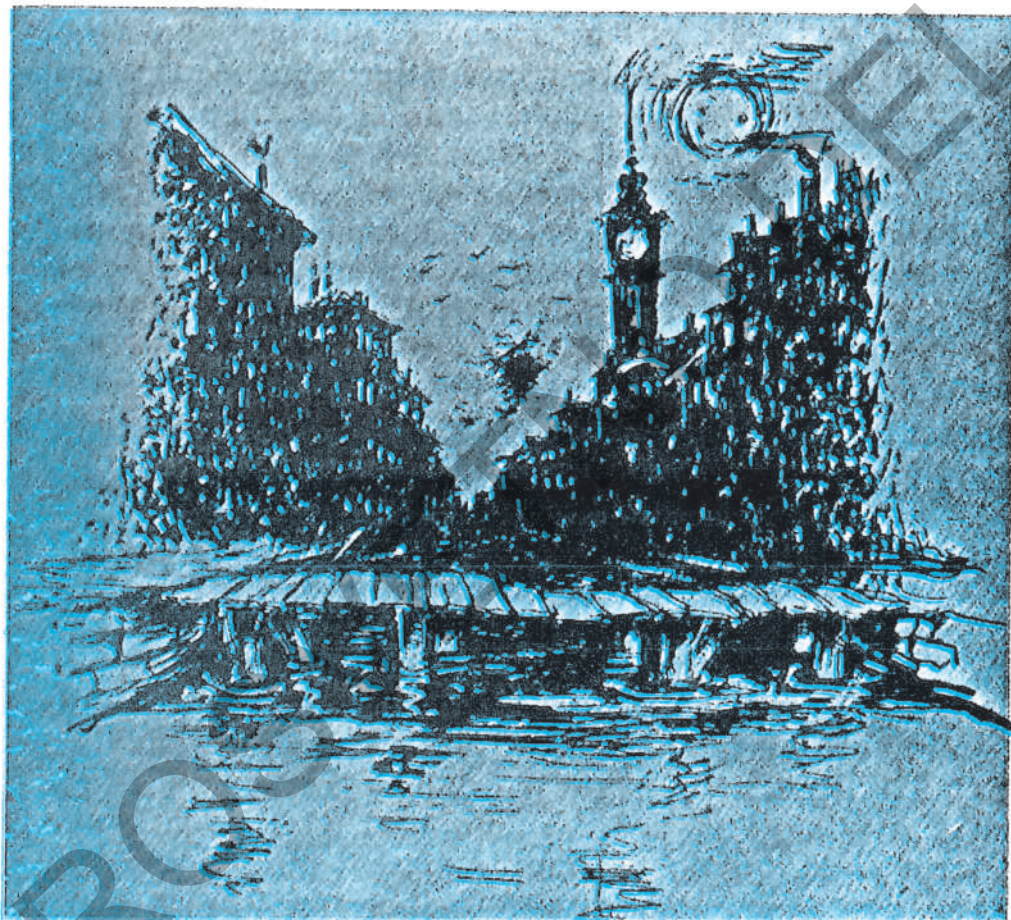
Едно утро во дуќанчето донесоа голем и тежок сандак. Стариот продавач го откова сандакот и извади од него сто страшни оловни војници, два авиона и еден топ. Ги нареди старецот војниците, авионите и топот на едно поличе, ги избриша очилата, завитка шал околу вратот и излезе од дуќанот. Ветрот немирник појде по него, не ли ќе му ја симне шапката од глава, но старецот се сети и влезе во една крчма.

Чекор по чекор, денот отиде да спие, а ноќта до петици покриена со црни коси излезе од својата пештера, лулејки го на раце модроокиот сон. Уште само мачките скитаа по стреите и ги плашеа лимените петлиња. Од високата кула на крај град, часовникот ја поздравил дванаесет пати полноќта и ги исплашил чавките: отпрвин — танг, танг, танг... а после — грак,

грак, грак! И пак сè се смири, дури и песот скитник што му се поплакуваше на месецот за својата судбина.

А месецот како месец: жолтоглав шишко до уши развлекол насмевка, па не знаеш минуваат ли облачињата под него или тој нив ги прерипува.

Излетаа од негде лилјаци, писна був и ги исплаши свездите. И пак залаја песот, разбуден од хорот на многуте жаби во рекичката. Тогаш нешто крцна и

наморничави сè. Мачорите ги оставија лимените петлиња и се подгрбавија, жабите молкнаа, песот се завлече во некој двор и се згрчи под стеблакот на една јаболкница.

— Крц!... — пак слушнаа сите, дури и еден љубопитен зрак на месецот, па се спушти до стариот дуќан со играчки и сирна низ клучалката. И виде и

чу зракот: еден оловен војник, до нос покриен со зелен шлем, стоеше мирно и говореше:

— Војници, спепелете сè околу нас.

Оловните војници како еден зинаа и рекоа:

— Раз-би-ра-ме!

Нивните гласови го разлутуја заспаниот топ, тој се просевна и — гледај сега! — излета од неговата уста граната и го погоди стаклото на излогот.

Цангррр! — се стресе стаклото а по уличниот тротоар се растурија ситни и просирни свездички.

Од едно дупче во дуќанот се извлече глумче, ги протри очињата со кадифената шепа и мрдна со опавчето. Ја виде темната челуст на топот, се преврте на грб и зацивка:

— Нека се спасува кој може... Железен мачор...

Јурнаа оловните војници на сè и секого, плашејќи пак сè и секого, а златниот зрак, што свркаше низ клучалката побеле од страв.

Еден памучен палјачо со црвено капче и тасови во рацете, ја стресе правта од себе и го бутна заспаниот кибрит со нога.

— Еј, шефе, станувај. Со нас е готово.

Кутичето се штрекна од сон, а едно љубопитно дрвце ја извлече црвената глава од него, но се сонна и часкум вивна во пламен.

— Урааа! — атакуваа војниците, а еден налета на запаленото дрвце и се стопи.

Куклите, палјачовците, памучните зајачиња и топките се прибраа за битка, а еден балон се напна од смеа и пукна на деведесет и девет ситни парчиња. Сега сите дрвца рипаа од кутичето, се соннуваа, се палеа, ги топеа војниците од шлем до петици, па дури ни топот не можеше да им помогне.

Едно памучно зајаче со сламено срце се огласи од негде:

— Се обложувам во своите уши дека ќе победат дрвцата.

— А јас во својата опашка, — дополни жолтото мече и јурна на топот.

Месечкото ги собра ѕвездите, ја наполни капата со нив и се изгуби зад планина. Облеано со златен пот, по него трчаше љубопитното зраче и викаше:

— Еј, дедо . . . Мене ме заборави.

Преку стариот мост претпазливо чекореше продавачот на играчки. Ветрот пак се обиде да му ја симне капата од глава но тој брзо стаса до дуќанот и го извади големиот клуч од џеб. Влезе и го остави ветрот на улица. Од она што го виде во дуќанот колениците му затрепераа. Се фати старецот за глава, ги склопи очите и тажно воздивна:

— Многу, навистина многу пиев појеска во крчмата.

Растопеното олово по подот и по полиците не личеше на вчерашните нови војници, до нос покриени со зелени шлемови и со пушки в раце.

Задача за вас:

- Сети се на првата прочитана книга на македонски јазик за деца!
- На кои песни или раскази се сеќаваш од наведените автори?

МАКЕДОНСКАТА ПОВОЕНА НАУКА ЗА ЛИТЕРАТУРАТА

Науката за литературата е потреба настаната од развитокот на другите литературни жанрови. Предмет на науката на литературата е нејзиното разгледување и оценување од разни аспекти. Од тоа произлегува и нејзината поделба на одделни дисциплини:

- историја на македонската книжевност
- литературна критика
- теорија на литературата
- фолклористика.

Историјата на литературата има задача да направи историско-книжевна периодизација, да нуди пристап и методологија на проучувањето. Таа ги разгледува и општествено-историските околности кои го условиле развојот на македонската литература (за кои видовме дека биле многу неповолни и специфични).

Литературната критика ги оценува естетските вредности на делото. Вистинска литературна критика во македонската литература се јавува во првиот број на литературното списание „Нов ден“ во 1945 година, на чии страници Димитар Митрев ја објавил својата критична оценка за првата стихозбирка на Ацо Шопов „Песни“ од 1944 година. Ова се зема како почеток на македонската литературна критика, а Димитар Митрев како нејзин основоположник. Оттогаш, литературната критика се афирмира како рамноправен литературен жанр со другите родови и видови литература. На ова поле, покрај Митрев се афирмираат и Александар Спасов, Георги Старделов, Душко Наневски, Димитар Солев, Александар Алексиев и други имиња.

Димитар Митрев е автор на повеќе книги критика, есеи, литературна теорија и антологии. Позначајни се: „Критериум и догма“, 1956 година, „Критики и огледи“, 1969 година и избрани дела во седум тома од 1970 година.

Во областа на фолклористиката значаен е придонесот на Кирил Пенушлиски и на Харалампие Поленаковиќ, кои заедно или посебно приредиле многу трудови од областа на фолклорот.

ЖЕЛАНИЕ

Константиин Миладинов

(Читање од Блаже Конески)

Кога ќе доит при мене?

Кога ќе седнит до мене?

Така си велев катаден.

Ја кога дојде у мене –

Как ќе излеза пред неа?

Да не би дошла никога!

Минијатура

Какво чувство за симетрија! Во првите три стиха се поставува едно прашање, потсилено со повторување. Во преостанатите три стиха се поставува друго прашање, сосем спротивно, како настроението да се свртува наопаку. Ми се буди сликата на лебед што плива неусетно во малечко езерце меѓу нивите во паркот. Во водата го следи одразот на неговиот лик, по контраст. Не случајно ми се јавува пред очи таков приказ. Лебедот, со неговиот повиен врат, може да го замислиме како жив прашалник.

Во детали малиот текст открива интересни спреги и созвучја. Во рамките на тросложна стапка имаме три варијации: при мене, до мене, у мене. Се менува само првиот слог. Но тој претставува предлог. Кога варира по значење од прашално до чисто временско и се содржи во никога, за да биде во него и негирано... Трите форми на глаголот дојде се гласовно толку различни што не оставаат впечаток на монотонија.

– *Македонска лијерајтура* –

При средба со посети како Коле Неделковски зборот лирика кажува многу и богато го определува главното во нивните творечки ознаки и склоности. Овој збор - во случајот – е многу повеќе од обележување на видот во кој се пројавува еден автор, многу повеќе од дејството на една термилошка означеност. Со него, со зборот лирика се покрива сето најавторско, сето најсуштествено кај создателот на тоа скромно, но за нас драгоцено наследство. Ако лириката е чувство, а таа секогаш е тоа, тогаш стилот на Коле Неделковски самиот е чувство. Не изразува чувства, а се носи од чувства. И се носи спонтано, секогаш во струјата на најчиста изворност од почеток до крај - при првичното и крајно непринудено. Во двете малечки: „М'скавици“ и „Пеш по светот“ јасно е одредена силуетата на еден поет што е само лирик, што е, пред сè, носител на една непотправена, на една полетна чувственост. Нашата поезија веќе знае за имиња на истакнати поети, знае и за беспорни поетски индивидуалности. И разновидни се постигањата во текот на нејзиниот слободен развиток. Во многу односи е надраснато пионерското поетско дело на Неделковски. Но, тоа дело и сега не е само со значење на една литературна историја (или предисторија). Не е такво ни денеска, не ќе биде ни утре. Секогаш стихот на Колета ќе воздејствува врз чувството, зашто самиот е чувство. Колку и да ја чувствува денешниот читател еднострана и несовершена изразноста на таа поезија, колку и очевидна да е сиромашноста на зборот нејзин, не престанува спонтано да се вживува во тоа спонтано лирско кажување. Интимноста на врската меѓу автор и читател останува (и ќе остане), зашто е создадена како најнепосредна последица од интимноста на еден поетски збор што одзвучува и како најблизок човечки збор.

ЛИТЕРАТУРА

За делот Македонска литература

1. Избор, Кочо Рацин – „Мисла“
2. *Сво години македонска драма*, Раде Силјан, Скопје, 1992
3. *Македонска поезија XX век* – Веле Смилевски
4. *Основнотолжници на македонската драмска литература* – Александар Алексиев
5. *Македонската книжевност во XX век* – Гане Тодоровски
6. *Сираници од литературата за деца и млади* – д-р Душко Цацков

ПРОСВЕТНО ДЕЛО - Скопје,
ул. „Димитрија Чуповски“, бр. 15

За издавачот:
м-р Павле Петров, генерален директор

*

Матилда КОВАЧЕВА, ФАХРИЈЕ Морина
**МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКА
ЛИТЕРАТУРА**

за III година
за паралелките со албански и
турски наставен јазик

*

Главен уредик:
Весна Дукоска

*

Лектор:
Матилда КОВАЧЕВА

*

Технички уредник:
Миодраг АЛЕКСОВСКИ

*

Корица:
Драган ПЕТКОВИЌ

*

Коректор:
Павлина ЛЕШОСКА

*

Компјутерска подготовка
Владимир ДИМИТРОВ

*

Ракописот е предаден во печат во август 2018 година.
Печатењето е завршено во септември 2018 година. Обем: 168 стр.
Формат 20 x 25,5 см. Тираж: 700 примероци. Книгата е
отпечатена во печатницата НАПРЕДОК - Тетово

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3(075.3)
821.163.3(075.3)

КОВАЧЕВА, Матилда
Македонски јазик и македонска литература : за III година за
паралелките со албански и турски наставен јазик : за реформираното
гимназиско образование / Матилда Ковачева, Фахрије Морина. -
Скопје : Просветно дело, 2003. - 168 стр ; илустр. ; 25 см

ISBN 9989-0-0340-8
I. Морина, Фахрије

COBISS. MK-ID 54037002

PROSVETNO DELO

PROSVETNO DELO

PROSVETNO DELO